T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATINDA İBN ‘ABDİRABBİH'İN YERİ EL-‘IKDU'L-FERÎD ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans

Hazırlayan
Tuba ÖZDEMİR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi
Mehmet YILMAZ

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Endülüs Arap Edebiyatında İbn 'Abdirabbih'in Yeri el-'Ikdu'l-Ferîd Örneği" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31./01/2020

Tuba ÖZDEMİR

ÖZET

ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATINDA İBN ‘ABDİRABBİH’İN YERİ EL-‘IKDU’L-FERÎD ÖRNEĞİ

Endülüslü edebiyatçılar hicrî V. yüzyıla kadar edebiyat alanında Doğu ile bağlantılarını koparmamış, teliflerinde Doğu edebiyatını taklit etmişlerdir. Buradaki Arap toplumu, her alanda Doğu kültürüne bağlı kalmaya özen göstermiştir. Diğer yandan vatan özlemi, Endülüslü edebiyatçıların teması olmuş Doğu’da yaşamamalarına rağmen sürekli Doğu’yu tasvir etmişlerdir. İbn ‘Abdirrabih, İbn Hânî ve İbn Şuheyd gibi şairler bu taklitçi akımın temsilcilerinden olup Doğu’nun üslûbundan etkilenmişlerdir.

Hicrî IV. yüzyılda şiir, nesir ve rivâyet açısından dirâyetli olan İbn ‘Abdirabbih, Doğu Arap edebiyatını Endülüs’e aktaran en önemli edebiyatçılardan biri kabul edilmiştir. O, kendinden öncekilerden etkilenmiş ve günümüze ulaşan tek eseri el-‘Ikdu’l-ferîd (eşsiz gerdanlık)’i Doğu kaynaklarını referans alarak oluşturmuştur.

el-‘Ikdu’l-ferîd, Doğulu Arap edebiyatçıların eserlerinden nakillerde bulunan, siyaset, edebiyat, ahlâk, mizah, nükte gibi konuları ihtiva eden, tarih ve edebiyat içerikli ansiklopedik bir eser olarak kabul görmüştür. Bu çalışmada İbn ‘Abdirabbih’in edebiyattaki yeri ve hicrî IV. yüzyıl edebiyat anlayışı, ünlü eseri el-‘Ikdu’l-ferîd üzerinden izah edilmeye çalışılmıştır. İbn ‘Abdirabbih’in ilgili eseri bazı edebiyatçıların nezdinde taklit olarak nitelendirilmişse de kendinden öncekilerin eserlerine kıyasla bu eserin daha hacimli olması, konu çeşitliliği ve konuların en ince detaylara kadar götürülmesi müellifin özgünlüğünü ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Endülüs Edebiyatı, İbn ‘Abdirabbih, el-‘Ikdu’l-ferîd, Nesir, Ansiklopedik eser.

ABSTRACT

IBN ‘ABDIRABBIH’S PLACE IN ANDALUSIA ARABIC LITERATURE EXAMPLE OF AL-‘IQD AL-FARÎD

Andalusian literary writers did not break ties with the East in the field of literature until the 5th century, They imitated Eastern literature in their writings. The Arab society here has taken care to hold to Eastern culture in all areas. On the other hand, longing for homeland has been the theme of Andalusian writers and although they did not live in the East, they constantly depicted the East. Poets such as Ibn ‘Abdirrabih, Ibn Hani and Ibn Shuhaid were representatives of this imitation movement and were influenced by the style of the East.

Ibn ‘Abdirabbih, who was vigorous in terms of poetry, prose and narration in Hijri 4th century, was accepted as one of the most important literary writers who transferred Eastern Arabic literature to Andalusia. He was influenced by his predecessors and formed the only work of al-‘Iqd al-Farîd (The unique necklace) with reference to the Eastern sources.

al-‘Iqd al-Farîd which has quoted from the works of Eastern Arab literaturi, has been accepted as an encyclopedic work of history and literature including subjects such as politics, literature, morality, humor and wit. Which is In this study, The place of Ibn ‘Abdirabbih in literature and Hijri 4. century literary understanding was tried to be explained through his famous work al-‘Iqd al-Farîd. Although Ibn ‘Abdirabbih's related work has been described as imitation by some literati, Being more voluminous of this work compared to the works of its predecessors and the variety of subjects and the subjects being brought to the finest details revealed the author's originality.

Keywords: Andalusian Literature, Ibn ‘Abdirabbih, al-Iqd al-Farîd, Prose, Encyclopedic Work.

ÖNSÖZ

Endülüs edebiyatı öncelikle Doğu Arap edebiyatını taklit yoluyla başlamış sonra özgünleşme yoluna girmiştir. Hicrî V. yüzyılın başlarına kadar süren bu taklitçi akım Doğu Arap edebiyatını Endülüs edebiyatına taşımıştır. Bu dönemdeki Endülüslü edebiyatçılar üslûp ve metot açısından Doğulu edebiyatçılardan etkilenmişlerdir. V. yüzyıldan sonra ise Doğu edebiyatını taklitten kurtulup eserlerinde Endülüs'ü tasvir etmeye başlayan edebiyatçılar, VI. yüzyıl ile birlikte yenileşme yoluna gidip taklit ettikleri Doğulu edebiyatçılarla yarışır hale gelmişlerdir.

IV. yüzyıl edip ve şairlerinden olan İbn 'Abdirabbih ise Doğu edebiyatını taklit eden akımın en önemli temsilcilerindendir. Özellikle el-'Ikdu'l-ferîd, Doğu Arap edebiyatçılarının rivâyetlerine yer veren, onlardan nakillerde bulunan en önemli eseridir. Bu bağlamda çalışmamız, Doğu Arap edebiyatının Endülüs'e yansımalarını İbn 'Abdirabbih özelinde konu alması açısından alanda önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışma giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Giriş kısmında, araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, kaynakları, sınırlandırılması ve sunumu gibi çalışmanın seyriyle ilgili planlama yapılmıştır.

'*İbn 'Abdirabbih'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri'* başlıklı **birinci bölüm**'de Câhiliye'den Endülüs'e Arap edebiyatının genel bir değerlendirmesinden sonra İbn 'Abdirabbih'in hayatı, ilmî şahsiyeti, hocaları, eserleri ve etkilediği şahsiyetler ele alındı.

'el-'Ikdu'l-ferîd Adlı Eserin İncelenmesi' başlıklı **ikinci bölüm**'de ise, eserin genel özellikleri, kaynakları, muhtevası, üslûbu, edebiyattaki yeri ve önemi üzerinde duruldu.

Sonuç kısmında ise çalışmada ulaşılan sonuçların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesi başta olmak üzere planlanması ve yürütülmesinde ilgi ve desteğini esirgemeyen, değerli bilgi birikimi ve tecrübelerini bizlere aktaran, hayatıma kattığı değeri unutamayacağım kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ'a teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Yine yüksek lisans eğitimi boyunca kendilerinden ders aldığım ve tecrübelerinden istifade ettiğim saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ramazan DEMİR ve Prof. Dr. Özcan TAŞÇI'ya da şükranlarımı sunuyorum.

Çalışma boyunca katkılarını esirgemeyen arkadaşlarım Arş. Gör. Mediha Büşra ÖZDEMİR, Arş. Gör. Hatice Kübra ÖZDEMİR ve bu süreçte daima yanımda olan aileme de ayrıca teşekkür ediyorum.

Tuba ÖZDEMİR

Çanakkale, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

KISALTMALAR ..... **vi**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN 'ABDİRABBİH'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1.Câhiliye'den Endülüs'e Arap Edebiyatına Genel Bakış **4**

1.2. Hayatı **13**

1.3. İlmî Kişiliği **14**

1.3.1. Hocaları **17**

1.3.1.1. Bakî b. Mahled el-Kurtûbî ***18***

1.3.1.2. Muhammed b. 'Abdusselâm el-Huşenî ***18***

1.3.1.3. Muhammed b. Vaddâh ***19***

1.3.2. Etkiledikleri **20**

1.3.2.1. İbşîhî'nin el-Mustatraf'ı ***20***

1.3.2.2. İbn Haldûn'un Mukaddime'si ***21***

1.3.2.3. Kalkaşandî'nin Subhu'l-A'şâ'sı ***22***

1.3.2.4. 'Abdulkâdîr Bağdâdî'nin Hizânetu'l-Edeb'i ***24***

1.3.3. Nesir ve Şiir Yazımcılığı **24**

1.4. Eserleri **30**

1.4.1. el-'Ikdu'l-Ferîd **30**

1.4.2. Dîvânu İbn 'Abdirabbih **30**

İKİNCİ BÖLÜM

EL-'IKDU'L-FERÎD ADLI ESERİN İNCELENMESİ

2.1. el-'Ikdu'l-Ferîd'in Genel Özellikleri **32**

2.2. Eserin Hazırlanmasında Esas Alınan Kaynaklar **35**

2.2.1. Arap Şiirinden Yapılan İstişhâdlar 42
2.2.2. Âyet ve Hadislerden Yapılan İstişhâdlar 44
2.3. Eserde Takip Edilen Üslûp 45
2.4. Eserin Muhteva Yönünden Tahlîli 46
2.5. Eserin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yeri 62
SONUÇ 66
KAYNAKÇA 69

KISALTMALAR

(s.a.v.)	: Sallalâhu ‘Aleyhi ve Sellem
Hz.	: Hazreti
b.	: İbn
bt.	: Binti
bkz.	: Bakınız
vb.	: Ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğerleri
ts.	: Tarihsiz
c.	: Cilt
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
h.	: Hicrî
m.	: Milâdî
ö.	: Ölüm
(ö. …/…)	: Ölüm tarihi bilinmiyor
thk.	: Tahkik eden
nşr.	: Neşreden
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
yay.	: Yayınları
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, İDDİALARI, YÖNTEMİ, KAYNAKLARI, SINIRLANDIRILMASI VE SUNUMU

Çalışmaya geçmeden önce, çalışmanın içeriği ve sistemine dair ön bilgiler verilecektir. Bu bakımdan giriş olarak adlandırdığımız bu bölümde araştırmanın konusu ve seçilmesi, amacı, iddiası, soruları, yöntemi ve kaynakları ele alınacaktır.

1. Araştırmanın Konusu ve Seçilmesi

Hicrî IV. yüzyıl Endülüs Arap edebiyatı temsilcilerinden İbn ‘Abdirabbih’in Arap edebiyatındaki yeri ve *el-‘Ikdu’l-ferîd* adlı eseri hakkında birkaç çalışma dışında yapılan etraflıca bir çalışmaya rastlamadık. Bu alandaki mevcut boşluk bizim için ***‘Endülüs Arap Edebiyatında İbn ‘Abdirabbih’in Yeri el-‘Ikdu’l-ferîd Örneği’*** başlıklı çalışmamızı tez konusu olarak seçmeye teşvik etmiştir.

Diğer yandan İbn ‘Abdirabbih Endülüslü bir edebiyatçı olarak Doğu Arap edebiyatını Endülüs Arap edebiyatına aktarmış ve bu durum dönemin edebiyat anlayışı üzerinde merak uyandırmıştır. Buna göre İbn ‘Abdirabbih özelinde ve *el-‘Ikdu’l-ferîd* eseri dikkate alınarak Arap edebiyatının Endülüs’e yansımaları çalışmanın konusunu belirlemiştir.

2. Araştırmanın Amacı, İddiası ve Soruları

Çalışmada, Doğu Arap edebiyatına İbn ‘Abdirabbih perspektifinden bakılarak, yazarın Endülüs edebiyatı üzerindeki etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve bu konuda kaynak sunma amaçlanmıştır. Müellifin eserinin döneme etkisi göz önünde bulundurularak kitabın telifinde referans alınan kaynaklardan daha hacimli bir eser olduğu tespit edilmiştir. Esere özellikle İbn Kuteybe’ye ait olan *‘Uyûnu’l-ahbâr*’ın kopyası muamelesi yapılması hem İbn ‘Abdirabbih’in edebî kişiliğine hem de eseri oluşturan diğer kaynaklara haksızlık olduğu aşikârdır.

IV. yüzyılda dil çalışmaları, şiir ve nesirde hâkim olan Doğu’yu taklit akımı, içinde İbn ‘Abdirabbih’in de bulunduğu birçok edebiyatçıyı etkilemiştir. Çalışma nihâyete ulaştığında anlaşılacağı üzere; bahsi geçen akıma rağmen İbn ‘Abdirabbih, kendi üslûp ve metoduyla kendinden sonrakileri de etkileyen, içerisinde şiir ve nesir gibi yazınsal türlerin olduğu edebî ve tarihî özgün bir ansiklopedik eser ortaya koymuştur.

Bu sonuçlara ulaşılırken arka planda sorgulanan bazı sorular olacaktır:

Câhiliye'den Endülüs'e edebiyat anlayışı nasıldır?

Arap edebiyatının Endülüs Arap edebiyatına etkileri nelerdir?

Endülüs edebiyatında İbn 'Abdirabbih'in rolü nedir?

Edebiyatçıların İbn 'Abdirabbih ve eseri hakkındaki düşünceleri nelerdir?

el-'Ikdu'l-ferîd'in oluşmasında referans alınan kaynakların yansımaları nelerdir?

3. Araştırmanın Yöntemi

İlgili çalışma Arap dili edebiyatı ve belâgatı alanında bildiri, makale veya kitap çıkarılmasında kaynakça oluşturabilecek bir niteliktedir. Eserin bulunduğu döneme ait eserler de merkeze alınarak modern bakış açısı ile değerlendirildiği ve incelendiği için etkisi her iki yöndeki çalışmalara da yansıyacak ve bir basamak teşkil edecektir.

Bu eserlere yaklaşırken seçki, tasvîrî ve eleştiri yöntemi kullanacağız. Bu üç yöntemi bir paydada açıklayacak olursak metinlerin temsil gücü yüksek olanlarını seçerek, bu metinleri detaylı bir şekilde tasvir edeceğiz. Çalışmanın sonucunda ortaya çıkan tablo ile İbn 'Abdirabbih, ilgili eseri ve dönemine eleştirel olarak yaklaşmayı hedeflemekteyiz.

4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız genelinde bu alanda referans olarak kabul edilen her türlü kitap, makale, biyografi ve dergiden istifade edilmiştir. Detaylı inceleme, mukayese ve tarama metotları ile en objektif bulgulara ulaşmaya gayret edilmiştir. Bunlara binaen çalışmanın farklı bölümlerinde aşağıda zikri geçen eserler bulguların keyfiyeti ve kemmiyeti nispetinde yerleştirilmiştir.

İbn 'Abdirabbih ve *el-'Ikdu'l-ferîd* üzerinde yapılan çalışmalara gelince; birçok terâcim kitabında yazarın biyografisi verilmiş ve eserinin üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana referans kaynağı, müellifin *el-'Ikdu'l-ferîd* eseridir. Erken döneme ait birincil başvuru kaynaklarımız arasında el-Humeydî'nin *Cezvetu'l-muktebis*, ed-Dabbî'nin *Buğyetu'l-multemis* ve Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-udebâ* eserleri zikredilebileceği gibi konuyla ilgili çağdaş çalışmalar arasında Cebrâîl Süleymân Cebbûr'un *İbn 'Abdirabbih ve 'Ikduh*, Hâzım 'Abdullah'ın *el-'Ikdu'l-ferîd beyne'l-meşrik ve'l-Endelus* isimli eseri ve Mustafa Muhammed eş-Şek'a'nın *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* için kaleme aldığı "İbn 'Abdirabbih" maddesi gibi eser ve makaleler de yer almaktadır.

5. Araştırmanın Sınırlandırılması ve Sunumu

Endülüs Arap Edebiyatında İbn 'Abdirabbih'in Yeri el-'Ikdu'l-ferîd Örneği isminden de anlaşılacağı üzere çalışma her ne kadar Endülüs ve Doğu edebiyatına değinmiş olsa da merkeze İbn 'Abdirabbih ve ilgili eserini almıştır. Çalışmanın sınırları ve belirli bir zaman diliminde bitirme zorunluluğu bizi bu sınırlara bağlı kalmaya itmiştir. Daha geniş bir literatürü yüzeysel incelemektense sınırlı veriyi detaylı incelemek bu çalışmanın temelini teşkil etmektedir. İbn 'Abdirabbih'in kişiliği ve döneme etkisi birincil hedefimiz olmakla birlikte eseri, yazarın edebî kişiliğini önceleyerek incelemeye gayret edilmiştir. Yazar ve eserine dair detayların daha iyi anlaşılabilmesi için Câhiliye'den Endülüs'e kadar Arap edebiyatına genel bir başlık altında kısaca değinilmiştir. Tezde genel olarak ele alınacak eserler önem sırasına göre dikkate alınmış mümkün mertebe *el-'Ikdu'l-ferîd*'e ve üslûbuna bağlı kalınmaya özen gösterilmiştir.

Çalışmamızın hem modern hem klasik edebiyat alanlarında yapılan çalışmalar içerisinde büyük bir çaba ancak bu alanlara ufak bir katkı sadedinde alınması en büyük temennimizdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN ‘ABDİRABBİH’İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Câhiliye döneminden Endülüs’e kadar Arap edebiyatının şiir ve nesir merkezli genel çerçevesi ele alındıktan sonra İbn ‘Abdirabbih’in hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri, hocaları ve etkiledikleri ekseninde bölüm oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.1. Câhiliye’den Endülüs’e Arap Edebiyatına Genel Bakış

Arap edebiyatı tarihi, şiir söylemenin ve edebî zevkin selîka sayıldığı İslâm öncesi Câhiliye asrına kadar dayandırılmaktadır. Milâdî V. asrın ortalarına kadar götürülen Câhiliye dönemi edebiyatında, şiirin köklü bir tarihe sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda Asma’î (ö. 216/831) İslâmiyet’in zuhuru ile otuz beyitlik şiiri rivâyet edilen ilk şair el-Muhelhil b. Rebî‘a (ö. 525 civarı) arasında 400 yıl olduğunu teyit etmiştir.[1]

Câhiliye dönemi edebiyat anlayışına gelince, şair kabîle için bir gurur kaynağı kabul edilmiştir. Toplumun her kesiminden daha üst bir itibara sahip olmasıyla birlikte ictimaî hayatta da önemli bir yer edinmiştir. Şairler tarafından ortaya konulan şiir çalışmalarının değerini ise, dönemin şiir zevkinde ileri gelenlerin vasıf ve kıyaslamaları belirlemiştir. Dönemin şiir değerlendirmesini anlatan en güzel örneklerden birisi; ez-Zibrikân b. Bedr (ö. 45/665), ‘Amr b. Ehtem (ö. 57/677), ‘Abde b. et-Tabîb (ö. …/…) ve Muhabbel es-Sâ’dî (ö. …/…)’nin, “hangisinin daha şair olduğu” konusunda karar vermesi için Rebî‘a b. Hizâr el-Esedî (ö. …/…)’ye başvurmalarıdır.[2] Edebî tenkitin başlangıç seviyesinde yapıldığı Câhiliye dönemi, açık bir varlığa kavuşmamış, herhangi bir gerekçelendirmeye dayanmaksızın şiirden elde edilen genel izlenimi eklektik, genelleme ve ifade yöntemini mezceden ve en kısa sürede şiiri tasviri amaçlayan bir yapıya sahip olmuştur.[3]

Câhiliye’den hicrî II. asrın ortalarına kadar gelen süreçte edebiyat algısında şiir eleştirisi devam ederken, şiirin kısmî ve örfî meseleleri ile lafzın kullanımına dair tartışmalar ön planda olmuştur. Bu dönemde edebiyat mirası sözlü olarak devam etmiştir. Câhiliye dönemi şiiri, sözlü olmasına rağmen, kabîle taassubu, şiirin bir vâsıta olarak görülmesi ve şaire duyulan abartılı sevgi gibi sebepler sayesinde şiirin tedvîn asrına kadar korunmasını sağlamıştır.

---

[1] Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi I: Câhiliye Dönemi*, Fenomen Yay., Kayseri, 2014, s. 69.
[2] ‘Abbâs, İhsân, *Târihu’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab,* Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Ürdün, 1986, s. 13.
[3] ‘Abbâs, *Târihu’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab*, s. 13.

Arap toplumunda İslâmiyet asrının başlaması ile telif hareketlerinin yaygınlaşması, şiir ve kasîde kültürünü kayıt altına alabilmek için kendisine uygun bir alan yaratmıştır. İslâmiyet ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şair çevresi oluşmuş ve edebiyat anlayışı ahlâkî bir kimliğe bürünmüştür. Bununla birlikte şiirin teması, toplumun inanç ve ahlâk değerlerini konu edinir olmuştur. Vahyin tasvip etmediği ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hoşlanmadığı hiciv türü gerilemiştir. Bu anlamda edebî metinler sadece şiir ve kasîdelerle sınırlı kalmayıp hutbe ve risâle türlerinin doğmasını da sağlamıştır. Buna ek olarak İslâm devletinin yavaş yavaş şekillenmesi ve sınırlarının genişlemesi şehirler ve şehir yöneticileri arasında yeni iletişim aracı kurulmasını gerektirdiği gibi aynı zamanda siyasî makamların birbiri ile yazışmaları, kâtiplerin yetişmesi ve diplomatik ilişkiler vb. türden etkenler edebiyat kültürünün sahasını genişletmiştir. Hicrî II. asıra gelindiğinde Arap edebiyatının teması, dilin mahiyeti olmuş ve Asma'î örneğinde olduğu gibi şiir 'ya iyidir ya da kötü', şair ise 'ya ustadır ya da değil' mantığıyla değerlendirilmiştir. Dönemin en usta eleştirmeni olan Asma'î'ye göre dünyevî alâkaları konu ve kaynak edinen şiir şerde, buna karşılık zühd ve ahlâkî değerleri konu edinen şiir ise hayırda karşılık bulmuştur.[4] İslâm'ın sözde olumsuz bakışından dolayı, bazı Arap edebiyatı tarihçileri bu dönemde şiirin içerik bakımından fakirleştiğini ve uslûp yönüyle de zayıfladığını öne sürmüşlerdir. Asma'î, şiire bulaşan iyilik kaygısından dolayı İslâmî dönem Arap şiirinin yumuşadığını ve bu yüzden Câhiliye şiirindeki etkiye sahip olmadığını savunmuştur. İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846) ise şiirin zayıflamasının sebebini, Arap toplumunun Asr-ı saadette savaşlardan dolayı şiire zaman ayıramaması olarak göstermiştir. Buna karşılık olarak XX. yüzyılda Şevkî Dayf (ö. 2005), şiirin araç olarak kullanıldığı iç ve dış savaşların artması sebebiyle parlak bir döneme girdiğini şiirden getirdiği örneklerle delillendirmiştir. Bu bağlamda orta görüşe sahip olanlar için üslûp içerik kadar değişmemiş, yalnızca şairlerin kullandığı temalar; vahiy, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve önde gelen şahsiyetlerin övülmesine dönüşmüştür.[5] Bu görüşe delil olarak ise 'Abdullah b. Ravâha (ö. 8/629) ve Hassân b. Sâbit (ö. 54/674) gibi Câhiliye döneminde öne çıkan şairlerin, Kur'ân'ın nuzûlünden sonra müslüman olmaları ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şairleri olarak İslâm'ın savunuculuğunu üstlenmeleri gösterilmiştir.[6]

---

[4] 'Abbâs, *Târihu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, s. 15.

[5] Ya'kûb, Emîl Bedî'-Mîşâl Âsî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-luga ve'l-edeb*, Dâru'l-'İlm lî'l-Melâyîn, Beyrût, 1987, II, s. 825-827; Yalar, Mehmet, "Arap Şiiri", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed.: İsmail Güler, İsam Yay., İstanbul, 2015, s. 325-327.

[6] Dâgır, Yûsuf Es'ad, *Masâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye*, el-Mektebetu'ş-şarkıyye, Beyrût, 1983, I, 101; Yalar, "Arap Şiiri", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, s. 330.

Emevî devri edebiyatına gelince (661-750) şiir, tema ve içerik açısından Câhiliye şiirini andırmaya başlamış, şiirin vezin ve kâfiye formu önceki dönemdeki biçimsel yapısını korumuştur. Emevî döneminde şiir; kasîde ve recez türlerinde kendini göstermiştir. Temaları; medih, hiciv, mersiye, gazel, hamriyyât, zühd, fahr ve hamâse ile su'lûk türlerinde şiirler oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Emevî devletinin içinde bulunduğu siyasî ortam, Hâricî, Şiî, Zubeyrî ve Şuûbî gibi muhalif hareketler hem şiirde hem de nesirde edebî çalışmaların doğmasına zemin hazırlamıştır.[7] Siyasî çekişme ve hizipleşme hareketlerindeki fazlalık şiir sanatını etkilemiş önemli bir geçim kaynağı haline gelen şiirde, çeşitlilik artmış ve bu başkaldırı ruhunu ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte Şia'nın etkisiyle şiirde itikadî unsurlar fazla yer almıştır. Dönemin önemli şairleri arasında el-Ahtal (ö. 92/710), Cerîr (ö. 110/728) ve Farazdak (ö. 114/732) sayılabilir.[8]

Câhiliye şiirinin güzellikte kıble edinilmesi ile Emevî devrinde değişimler göz ardı edilmiş, Câhiliye dönemini ihyâ çabası altında şiir örneklerinin uzunluğu taklit edilmiştir. Emevî ve Abbasî devirlerinde eski örneklerden alınan zevkin yerini yeni örneklere bırakması, tâbi olunan geleneklerin yeni akımlarla çatışması, kültür kaynaklarının ve seviyelerinin çeşitlenmesinin ardından gelişme ve değişme hissi uyanır olmuştur.[9]

Câhiliye döneminde yazının yaygın olmayışından sözlü anlatım türü olarak doğan hitâbet; İslâmî kaygıların üstlenilmesi ve siyasî propaganda vâsıtası olarak kullanılması sebebiyle belki tarihi boyunca en parlak dönemini Emevî asrında yaşamıştır.[10] Siyasî, dinî, cihada teşvik ve sosyal içerikli hutbe örnekleri verilmiştir. Bunun yanı sıra kitâbet, vasiyet ve tevkî'ât alanında nesir türleri verilmiştir.

Abbasî devrine gelince (758-1258), ilk aşamada başkentin Şam'dan Bağdat'a taşınmasıyla Arap edebiyatçılarının altın çağ olarak nitelendirdikleri yeni bir dönem başlamıştır. İslâm devletinin genişleyen sınırlarıyla birlikte Arap toplumu farklı milletlerle tanışmıştır. Tercüme hareketleri ile İslâm medeniyetinin fikir dünyasına giren farklı medeniyet tasavvurları dönemin edebiyatını etkilemiştir. Abbasî halifelerinin edebiyata yönelik göstermiş oldukları yoğun ilgi sebebiyle sarayın kapısı şairlere açılmıştır. İlk on halife zamanında düzenlenen yıllık sezonlar, şiirin kalitesine göre dağıtılan ödüller, şiiri bu dönemde seçkin bir geçim kaynağına dönüştürmüştür. Bundan önceki dönemlerde, şiir

[7] Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi III: Emevîler Dönemi*, Fenomen Yay., Kayseri, 2017, s. 162.
[8] İskenderî, Ahmed v.dğr., *el-Mufassal fî târîhi'l-edebî'l-'Arabî*, Dâru İhyâi'l-ulûm, Beyrût, 1994, s. 138; Yalar, "Arap Şiiri", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, s. 331-338.
[9] 'Abbâs, *Târihu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, s. 15.
[10] Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi III: Emevîler Dönemi*, s. 268.

alanında bütünüyle Araplardan oluşan söz sahibi kesime, artık Arap dışı unsurlar dâhil olmaya başlamıştır. Bu dönemde yetişen şairlere bu sebeple "muhdes ve muvelled" denmiştir. Bu sayede Arap şiiri, bu çeşitlilikten ötürü daha sonraları elde edemeyeceği bir başarı yakalamıştır. Yine bu dönemin diğer bir özelliği ise, şiirde Arap olmayan kentli şairlerin bedevî şairlere baskın gelmesi ve Araplar'a sempatiyle bakılmayışıdır. Bu durum şiirin biçimsel ve tematik yapısını etkilemiştir.[11]

Emevîler'in sonlarında edebiyat algısında hissedilen değişim Abbasîlerde artık konuşulmaya başlanmıştır. Câhız (ö. 255/869), eski ve yeni arasındaki çatışmayı ve nesillerin beğenilerindeki değişimi ilk dile getirenlerdendir.[12] İhsân 'Abbâs (ö. 2003)'a göre Câhız, kendisini *Kelîle ve Dimne* gibi tercüme edebiyatına yaslayan ve Arap şiirinden yüz çeviren bir nesille karşı karşıya olduğunun farkındaydı. Hatta bu nesil Arap şiiriyle kalmayıp, Arapça olan her şeyden yüz çeviriyor ve sırtını tercüme kültürüne dayıyordu.[13]

Bu hareketler ile İslâm dünyasına giren Yunan felsefesi ve mantık, Arap düşüncesini ve teliflerin yönünü değiştirmişti. Şiir anlayışı da Mutezilî akımın artan etkisi etrafında şekillenmişti. Dönemin en önemli Mutezilî eleştirmenlerinden kabul edilen Câhız'a göre, şiir algısında edebî zevkten ziyade akıl hakemlik yapmalı ve akla en makul olan olduğu için sıdk (doğruluk), en uygun tema kabul edilmelidir. Mutezilî anlayışta, cedel esas kabul edildiği için şiir de buna vesile kabul edilmiştir.[14] Mutezilî hareketin etkisi altında edebî tenkit ve şiir, Câhiliye döneminde kabul gören Arap'ın bir yeteneği ve edebî zevki anlayışından uzaklaşıp aklın bir faaliyeti halini almıştır. Edebiyat eleştirmenleri lafız-anlam tartışmaları gölgesinde anlam arayışı için çok vakit kaybetmişlerdir. Diğer yandan muhdes şairlerin anlam ihtiyacından kaynaklanan serika meselesi şiir etrafında dönen bütün tartışmaları kaplamıştır. Şiirde etkili olan Yunan düşüncesi hitâbeti de etkilemiş hem hitâbet hem de şiir için genel ölçüler koyulmuştur.[15] Sonuç olarak bu dönemde etkili olup ve bundan sonrakileri de etkisi altına almaya devam eden, şiir etrafında dönen ve mahiyetini belirleyen tartışmalar şu üç ayrı başlığa indirgenebilir: lafız-anlam tartışması, şiirsel biçime bağlılık, hitâbet ve şiir arasını açma ile 'sıdk ve kizb'in şiirdeki yerini belirlemede felsefenin etkisinden kaçma çabası. Bu tepkiler nasıl birbirlerinden ayrı değerlendirilemediyse, Arap edebiyatı düşüncesi de Mutezilî çizgiden tam bir ayrıma sahip olamamıştır.

---

[11] el-Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, el-Mektebetu'l-Bûlusiyye, Beyrût, 1953, s. 366-367; Yalar, "Arap Şiiri", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, s. 340-348.
[12] 'Abbâs, *Târihu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, s. 16.
[13] 'Abbâs, *Târihu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab, s. 1*6.
[14] 'Abbâs, *Târihu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, s. 17.
[15] 'Abbâs, *Târihu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, s. 17.

Uzun süre Abbasî dönemi şiir tartışmalarını meşgul eden meselelerden bir diğeri de şiirin ve muhdes şairlerin çıkmazda olduğu düşüncesidir. Eski şiirin dayandığı ahlâk kâideleri değişmiş, kelâmî ve felsefî akımların etkisi yaygınlaşmış ve sınırların genişlemesiyle yeni kültürler Arap düşüncesinde geniş bir yer bulmuştur. Dolayısıyla muhdes şairler birçok konuda eski (Câhiliye'nin güzellik algısı, İslâmi ahlâk ölçüleri vb.) ve yeni arasında kalmıştır. Bundan sonra Mutenebbî (ö. 354/965) Arap şiirinde ayırt edici bir hat çizmiş, bütün şiir beğenileri ya onun etrafında ya da onunla başka bir şairin kıyasında şekillenmiştir.[16]

Abbasî dönemi şiirinde öne çıkan temalar şunlar olmuştur: Asabiyet, siyaset, tabiat, cinsellik, içki ve zühd. Şiir üslûbu ve biçimsel yapıda zarif ve kolay anlaşılır bir ifade tarzı tercih edilmiş, önceden olduğu gibi şiirler artık irticalen değil düşünce ve mantık süzgecinden geçirilerek yazılmış, aslı Arap olmayan şairler şiire yiyecek, içecek, süs ve sanat aletlerinin isimleri gibi dahîl kelimelerin girmesini sağlamıştır. Vezin ve kâfiye unsurunun biçimsel yapıda korunmasının yanında Arap kültürüne has olmayan eğlence ve şarkı amaçlı kısa vezinler ön plana çıkmıştır. Müvelled şairlerin Arap vezinleri dışında vezin kullanması, özel kâfiyeli kısa kasîdeler yazması, mesnevî ve muvaşşah adlı iki şiir türünü ortaya çıkarmıştır.[17]

Dîvân kâtipleri ve edebiyatçıları Abbasî dönemi edebî nesir üzerinde oldukça etkili olmuştur. Özellikle devrin dîvân kâtipleri eliyle güzel yazı yazma sanatı kabul edilen inşâ örnekleri, edebî bir türe dönüşmüştür. İranlılar ile olan temasın neticesinde risâlelerin üslûbu değişmiş ve hacmi genişlemiştir.[18] Hicrî III. asırda İslâm medeniyetinin genişleyen sınırları din, dil, ırk ve adet bakımından farklı milletleri kendisine katmıştır. Sosyal hayattaki bu gelişmeler Arap İslâm kültürünün edep telakkîsi ile uyuşmayan uygulamaların yaygınlaşmasına sebep olmuş, İranlılar'ın devlet yönetiminde önemli mevkîleri almış olması, bu değişen algıyı onarmayı zorunlu hale getirmiştir. İşte bu sebep, dönemin önemli dil ve edebiyatçılarını, devlet görevlilerinin muaşeret kurallarını öğrenebilmesi için edep kitapları yazmaya itmiştir. Böylelikle edep literatürü oluşmuştur.[19]

Endülüs dönemi edebiyatına gelince, Târık b. Ziyâd (ö. 102/720)'ın Endülüs'ü fethetmesiyle (711) başlayan dönem, 1069'da Araplar'ın ülkeyi tamamen terk etmesiyle son bulmuştur. Fetihler sebebiyle hazırlık aşaması kabul edilen 'Valiler dönemi''nde sanatsal zemin oluşturulamamıştır. Zira sanatsal bir zevkin oluşabilmesi için halkın buraya adapte olması gerekmektedir. Alışma süreci, ilk olarak dil çalışmaları ile kendini göstermiştir.

---

[16] Abbâs, *Târihu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, s. 22.
[17] Yalar, "Arap Şiiri", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, s. 340-348.
[18] Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996, s. 219.
[19] Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, s. 220.

Başlangıçta Endülüslü Araplar'ın konuşma dili olan Arapça, daha sonraları toplumun diğer kesimleri tarafından da yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Hatta Endülüs'ü oluşturan tüm toplum katmanlarının ortak dili olma özelliğini yakalamıştır. Burada yaşayan Berberîler'in ve yerli İspanyollar'ın müslümanlardan İslâm'ı tam anlamıyla öğrenebilmeleri için Arapça öğrenmeleri zorunlu olmuştur. İlköğretim seviyesinden itibaren dil dersleri de verilmeye başlanmıştır. Bu tedrîsât ile Arap olmayan müslümanlar Arapça'yı öğrenerek yetişmişlerdir. Ayrıca müslümanların yerli halktan hanımlarla evlenmeleri de Arapça'nın konuşma alanını genişletmiştir. Bu sayede kültürler arasındaki etkileşimde Endülüs'e taşınan Doğu kültürü yerli kültürün üzerinde bir hâkimiyet kurmuştur. Hatta gayrimüslim tebaa bu üstünlüğün farkına varmış ve bu hâkim kültürün yazılı kaynakları, onlar üzerinde merak uyandırmıştır.[20] Öte yandan bu etkileşim her ne kadar Arapça'nın hâkimiyetinde oluşmuşsa da Araplar ve müslüman Berberîler de aynı zamanda yerli unsurdan ve halkın dilinden etkilenip Latince öğrenmişlerdir.

Arapça'nın yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte bir edebiyat ve kültür oluşturmaya çalışan Endülüslüler, Doğu'yu referans alıp gerek dil gerekse diğer ilimlerde eser vermeye çalışmışlardır.[21] Özellikle milâdî X. yüzyıldan itibaren Doğu'da yazılan birçok önemli esere şerhler yazılmış, onların çizgisinde hatta tenkit etme seviyesine ulaşan eserler telif edilmiştir. Bu dönemin en önemli temsilcileri ise Ebû Ali el-Kâlî (ö. 356/967), İbnu'l-Kûtiyye (ö. 367/977) ve Zubeydî (ö. 379/989)'dir. Daha sonraki asırlarda ise yine İbn Mâlik (ö. 672/1274) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi isimler kendilerini bu alanda göstermeye çalışmışlardır.[22]

Klasik şiire gelince, Doğu Arap edebiyatında olduğu gibi Endülüs Arap edebiyatında da kasîde tarzında klasik şiir hâkim olmuştur. Kasîde iki mısradan müteşekkil arûz ile oluşturulan şiir türüdür. Kasîdede beyit sayısı genellikle otuz ile yetmiş arasındadır. Bu kasîde türü nesîb, tasvir ve medih gibi üç ana bölümden oluşur. Klasik şiir türünün ilk temsilcileri yine Endülüs'te bulunan Doğulu şairlerdir. Bunlar Endülüs'te olmalarına rağmen kasîdelerini şekil ve üslûp açısından Doğu'yu kaynak alarak oluşturmuşlardır. Bir yandan da Doğu'ya duyulan hasret ve muhabbet şiirlerinin muhtevasına da yansımıştır. Öte yandan IX. yüzyılda yönetime karşı yapılan isyanlar ve iç karışıklılık gibi durumların yaşanması, şiirin temasını bir anda değiştirmiştir. Şairler bulundukları tarafın moralini yüksek tutma ve düşmanını

[20] Özdemir Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013, s. 267.
[21] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 268.
[22] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 269.

demorilize etme adına şiirler yazmışlardır.[23] Yani şairler toplumsal olaylara kayıtsız kalmayıp şiirlerini bu amaca vesile kılmışlardır.

Endülüs; zamanla toplumsal olarak gelişmiş, konforlu bir hayatın sunulması ve özgürlük alanlarının yayılması ile birlikte şiir temalarında da farklı arayışlar içerisine girmiştir. Hubbu'ş-şâz (bir erkeğin başka bir erkeğe duyduğu muhabbeti içeren şiirler) hamriyyât (şarap temalı şiirler) ve mucûn (müstehcen tasvirler) gibi temalar şiirde kendilerini hissettirmişlerdir. Bu şiirleri söyleyen şair grubu muhdes (yenilikçi) ekol olarak tanımlanmıştır. Bu temaları konu edinenler arasında İbn Hamdîs (ö. 527/1133), Mu'temîd b. 'Abbâd (ö.487/1094), İbn Zeydûn (ö. 463/1071), İbn 'Abdûn (ö. 529/1134) ve İbn Hafâce (ö. 533/1139) gibi şairleri zikredebiliriz. Zamanla klasik şiirin içerisinde bir bölüm olarak ele alınan bu temalar daha sonra müstakil halde ele alınmasıyla birlikte klasik şiir anlayışının dışına çıkılmıştır. Muhdes ekole karşılık olarak klasik şiir tarzına geri dönmeyi amaçlayan ve aynı zamanda yenilikçi bir tavır takınan Neo-Klasik ekol ortaya çıkmıştır. Üslûbu koruyan bu ekol, anlam ve şekil açısından yeniliklere başvurmuştur. İbn 'Abdirabbih (ö. 328/940)'in eseri *el-'Ikdu'l-ferîd*'de bu ekolün şiirlerine verdiği değeri görmek mümkündür. Bu sırada muhdes ekolün hamriyyât temasına karşılık zühd şiirleri yazılmaya başlanmıştır.[24]

Klasik şiire konu olan bir diğer tema ise Endülüs'ün doğal güzellikleridir. Bu tema, şairleri şiirlerinde Endülüs'ün tabii güzelliklerini tasvir etmeye sevk etmiştir. Şairler özellikle kendi şehirlerinin özelliklerini ve güzelliklerini şiirlerinde vurgulamışlardır. XIII. yüzyılla birlikte Hristiyan işgaline uğrayan birçok Endülüs şehrinin olması; şiirlerinde ülkelerini ve şehir tasvirlerini veren şairler için üzücü bir tema haline gelmiştir. Dolayısıyla şiirlerini de etkilemiş, kaybettikleri şehirler için mersiyeler yazmışlardır. Bu dönemin en meşhur mersiyesi ise Ebu'l-Bekâ er-Rundî (ö. 684/1285)'nin Nûniyyesi'dir.[25]

Endülüslüler'in edebiyata yeni şiir türleri olan muvaşşah ve zeceli dâhil etmeleri de büyük önem arz etmektedir. Muvaşşahın kök itibarıyla kadınların omuzdan bele doğru attığı ve incilerle süslenmiş bir kuşak olan -vişah- kelimesinden türediği düşünülmektedir. Önceleri fasih Arapça ile söylenen bu şiir türü daha sonra halk tabanına inerek müzikal bir havada söylenmiştir. Muvaşşahlar klasik kasîdenin aksine beyit ve mısrayı içeren ğusn ve kufl adını taşıyan iki bölümden oluşmaktadır. Kufl'a aynı zamanda harcah da denir. Harcah, âşık olan bir kadının ağzından çıktığında şairi heyecanlandırır ve üzerine muvaşşah inşâ eder. Bu iki

[23] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 277-278.
[24] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 281-282.
[25] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 286.

bölümde kâfiye düzeni açısından birbirinden farklıdır.[26] XI. yüzyıldan itibaren muvaşşah türü şiire önem verilmiş ve geliştirilmiştir. Muvaşşah, en parlak dönemi milâdî XII. ve XIII. yüzyıllarda elde etmiştir. Son temsilcileri olan Lisânuddîn b. Hatîb (ö.776/1374) ve İbn Zumruk (ö. 796/1393)'un vefâtıyla son bulmuştur.[27]

Bu dönemde şairler medih, gazel, tasvir, hamriyyât, zühd ve hiciv gibi klasik şiirde de ele alınan konuları işlemişlerdir. Bunun yanı sıra anlatı, ağıt, yakınma ve merhamet dileme, yardım talebi şairlerin şiirlerinde kendini göstermiştir. Ayrıca kolay ezberlenmesi için nazım halinde yazılmış birçok eser verilmiştir. Bu türde esere İbn 'Abdirabbih'in hem arûz hem de târihî urcûzesi örnek verilebilir.

Bunların dışında aşk ve sevgi temaları da şiirlerinde kendini göstermiştir. Halkın mûsikî ve eğlenceye düşkünlüğü bu türün Endülüs'te yaygın olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Bu türün ortaya çıkması konusunda ihtilaflar[28] olsa da, ilk defa işleyenin Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî (ö. …/…) olduğu söylenmektedir. Yine döneminde İbn 'Abdirabbih'in de muvaşşah türünde şiirler yazdığı bilinmektedir.[29] Fakat bu iki şairin muvaşşahları günümüze ulaşmamıştır. Endülüs'te bu türü en iyi kullanan şair ise 'Ubâde el-Kazzâz (ö. 488/1095)'dır. Sonra onu 'Ubâde b. Mâussemâ (ö. 422/1031), İbn Bakî (ö. 540/1145), İbn Hayyûn (ö. 363/974), İbn Lebbâne (ö. 507/1113), İbn Bâcce (ö. 533/1139) ve İbn Selh (ö. 649/1251) gibi şairler takip etmiştir. Muvaşşah türünden sonra dil bilgisi kurallarına uymayarak oluşturulan zecel türü ortaya çıkmıştır. Zecel, fushadan ziyade mahallî lehçelerle söylenmiştir. Dolayısıyla Arapça, Latince ve Berberîce gibi dillerin karışımıyla oluşmuştur. Zecellerde de hem klasik şiirin hem de muvaşşah türün işlediği medih, hiciv, zühd, tasvir vb. gibi konular işlenmiştir. Zecel türünde en meşhur şair ise Ebû Bekir b. Kuzmân (ö. 555/1160)'dır. Onun, bu türün sanatsal açıdan gelişmesinde önemli bir payı vardır.[30]

Sonuç olarak bu dönemin başlarında daha çok Doğu Arap edebiyatı taklit edilmiştir. Suriye, Irak ve Mısır gibi doğu şehirlerinden Endülüs'e göç edenler, sahip oldukları Doğu edebiyatı ve kültürünü muhafaza etmeye çalışmışlardır. İbn 'Abdûn, İbn Hânî (ö. 362/973), İbn Şuheyd (ö. 426/1035) gibi bazı şairler Doğu'yu taklide devam ederken, Mu'temîd b.

[26] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 288-290.
[27] Ya'kûb-Âsî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-luga ve'l-edeb*, II, 842; Yalar, "Arap Şiiri", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, s. 350.
[28] eş-Şek'a, Mustafa Muhammed, *Edebu'l-Endulus*, Dâru'l-'İlm lî'l-Melâyîn, Beyrût, 1983, s. 373.
[29] Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, çev.: 'Abdulhalîm en-Neccâr v.dğr., el-Hey'etu'l-Mısrıyyetu'l-'Âmme li'l-kitâb, Kâhire, 1993, II, 146.
[30] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 291.

‘Abbâd, İbn Zeydûn, İbn ‘Ammâr (ö. 479/1086) gibi şairler de bu taklit geleneğinden çıkıp özgünleşmeye çalışmışlardır. Bu özgürleşme çabası ise en çok Endülüs’ü tasvir etmeye yaramıştır. Bu sayede her şair içinde bulunduğu şehrin veya bölgenin güzelliğini tasvir etmeye başlamış ve artık şiirlerin teması; doğa güzelliği, yeşil ve sulak olan bölgelerin tasviri olmuştur.[31]

Nesre gelince Endülüs’te Valiler döneminde nesirin fetih merkezli olup askerlerin morallerini yüksek tutma adına komutanların konuşmaları, hutbeler ve mektuplarla sınırlandığı düşünülmektedir. Diğer dönemlere oranla bu dönem nesir gelişimini sürdürmüştür. Dil çalışmalarında olduğu gibi edebî nesrin oluşmasında da Doğu edebiyatçılarının nesirlerinin önemli bir rolü vardır. Hatta Endülüslü âlimlerin bu ilim merkezlerine hatrı sayılır ölçüde ilmî seyahatleri olmuştur. Emirlik döneminde hem edebî hem de bilimsel nesir türünde birçok eser yazılmıştır. Halifelik dönemine gelince edebî nesir, kendini hitâbet ve mensûr başlıklarıyla göstermiştir. Cuma vaazları, asker cesaretlendirmesi ve sefirleri selamlama gibi amaçlarla hutbe geleneği oluşmuştur.[32]

Nesir şeklinde yazılan edebî türlere gelince bunlardan bir tanesi, her türlü diplomatik ilişkide aracı olan resmî yazılardır. Bu yazılar halife ve otoriteyi temsil ettiğinden son derece edebî, anlaşılır ve kısa metinler olmuşlardır. Nesir şeklinde yazılan diğer edebî metinler ise ihvâniyyât risâleleridir. Bu ihvâniyyât risâleleri; dost ve arkadaşların birbirleriyle olan ilişkilerini fesâhat ve belâgatı kullanarak telif ettikleri edebî yazılardır. Bu yazılar genellikle sevgi ve muhabbet, sitem, özür dileme, tebrikleşme ve tâ‘ziye gibi gayeler ile yazılmışlardır.[33]

Nesir türündeki telif eserler arasında İbnu’l-Mevâ‘inî (ö. …/…)’nin *Reyhanû’l-elbâb*, İbnu’l Cesûr (ö. 400/1009)’un *ez-Zeylu’l-muzeyyel*, İbn Şuheyd’in *et-Tevâbi‘ ve’z-zevâbî*, İbn Hazm (ö. 456/1064)’ın *Tavku’l-hamâme* ve İbn ‘Abdirabbih’in *el-‘Ikdu’l-ferîd*’ini örnek verebiliriz. Ayrıca İhsân ‘Abbâs, İbnu’l-Mevâ‘inî ve İbn Şuheyd’den bahsederken Endülüs çevresinin, felsefe ve kelâmdan aynı oranda nefret eden bir çevre olduğunu ifade etmiştir. İbn Şuheyd, şiirin içine düştüğü çıkmazın ruh ve beden arasındaki çatışmadan kaynaklandığını savunmaktadır. Eğer kazanan ruh olursa şiirin iyi bir şiir olacağını, aksi durumda da kötü hal alacağını düşünmektedir. O, şiirin bir ruhaniyeti olduğundan bahsetmiş fakat eleştirisini sistematik bir yönteme dönüştürememiştir. İbnu’l-Mevâ‘înî ise gelişim fikri üzerinde inceden inceye düşünmüştür. Genel mânada bu durumu, tedrîc kelimesi ile isimlendirmiştir. Tedrîc

[31] el-Fâhûrî, *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî*, s. 806-807; Yalar, “Arap Şiiri”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler,* s. 349.
[32] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 269-270.
[33] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 272-274.

düşüncesini eğitim alanında uygulamaya çalışmış fakat bunu şiir çalışmalarına aktaramamıştır.

1.2. Hayatı

Asıl adı Ebû ‘Umar[34] Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdirabbih b. Habîb b. Hudayr b. Sâlim el-Kurtûbî el-Endelusî el-Umevî olan İbn ‘Abdirabbih, 10 Ramazan 246/860[35] yılında Kurtûba (Cordoba)’da[36] doğdu. İbn ‘Abdirabbih adıyla meşhur olan müellif, Emir I. Hişâm b. ‘Abdirrahmân b. Muâviye[37] b. Hişâm b. ‘Abdilmelik b. Mervân b. Hakem el-Umevî’nin azatlısıdır.[38] Kaynaklarda ailesi hakkında bilgi verilmemiş, sadece büyük dedelerinden Sâlim el-Kurtûbî’nin Emir Hişâm b. ‘Abdirrahmân’ın azatlısı olduğu beyân edilmiştir.[39] Zira Dîvânu İbn ‘Abdirabbih eserinin nâşiri Muhammed Altuncî de müellifin biyografi araştırmasında edebiyat ve terâcim kitaplarının yeterli özeni göstermediklerini vurgulamıştır.

Endülüs Emevîleri’nin ekseriyetle tâbi olduğu gibi İbn ‘Abdirabbih de Mâlikî[40] mezhebine mensuptur. Fıkıh ve usûl öğrenimini bu mezhep doğrultusunda aldığı düşünülmektedir. Bazı meselelerde diğer mezhepleri de takip ettiği olmuştur. Hatta bazı araştırmacılar İbn ‘Abdirabbih’in Endülüs Emevîleri’nin himayesi altında yaşamasına rağmen şiî olduğu kanaatindedirler.[41] *el-‘Ikdu’l-ferîd*’in nâşiri Muhammed Altuncî’ye göre İbn ‘Abdirabbih, Emevîler’in himayesinde yaşarken Hz. Ali ve Şia’ya sempati duymuştur. Ona göre bu durum *el-‘Ikdu’l-ferîd*’in içeriğinde de hissedilmektedir. Aslında Altuncî, İbn ‘Abdirabbih’in tıpkı bizlerin olduğu gibi ehl-i beyte yönelik bir sevgi ve sempatisi olduğunu düşünmektedir. Bu sempatinin yanlış anlaşıldığını ve bazı çevrelerce şiî olmakla itham

---

[34] ed-Dabbî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed ‘Amîre, *Buğyetu’l-multemis fî târîhi ricâli ehli’l-Endelus,* Mecrît, 1884, s. 137; el-Humeydî, Muhammed b. Futûh, *Cezvetu’l-muktebis fî târîhi ‘ulemâi’l-Endelus*, thk.: Beşşâr b. Avvâd Ma‘rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Tunus, 2008, s. 151; İbn Hallikân, Ebu’l-’Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu’l-a‘yân ve enbâi ebnâi’z-zamân*, thk.: İhsân ‘‘Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût, 1968-72, s. 110; İbnu’l-Faradî, Ebu’l-Velîd ‘Abdullah b. Muhammed, *Târîhu ‘ulemâi’l-Endelus*, thk.: İbrâhim el-Ebyârî, Dâru’l-Kitâbi’l-Mısrî-Dâru’l-Kitâbi’l-Lubnânî, Kâhire-Beyrût, 1989, I, 87.

[35] ed-Dabbî, *Buğyetu’l-multemis fî târîhi ricâli ehli’l-Endelus*, s. 137; el-Humeydî, *Cezvetu’l-muktebis fî târîhi ‘ulemâi’l-Endelus*, s. 151; el-Hamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. ‘Abdullah el-Hamevî er-Rûmî, *Mu‘cemu’l-udebâ irşâdu’l-erîb ilâ ma‘rifeti’l-edîb*, thk.: ‘Umar Fârûk et-Tabba‘, Muessesetu’l-Ma‘ârif, Beyrût, 1999, II, 143; İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a‘yân ve enbâi ebnâi’z-zamân*, s. 112.

[36] Hicrî 4.yy’da Endülüs Emevî Devleti’nin başkenti olan Kurtûba, bugün Cordoba ismiyle anılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: Özünlü, İlker, *Endülüs*, H2O Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 43.

[37] el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ irşâdu’l-erîb ilâ ma‘rifeti’l-edîb*, II, 142.

[38] İbn ‘Abdirabbih, Ebû ‘Umar Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, thk.: Muhammed Altuncî, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrût, 1993, s. 11; Aka, İsmail v.dğr., *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988, IV, s. 512–513.

[39] İbn ‘Abdirabbih, *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, s. 11; Ferrûh, ‘Umar, *Târihu’l-edebî’l-‘Arabî*, Dâru’l-‘İlm lî’l-Melâyîn, Beyrût, 1984, s. 210.

[40] İbn ‘Abdirabbih, *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, s. 15.

[41] Brockelmann, *Târihu’l-edebî’l-‘Arabî*, II, 145.

edildiğini vurgulamıştır. O, İbn ‘Abdirabbih’in şiî olduğuna dair herhangi bir beyânının olmadığını da bildirmektedir.[42]

İbn ‘Abdirabbih ve ‘Ikduh kitabının müellifi Cebrâîl Süleymân Cebbûr (ö. 1991) ise İbn ‘Abdirabbih’in şiîliği hakkında bir fasıl açıp konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır. Müellif, İbn ‘Abdirabbih’in şiîliğinin mu‘tedil (ılımlı şiî) sıfatıyla sınırladığını ve onun şiddetli eğiliminin olmadığını söyleyerek konuya *el-‘Ikdu’l-ferîd*’den birkaç nakil vererek devam etmiştir. İbn ‘Abdirabbih’in yer yer Hz. Ali ve ehl-i beyti övmesi, Emevî himayesinde bulunmasına rağmen Emevîler’den üstün tutması, Hz. Ali hakkında ayrı bir bâb açıp faziletlerini dile getirmesi[43] ve Hulefâ-i Râşidîn’in tevkî‘âtları bahsinde Hz. Ali’nin isminden sonra “Allah onu şereflendirsin” ibaresiyle dua etmesi[44] gibi birçok sebep Cebrâîl Süleymân Cebbûr’a İbn ‘Abdirabbih’in şiî olduğunu düşündürmüştür.[45] Muhammed Altuncî ve Cebrâîl Süleymân Cebbûr bu meseleyi kendi bakış açılarıyla ele almış, Muhammed Altuncî Hz. Ali’ye duyulan sempati olarak değerlendirirken, Cebrâîl Süleymân Cebbûr ılımlı şiî olduğu kanaatine varmıştır. Kanaatimize göre Muhammed Altuncî’nin görüşü daha isabetli gözükmektedir. İbn ‘Abdirabbih, dönemin olayları karşısında tutarlı bir davranış sergilemiş ve sempatisini gizleyememiştir. Ancak bu durum, onun günümüzde algılanan tarzda bir şiîliği olduğunu göstermez.

Müellif, hayatının sonlarına doğru felç[46] geçirerek 18 Cemâziyelevvel 328/940 yılında Kurtûba’da vefât etmiş ve Abbasoğulları mezarlığına defnedilmiştir. Yakût el-Hamevî (ö. 626/1229)’nin *Mu‘cemu’l-udebâ* isimli eserinde müellifin vefât tarihi 348/959 olarak verilmiş, tespitinde hata yapılmıştır.[47]

1.3. İlmî Kişiliği

Kurtûba, Endülüs’ün başkenti diyebileceğimiz ölçüde, zamanın en büyük ve görkemli şehirlerinden biridir. Bu yönüyle Doğu’da Abbasî döneminin başkenti olan Bağdat’a benzetilmiştir. Hicrî dördüncü yüzyıl ise Kurtûba’nın ilim, sanat ve mimarî gibi alanlarda en parlak dönemini yaşadığı asır olarak kabul edilir. Dördüncü asırda mûsikî, Doğu’da olduğu gibi Endülüs’te de kimlerin ilgileneceği konusunda tartışmaya açık bir konu olmakla birlikte en üst yöneticilerden en alt tabakaya kadar kendini hissettirmiş bir akım haline gelmiştir.

[42] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, thk.: Muhammed Altuncî, Dâru Sâdır, Beyrût, 2001, I, 7.
[43] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, V, 82.
[44] İbn ‘Abdirabbih, *el-’Ikdu’l-ferîd*, IV, 198.
[45] Cebbûr, Cebrâîl Süleymân, *İbn ‘Abdirabbih ve ‘Ikduh*, el-Matba‘atu’l-Katûlîkiyye, Beyrût, 1933, s. 61-70.
[46] İbn ‘Abdirabbih, *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, s. 20; Ferrûh, *Târihu’l-edebî’l-‘Arabî*, s. 211.
[47] Hıdır, Hâzım ‘Abdullah, *el-‘Ikdu’l-ferîd beyne’l-meşrik ve’l-Endelus*, Âdâbu’r-Râfıdeyn, Mısır, ts., s. 353.

Bazı yöneticilerin mûsikî bilgisi hatta müzik aleti çalabilme yeteneklerinin olduğu da bilinmektedir. Bunlardan Halife III. ‘Abdurrahmân’ın mûsikî tutkunu olduğu, hatta mûsikîden uzaklaşmaya çalıştığı da nakledilmiştir.[48] Hicrî IV. yy.’da ise saray mûsikîsinin ana merkezi Kurtûba olmuş ve birçok mûsikîşinas Doğu’dan Endülüs’e getirtilmiştir. Emirler bu dönemde şair, edip ve şarkıcıları himayeleri altına alıp maddî olarak da desteklemişlerdir. Emirlerin sarayları adeta kadın ve erkek şarkıcıların sahneleri haline gelmiştir.[49] Zengin ve varlıklı olan Kurtûba ehli, dönemin eğlence ve mûsikî kültürüne kısa zamanda adapte olmuşlardır. Dolayısıyla İbn ‘Abdirabbih’in Kurtûba’da gençliğini geçirdiği bu dönem; mûsikî, edebiyat ve eğlencenin zirvede olduğu bir dönem olmuştur. Yani İbn ‘Abdirabbih, dönemin eğilimleri ve yaygın alışkanlıklarından etkilenmiştir. Bazı araştırmacılara göre İbn ‘Abdirabbih dönemin eğlence ve mûsikî kültüründen etkilenmesinin yanı sıra içki de içmiştir.[50] Hatta bu araştırmacılar içki içtiğine dair aşağıdaki beyitleri delil olarak getirmişlerdir. Aşağıdaki dörtlük onun içkiyi konu aldığı ve hatta içmeye başkalarını da davet ettiği şiirine örnek getirilebilir:[51]

أصغى إليك بكأسه مصغي ... صلتُ الجبينِ معقرَبُ الصُّدغِ
كأسٌ تؤلِّفُ بالمحبةِ بيننا ... طورًا وتنزَعُ أيما نزْغِ
في رَوضةٍ دَرَجَتْ بِزَهرَتِها الصَّبا ... والشمس في دَرْجٍ من الفَرْغِ
فاشرَبْ بكَفٍّ أغنَّ عقربُ صُدغه ... للقلبِ منكَ مميتةُ اللَّدْغِ

Zülüfleri kıvrık alnı pürüzsüz bir (dilber) elinde kadehiyle pür dikkat kulak verdi sana
Bazen aramızda muhabbet oluşturan (ama) bozdu mu (aramızı) kötü bozan bir kadeh
Çiçeğini saba rüzgârının hafiften salladığı bir bahçede güneş boğa burcunun yörüngesinde iken
Zülfünün akrep (şeklini almış kıvrımı) kalbine öldürücü ısırık atacak yanık sesli bir ceylanın avucundan iç (şarabı yudumlayarak).

Yine şarabı vasıflandırdığı ve içkiye davet çıkardığı bir başka şiiri aşağıda geldiği şekildedir:[52]

حاملةٍ رَاحا على راحةِ اليدِ ... مورَّدَةٍ تَسعى بلونٍ موَرَّدِ
متى ما تَرَ الإبريقَ للكأسِ راكعا ... تصلِّ له من غيرِ طُهرٍ وتَسْجُدِ
على ياسمينٍ كاللُّجينِ ونَرْجسٍ ... كأقراطِ درٍّ في قضيبِ زَبرجَدِ
بتلكَ وهذِي فالْهُ ليلَك كُلَّه ... وعنها فَسَالْ لا تسألِ الناسَ عن غدِ
"ستبدي لك الأيام ما كنت جاهلا ... ويأتيك بالأخبار من لم تزود"

Koşuşturarak avucunda şarap taşıyan gül renginde nice kadınlar vardır
İbriğin kadehe rükû ettiğini gördüğünde abdestsiz ve secdesiz ibriğe doğru namaz kılarcasına (eğilen nice kadınlar)
Yâkûttan bir çubukta gümüş gibi yasemin ve inci küpeler gibi nergis üzerinde

[48] Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, s. 339.
[49] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, I, 8.
[50] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, I, 8.
[51] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, V, 489.
[52] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, V, 418.

Bu veya şu farketmez bütün geceni eğlenerek geçir (o kadınılardan biriyle.) İnsanlara yarını sorma (geceyi birlikte geçireceğin) kadını sor.
Günler zaman içerisinde bilmediklerini sana gösterecek ve hazırlıksız haberlerle sana gelecek

Öte yandan içki içtiğine dair birçok görüşün yanı sıra İbn ‘Abdirabbih bizzat kendi şiirinde içki içmediğini de dile getirmiştir. Bu konuda aşağıdaki şiiri istişhâd niteliğindedir: [53]

يا من يَضِنُّ بصوتِ الطائرِ الغَرِدِ ... ما كنتُ أحسَبُ هذا البُخْلَ في أحدِ
لو أن أسماعَ أهلِ الأرضِ قاطبَةً ... أصغتْ إلى الصوتِ لم ينقُصْ و لم يَزِدِ
فلا تَضِنَّ على سمعِي تُقَلِّده ... صوتا يجُولُ مجالَ الرُّوحِ في الجَسدِ
لو كان زِرْيابُ حيًّا ثم أسمِعَه ... لذابَ من حسدٍ أو مات من كَمَدِ
أما النبيذُ فإني لستُ أشرَبُهُ ... ولستُ آتيك إلاَّ كسرتي بيَدِي

Ey cimrilik yapıp da şakıyan kuşun sesini (benden) esirgeyen kimse! Cimriliğin bu kadarını da ummazdım kimseden.
(Hal bu ki) bütün dünya ehli bu sese kulak verse ne (bir şey) artar ne de eksilirdi ondan!
Bedende ruhun yerini alan bir sesi taklit et de bırak kulağıma karşı şu cimriliği
Ziryâb[54] hayatta olsaydı da şu sesi ona dinletseydim erirdi hasedinden veya kahrolurdu kederinden
Şaraba gelince; ben (zaten) şarap içmem. (Cariyeyi dinleme karşılığı olarak)[55] bir parça ekmeğimi de sana gelirken beraberimde getirmekteyim.

İbn ‘Abdirabbih, eğlence içerisinde geçirdiği gençlik yıllarından sonra tevbe etmiş ve bu ortamdan uzaklaşarak dinî ilimlere yöneltmiştir. Müellif, gençlik yıllarında yazdığı eğlenceye (lehviyyât) yönelik musammât adı verilen şiirlerinin yanı sıra Arap şiiri türünden veya İspanyol halk şiirinden esinlenerek doğmuş olan muvaşşah adını verdiği aşk şiirlerinden

[53] ed-Dabbî, *Buğyetu’l-multemis fî târîhi ricâli ehli’l-Endelus*, s. 138.
[54] Ziryâb adıyla bilinen Ebu’l-Hasen Ali b. Nâfi’ (ö. 238/852)’nin İranlı olduğunu söyleyenlerin yanında siyahi oluşu sebebiyle Afrika kökenli olduğunu söyleyenler de vardır. Endülüs Emevî hükümdarı II. ‘Abdurrahmân döneminde Endülüs’e gitmiş, oranın en büyük mûsikîşinası olarak kabul görmüştür. Hocası İbrâhîm el-Mevsılî’nin oğlu İshâk el-Mevsılî’dir. Başta Kurtûba olmak üzere Endülüs’ün birçok şehrinde mûsikî mektebi kurmuş, bu alanda sayısız mûsikîseveri yetiştirmiştir. Devlet ricâlinden destek alan Ziryâb, kısa zamanda ün kazanmış ve rahat bir hayat sürmüştür. Bkz. Arslan Fazlı-Fatih Erkoçoğlu, “Ziryâb”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 464.
[55] Beyitlerin öyküsü şöyledir:
Bir keresinde İbn ‘Abdirabbih’in yolu kâtip Ebû Hafs ‘Umar b. Kılhîl’e ait evin önünden geçer. Bu sırada evin içerisinden kulağına güzel sesle okunan bir şarkı ilişir. İbn ‘Abdirabbih sesin geldiği yöne doğru yaklaştığı sırada pencereden üzerine su dökülür Bu durum cariye tarafından okunan şarkının büyüsüne kapılan İbn ‘Abdirabbih’i geri durmaya yetmez. Ne var ki evin kapısında bulunan bekçiler İbn ‘Abdirabbih’i tanımadıklarından oradan kendisini uzaklaştırırlar. İbn ‘Abdirabbih hemen yakındaki bir camiye gider ve cami hocasından divit ve boş bir kâğıt ister. İbn ‘Abdirabbih kâtip Ebû Hafs’a hitaben mektup yazar ve kendisini tanıttıktan sonra mektuba yukarıdaki beyitleri de ekleyerek cariyeyi dinlemesi için izin ister. Ebû Hafs, İbn ‘Abdirabbih’i içeri alır. Ardından İbn ‘Abdirabbih’e şaka ile karışık “Aslında cariyeye benim vermem gereken dinleme karşılığında beraberinde getirdiğini söylediğin hakkını hadi şimdi ver bakalım” der. Bkz. İbn Dihye, ‘Umar b. Hasen, *el-Mutrıb min eş ‘âri ehli’l-Mağrib*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru’l-‘İlm li’l-Cemî‘, Beyrût, 1954, s. 152.

dolayı pişmanlık duymuştur. Akabinde aynı vezin ve kâfiyede 'mumahhısât'[56] (günahları silenler) adını verdiği zühd, takvâ ve öğüt kabilinden şiirler kaleme almıştır.[57]

يا ويلَنا من موقِفٍ ما به أخوفُ من أن يعدِلَ الحاكمُ
أبارِزُ الله بِعصيانهِ وليس لي من دونِهِ راحمُ
يا ربِّ غُفرانَكَ عن مُذْنب أسرَف إلا أنه نادِمُ[58]

Hâkimin adil olması (sonucunda suçlunun çarpılacağı ağrı cezadan) daha vahim olan içinde bulunduğum şu durumda vay başıma gelenler
Allah'tan başka merhamet edenim olmadığı halde Allah'a kafa tutuyorum isyan ederek
Ya Rab! Hoyratça günaha dalmış ama (sonunda) pişman olmuş (bu kulunu) bağışlamanı diliyorum.

İbn 'Abdirabbih bir yandan fıkıh ve hadis öğrenimini tamamlayıp ders vermeye başlamasının yanında bir yandan da şiir ve mûsikiye önem vermiştir. Doğulular'ın fesâhati ve Batılılar'ın incelik ve akıcılığını bir araya getiren şair, daha çok Doğu edebiyatının şiir anlayışıyla ilgilenmiştir. Nesir türü bu eseriyle meşhur olan İbn 'Abdirabbih daha çok şairliğiyle ön plana çıkmıştır. Hatta dönemin Arap komutanlarından, şair ve edebiyatçılara maddî ve manevî destek olan İbrâhîm b. el-Haccâc (ö. 288/901) ile de dostluk kurmuş ve onun için birçok şiir yazmıştır.[59] İlmi sayesinde devlet büyükleri ve aydınlar için birçok şiir kaleme almış kısa zamanda köşk ve saraylarda seçkin bir yer edinmiştir. Bu sayede refaha ulaşmıştır. Ayrıca müellifin şairliği dışında gelir getiren bir mesleği olup olmadığı hakkında da ihtimaller dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[60] Dönemin tarihçileri ve edebiyatçıları İbn 'Abdirabbih'i âlim, fakîh, edip ve şair olarak adlandırmışlar ve onun hakkında yorumlar yapmışlardır.

1.3.1. Hocaları

Gençlik yıllarını eğlence içinde geçiren müellif daha sonra tevbe edip dinî ilimleri tahsil etmiştir. İbn 'Abdirabbih'in ilk öğrenimine Endülüs'ün ileri gelen fakîh ve muhaddislerinden olan büyük kardeşi Ebû Bekir Yahyâ'nın yanında başladığı düşünülmektedir.[61]

Hicrî IV. asırda Endülüs ve Doğu Arap ülkeleri arasında karşılıklı ilmî hareketler yaşanmış ve Endülüs'ten Doğu'ya, Doğu'dan Endülüs'e ilmî seyahatler yapan birçok âlim olmuştur. Kaynaklarda İbn 'Abdirabbih'in Doğu İslâm şehirlerine hatta Endülüs dışına

[56] ed-Dabbî, *Buğyetu'l-multemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelus*, s. 139; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ irşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, II, 149.
[57] eş-Şek'a, Mustafa Muhammed, " İbn 'Abdirabbih", *DİA*, Ankara, 1999, XIX, 282.
[58] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 123.
[59] eş-Şek'a, " İbn 'Abdirabbih", *DİA,* XIX, 281.
[60] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I, 5.
[61] eş-Şek'a, " İbn 'Abdirabbih", *DİA*, XIX, 281.

çıktığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.[62] Fakat o, Doğu'nun ilmini Endülüs'e taşıyan ve aktaran Endülüslü muhaddis Bakî b. Mahled (ö. 276/889), hadis ve dil âlimi Muhammed b. 'Abdusselâm el-Huşenî (ö. 286/899) ve hadis hâfızı Muhammed b. Vaddâh (ö. 287/900) gibi âlimlerden ders almıştır.[63]

1.3.1.1. Bakî b. Mahled el-Kurtûbî

Künyesi, Ebû 'Abdurrahmân olan Bakî b. Mahled, 201/816 senesi Ramazan ayında Kurtûba' da doğmuştur.[64] Kurtûba'da, Muhammed b. İsâ el-A'şâ (ö. 221/836), Yahyâ el-Mesmûdî (ö. 234/848) gibi âlimlerden hadis tahsil etmiştir.

Hadis külliyâtının İspanya'ya taşınmasında önemli bir yere sahip olan Bakî b. Mahled güvenilir bir muhaddis, kimseyi taklit etmeyen, orjinal fikirleri bulunan bir fakîh ve müctehid olarak görülmüştür. On beş yıldan fazla süren seyahatleri esnasında Bakî b. Mahled, bir hadis koleksiyonu oluşturmuş ve bu konuyla alâkalı, birçok değerli eseri bir araya getirmiştir.[65] Kurtûba'da bir hadis okulu kurarak, uzun yıllar hadis yolunda hizmet vermiştir. İnsanlar, İspanya'nın değişik bölgelerinden hadis rivâyeti için bu okula gelmiş ve Bakî b. Mahled'e isnat ederek bu hadisleri nakletmişlerdir.

Müellifin en önemli eseri 'Müsned'dir. Bu eser, adları mertebelerine göre sıralanmış 1300'den fazla sahabenin rivâyetinden oluşan bir hadis derlemesidir. Bakî b. Mahled, bu eserdeki bütün hadisleri fıkıh konularına göre sıralamada büyük titizlik göstermiştir. Eser aynı zamanda musanneftir. Nitekim eser, hadisleri fıkıh konularına göre sıralanmış ilk müsneddir.[66] Ayrıca *Fetevâu's-sahabe ve't-tâbi'în ve men dûnehum* adlı bir hadis derlemesi ve tefsirle ilgili hadisleri naklettiği bir *Tefsiru'l-Kur'ân'ı* vardır. Bakî b. Mahled, 276/889 yılı Cemâziyelâhîr ayında Kurtûba'da vefât etmiştir.[67]

1.3.1.2. Muhammed b. 'Abdusselâm el-Huşenî

Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdisselâm b. Sa'lebe el-Huşenî el-Kurtûbî (ö. 286/899) Endülüs şehirlerinden Ceyyan'da doğmuştur.[68] Dedelerinden Ebû Sa'lebe el-Huşenî'ye nisbet edilir. Mekke, Basra, Bağdat, Mısır gibi ilim merkezlerine seyahat etmiştir.

---

[62] İbn 'Abdirabbih, *Divânu İbn 'Abdirabbih*, s. 13.
[63] Ferrûh, *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, s. 210.
[64] İbnu'l-Faradî, *Târihu 'Ulemâi'l-Endulus*, I, 169.
[65] Ebû Naîm, Muhammed Reîsuddîn, *Bakî İbn Mahled el-Kurtûbî ve Müslüman İspanya'daki Hadis Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı*, çev.; Ahmet Uyar, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 11, 2001, s. 410.
[66] Ebû Naîm, *Bakî İbn Mahled el-Kurtûbî ve Müslüman İspanya'daki Hadis Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı*, s. 413.
[67] İbnu'l-Faradî, *Târihu 'Ulemâi'l-Endulus*, I, 171.
[68] Topaloğlu, Nuri, "Huşenî, Muhammed b. Abdüsselâm", *DİA*, Ankara, 1998, XVIII, 420.

Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) ve Ebu'l-Fadl er-Riyâşî (ö. 257/871)'den dil, Harmele b. Yahyâ (ö. 243/858), Muhammed b. Musennâ (ö. 252/866), Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866), 'Abdullah b. Sa'îd el-Eşec el-Kindî (ö. 257/871) ve Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Muzenî (ö. 264/878) gibi âlimlerden de fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Huşenî'den oğlu Muhammed, Muhammed b. Kâsım b. Muhammed el-Beyyânî, Kâdı'l-kudât Eslem b. 'Abdulazîz ve Kâsım b. Asbâğ gibi şahsiyetler hadis nakletmişlerdir. Huşenî, yaptığı ilim seyahatlerinin ardından Kurtûba'ya yerleşmiş böylece ilmî birikimini Endülüs'e taşımıştır. Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)'ın *en-Nâsih ve'l-mensûh* adlı eserini Endülüs'e getirmesi, burada nesih konusunda bazı tartışmaların çıkmasına sebep olmuş ve Huşenî'nin Kur'ân ve sünnette nesih bulunduğunu savunması ile neshi kabul etmeyenlerin şikâyeti üzerine hapse atılmıştır. Bu durumu öğrenen Endülüs Emevî hükümdarı I. Muhammed, Huşenî'nin serbest bırakılmasını emretmiştir. *Garîbu'l-hadîs* adlı 400 sayfa hacminde bir eserinin bulunduğu da kaynaklarda zikredilmektedir. Huşenî, 27 Ramazan 286/899 yılında Kurtûba'da vefât etmiştir.[69]

1.3.1.3. Muhammed b. Vaddâh

Ebû 'Abdillah Muhammed b. Vaddâh b. Bezi' el-Kurtûbî (ö. 287/900), Kurtûba'da doğmuştur. İbn Vaddâh, Bakî b. Mahled ile birlikte, Doğu İslâm dünyasının hadis kültürünü Endülüs'e getirmiş, burada hadis öğretimini başlatarak çalışmalarını hayatı boyunca sürdürmüştür. Doğuya iki defa seyahat etmiştir. İlk seyahatinin asıl amacı âbid ve zâhidlerle görüşmek olduğu için aralarında Âdem b. Ebû İyâs (ö. 220/835), Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Asbağ b. Ferec (ö. 225/840), Sa'îd b. Mansûr (ö. 227/842), Nu'aym b. Hammâd (ö. 228/843), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ebû Heyseme Zuheyr b. Harb (ö. 279/892) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in de bulunduğu birçok âlimden daha çok zühd ile ilgili rivâyetleri derlemiştir. Yaptığı ikinci seyahatinde Mekke, Medine, Kudüs, Trablus, Dımaşk, Halep, Humus, Kûfe, Bağdat, Basra, Mısır, Horasan, Askalân, Antakya, Tarsus ve Kayravan gibi ilim merkezlerinde bulunan birçok hocadan hadis rivâyet etmiştir. Tanınmış öğrencileri arasında Kâsım b. Asbağ (ö. 340/951), Muhammed b. Yahyâ b. 'Umar (ö. …/…), İbnu'l-Cebbâb (ö. 322/934), Muhammed b. 'Abdulmelik b. Eymen (ö. 252/866) gibi muhaddislerle İbn 'Abdirabbih ve filozof İbn Meserre (ö. 319/931) gibi âlimler yer almaktadır. Sünnete sarılıp bid'attan sakınmanın gereği, ilk bid'atların nasıl ortaya çıktığı, bid'atların zamanla nasıl yayılacağı gibi hususları hadis, sahâbe ve tâbiînin sözleriyle inceleyen, *Kitâbu'l-bid'a ve'n-nehyu ʿanhâ* ve *Kitâbu'n-nazar ilallahi teʿâlâ ve mâ câʾe fîhi mine'l-hadîs* adlı eserleri

[69] Topaloğlu, "Huşenî, Muhammed b. Abdüsselâm", *DİA*, XVIII, 420-421.

günümüze kadar ulaşmıştır. Müellif, 26 Muharrem 287/900 yılında Kurtûba'da vefât etmiştir.[70]

1.3.2. Etkiledikleri

el-'Ikdu'l-ferîd, İbşihî'nin *el-Mustatraf*'ı, Kalkaşandî'nin *Subhu'l-a'şâ*'sı, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si ve 'Abdulkâdir el-Bağdâdî'nin *Hizânetu'l-edeb* isimli eseri gibi birçok esere kaynaklık etmiştir.

1.3.2.1. İbşîhî'nin el-Mustatraf'ı

Ebu'l-Feth Bahâuddîn Muhammed b. Ahmed el-İbşîhî (ö. 854/1450), ansiklopedik tarzda kaleme aldığı eseri *el-Mustatraf fî küllî fennin mustazraf* adlı eserinin mukaddimesinde: "Çaba sahibi birçok grup gördüm ki edep, hikmet, mev'izaya ilişkin birçok şeyi bir araya getirmişler. Hikâye, tarih, nevâdir, ahbâr ve şiirlerin incelikleri hakkında ciltler yazmışlardır. Bu konuda birçok kitap telif etmişlerdir. Allah'tan hayırlısını isteyerek bunların hepsinden bu hoş mecmû''u (ansiklopediyi) topladım. Ve onu her bir sanatı içerecek biçimde düzenledim. Onu (eseri) *el-Mustatraf fi küllî fennin mustezraf* diye adlandırdım. Kitabın içerisindekileri Kur'ân âyetleri, Nebî (s.a.v.)'e ait sahih hadislerle delillendirip salih insanlara dair hikâyelerle süsledim. Kitapta Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *Rebi'u'l-ebrâr* ve İbn 'Abdirabbih'in *el-'Ikdu'l-ferîd* kitaplarının içerdiği birçok şeyi naklettim"[71] diyerek telifi hakkında açıklamada bulunmuştur.

Müellif, mukaddimesinde de zikrettiği gibi İbn 'Abdirabbih'in eserinden etkilenmiş ve birçok nakilde bulunmuştur. İbşîhî'nin zikretmediği diğer kaynaklar arasında ise Mes'ûdî (ö. 345/956)'nin *Murûcu'z-Zeheb*'i, Ebû Ali el-Kâlî (ö. 356/967)'nin *el-Emâlî*'si, Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038)'nin *Hilyetu'l-Evliyâ'*sı, İbn Hamdûn (ö. 562/1167)'un *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*'si, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser*'i, İbn Ebî Rendeka et-Turtûşî (ö. 520/1126)'nin *Sirâcu'l-mulûk*'u ve Demîrî (ö. 808/1405)'nin *Hayâtu'l-hayavân*'ı gibi eserler zikredilebilir.[72] Eser seksen dört bölümden oluşmuş,[73] başlıklar altında siyasî ve toplumsal hayat, edebiyat ve ilim, ahlâk ve âdâb, tarih, coğrafya gibi konular âyet, hadis, hikmetli söz, şiir ve hikâyelerle delillendirilerek aktarılmıştır. İbşîhî de tıpkı İbn 'Abdirabbih gibi konuları ele alırken ilgili âyet ve hadisleri zikrettikten sonra farklı istişhâdlar ile konuya açıklık getirmekte ve başka şairlere ait şiirlerin

[70] Kandemir, M. Yaşar, "İbn Vaddâh", *DİA*, Ankara, 1999, XX, 435-436.
[71] el-İbşîhî, Ebu'l-Feth Bahâuddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mustatraf fi kulli fennin mustazraf*, thk.:Muhammed Hayr Tu'me el-Halebî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2008, s. 7.
[72] Kılıç, Hulusi, "İbşîhî", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 377.
[73] el-İbşîhî, *el-Mustatraf fi kulli fennin mustazraf*, s. 8-12.

yanı sıra kendi şiirlerine de yer vermektedir. *el-Mustatraf*, ansiklopedik tarzda yazılan kaynaklar arasında okuyucunun anlayabileceği bir üslûp ile kaleme alınmış eserlerdendir.

1.3.2.2. İbn Haldûn'un Mukaddime'si

İbn Haldûn (ö. 808/1406)'un *Kitâbu'l-'iber ve dîvânu'l-mubtede'* adlı eserine yazmış olduğu girizgâh tarzındaki *Mukaddime*'sinde tarih yazımının esasları ve tarihin incelemesi gereken konular ele alınmıştır. Esas ve talî konulardan oluşan *Mukaddime* temelde ictimaî müesseseler ve değerler, aile, ahlâk, hukuk, demografi, sosyal morfoloji, siyaset, iktisat, devlet, ilim, edebiyat, şiir ve mûsikî gibi meseleler üzerinde durmuştur. İbn Haldûn konuları dağınık ele almasına rağmen ayrıntılı olarak ilmî açıdan değerlendirmiştir.

Eser önsöz, tarih ilminin faziletleri hakkında mukaddime, yeryüzündeki umran ve medeniyet adlı *Kitâbu'l-'iber*'in birinci kısmı olan esas mukaddimeden oluşmaktadır. Bu esas mukaddimede ise giriş, 6 bölüm ve 201 fasıl yer almaktadır.[74]

Âlimler ve mütefekkirlerin yanı sıra sosyologlar, edebiyatçılar, tarihçiler ve ilahiyatçılar da *Mukaddime*'yi kendi alanlarına katkı sadedinde ilmî ve fikrî açıdan eserlerine taşımışlardır. Bu bağlamda çağdaşı ve talebesi Takıyuddîn Makrizî (ö. 845/1442) *es-Sulûk* gibi birkaç eserinde *Mukaddime* ve İbn Haldûn'un tesirlerine temas edip fikirlerini takip etmiştir. Akabinde edebî ve tarihî içerikli ansiklopedik eser kaleme alan Mısırlı tarihçi İbn Tağriberdî (ö. 874/1470)'nin *el-Menhelu's-safî* ve Kalkaşandî'nin *Subhu'l-a'şâ* teliflerinde *Mukaddime*'nin etkileri hissedilmektedir. Yine eseri ayrıntılı olarak inceleyen İbn Ezrak (ö. 896/1491), *Bedâyiu's-silk fî nizâmi'l-mülk* isimli eserinde siyaset konusunu özetlemiş, İbn Haldûn'un nazariyelerini şerhetmiştir.[75]

Devletlerin kuruluşu ve siyasî hâdiseler hakkındaki istikraın eksikliği, devlet adamlarının ve yönetici zümrenin sosyal durum ve gelişmeler üzerindeki tesirini abartması ve Araplara fazlaca yüklenmesi *Mukaddime*'nin tenkit edilen yönlerinden birkaçıdır.

İbn Haldûn, eserini yazarken tarih ve siyaset teorisiyle ilgili eserler gibi birçok kaynaktan yararlanmış, bu eserlerin genelinden alıntılar yapmıştır. Aynı şekilde İbn 'Abdirabbih'in *el-'Ikdu'l-ferîd*'inden de birçok mevzûda rivâyet nakletmiştir.

---

[74] İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, haz.: Süleymân Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 83.
[75] İbn Haldûn, *Mukaddime,* s. 127.

1.3.2.3. Kalkaşandî'nin Subhu'l-A'şâ'sı

Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî (ö. 821/1418)'nin kitabı telifteki amacı, resmî yazışmalarda kullanılan edebî bir tür olan inşâ sanatının tarifidir. Kitap, belirli hususlarda inşâ sanatının bütün inceliklerini anlatan en güzel ansiklopedik eserlerden birisidir. Okuyucu eserin içerisinde sadece sanata dair incelikleri değil, dönemin Arap İslâm âleminde iftihar ettiği ve kendisi ile yüceldiği edebiyat, tarih, coğrafya, iktisat, dinî ve sosyal ilimlere dair büyük bir derleme ile karşılaşacaktır. Çünkü zamanın dîvân kâtipliği, dönemin yalnızca nesir ve belâgat ilimlerinin sınırlarını bilmeyi değil; idare, iç ve dış siyaset, millet ve devletlerarası diplomasi ilişkilerinin özellik ve mahiyetlerini bilmeyi gerektirir.[76] Dîvân kâtipliği (dîvânu'l-inşâ, meclisu'l-inşâ) İslâm devletinin bürokratik bir yapıya dönüşmesiyle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bakımdan inşâ sanatı, yavaş yavaş sayıları artan dîvân kâtipliği makamına has işlerin icrasında duyulan ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıktığı için, bu sanata dair telifler de sadece yazı, nesir ve mektup yazma sanatını değil; aynı zamanda devletin üst kademelerinde makamların birbirleri ile olan ilişki ve hitap şekillerinin de bilgisini içermektedir.[77]

Kalkaşandî hakkındaki bilgiler eserlerinden edinilmektedir. Verilen bilgilerden hicrî 756 yılında doğduğu ve 65 yıl yaşayıp hicrî 821 yılında vefât ettiği bilinmektedir. Kalkaşandî, muazzam eseri *Subhu'l-â'şâ'*yı hicrî 814 yılının Şevval ayında tamamlamıştır. Eserinde kasten bırakmış olduğu sayfalardan anlaşıldığı üzere dîvân kâtipliği yaptığı müddetçe esere eklemeler yapmaya devam etmiştir.[78] Kitabın rivâyetlerde kitâbetu'l-inşâ, sınâ'atu'l-inşâ, ma'rifetu'l-inşâ, kavâninu'l-inşâ ve funûnu'l-inşâ olarak farklı isimlendirmelerle gelse de en isabetlisinin 'kitâbetu'l-inşâ' olması tercih edilir. Çünkü müellif esasen kitapta tek bir şeye yönelmektedir. O da inşâ kâtibi olarak resmî yazışmaları yürütmekte olan memurdur.

Kalkaşandî, ansiklopedik bir eser olan *Subhu'l-a'şâ*'nın maddelerinin cem edilmesinde ve telifinde dayandığı iki esas bulunmaktadır: padişahlık ile alâkalı diplomatik yazışmaları ve vesikalarından dîvân kâtipliği yani inşâ makamı arşivleri telif ettiği konunun ana kaynaklarıdır. Eserde kendinden önce hiçbir eserde yer almamış bol sayıda madde bir araya gelmiştir. *Subhu'l-a'şâ*'da geçen mektuplar ve yazışmalar Memlüklüler asrının bizzat kendisi ile alâkalıdır. Bu asır, Kalkaşandî'nin yaşadığı ve dîvân kâtipliği yaptığı asır olduğu için mektupların bazılarının yazımında bizzat kendi kalemi vardır. Burada geçmekte olan

---

[76] el-Kalkaşandî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ali, *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'a'ti'l-inşâ*, thk.: Muhammed Huseyn Şemseddîn, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1987, I, 8.
[77] Durmuş, İsmail, "İnşâ", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 334.
[78] el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'a'ti'l-inşâ*, I, 10.

yazışmaların bir benzerini ya da asıllarını, *Subhu'l-a'şâ*'dan başka bir kaynakta bulmak neredeyse imkânsızdır. Yazışmalar arasında özellikle Salâhaddîn Eyyûbî (ö. 589/1193)'nin diğer devlet adamları ile yaptığı yazışmalar da bulunmaktadır. Bu yüzden eser hem kendi alanında hem de tarih ilminde eşsiz bir öneme sahiptir. [79]

Kalkaşandî'nin kaynak olarak aldığı eserlerin başlıcaları ise, İbn Fadlillahi'l 'Umarî (ö. 749/1349)'nin *et-Ta'rif bi'l-mustalahi'ş-şerîf* ve *'Urfu't-ta'rîf*'i, İbn Nazır el-Ceyş (ö. 786/1384)'in *et-Teskîf*'i, Ali b. Halef (ö. …/…)'in *Mevâddu'l-beyân*'ı, İbn Şît (ö. …/…)'in *Ma'âlimu'l-kitâbe*'si, Ebû Hilâl el-'Askeri (ö. 400/1009)'nin *el-Evâil*'i ve İbn Ca'fer en-Nahhâs (ö. 338/950)'ın *Sınâ'atil-kitâb* ile *Kavâninu'l-devâvîn* adlı eserleri gibi daha nice eser bulunmaktadır.[80]

Subhu'l-a'şâ, telif olarak hem fikir birliği hem de belirli bir çerçevede farklılaşan bir üslûp üzerine kuruludur. Kalkaşandî, verdiği bütün bilgiler için almış olduğu kaynakları vermiş ve kendisine hasretmemiştir. Bilgilerin naklinde bu açıdan çok titiz davranmış, kendinden bir şey kattı ise onun sınırlarını iyi belirlemiştir. Tarih yazımında ise, kendisinden önce yazılmış olan Ortaçağ Mısır tarihi hakkında yazılmış eserler içerisinde seçkin bir yeri vardır. Dönemin kullanılan ölçü değerleri hakkında diğer kaynakların vermediği fazlaca bilgiyi sadece *Subhu'l-a'şâ*'da bulabiliriz.[81] Buna ilaveten Ortaçağ Mısırı'nın sahip olduğu dâhili nizam, hâricî ilişkiler gibi konuların yanı sıra iktisadî, ictimaî, ilmî ve dinî hayatın birçok sahasına ışık tutarak Ortaçağ'da İslâm devletlerinin nasıl yaşadığını aydınlatır.

Yazım üslûbu olarak asrın edebiyatçılarının yolunu benimsemiş ve eserinde çokça bedi' sanatının özelliklerinden olan seci', cinâs, tersi', tadmîn, tevriye ve tıbâk gibi birçok sanatı kullanmıştır.[82] Kendi sözleri ile ifade ettiği üzere, kâfiye ve vezin zarureti, anlamın ifadesinin zorluğu gibi sebeplerle nesri şiire tercih etmiştir.

Subhu'l-a'şâ'nın içeriği; bir mukaddime, bir hâtime ve 10 bölümden oluşan yaklaşık 7000 sayfalık bir eserdir. Eser konu içeriklerini takdim ederken, her alanın hâiz olduğu ıstılahları ve farklı alanların tabirlerini de vermektedir. Verilen listelerde alfabetik sıra gözetilmektedir.[83]

---

[79] el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'a'ti'l-inşâ*, I, 13.
[80] el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'a'ti'l-inşâ*, I, 14.
[81] el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'a'ti'l-inşâ*, I, 18.
[82] el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'a'ti'l-inşâ,* I, 19.
[83] el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'a'ti'l-inşâ*, I, 24.

1.3.2.4. ‘Abdulkâdîr Bağdâdî’nin Hizânetu’l-Edeb’i

‘Abdulkâdir Bağdâdî (ö. 1093/1682), *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-ʿArab* adlı eserini, İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249)’in *el-Kâfiyesi*’ne Râdî el-Esterebâdî (ö. 688/1289) tarafından yazılmış olan şerhte şâhid olarak getirilen 957 beyti açıklamak amacıyla kaleme almıştır.[84] Müellif, Osmanlı sultanlarından IV. Mehmed adına kaleme aldığı eserin yazımına 1073 yılı Şâban ayının başında Mısır’da başlamış ve Cemâziyelâhir 1079’da bitirmiştir.

Eser, Arap dili alanında edebî içerikli en iyi ansiklopedik eserlerden biri olarak kabul görmüştür. Neşredenin mukaddimesinde de belirttiğine göre Bağdâdî’nin bu eserde nâdir metinleri çokça kullanması eserin kıymetini artırmıştır. Eserin içerisinde eleştiri ve üzerine yaptığı tahkikiyle birlikte günümüze ulaşmayan birçok eserden nakillerde bulunmuştur. Arap mesellerinin birçoğundan alıntı yapılmasına ek olarak bu mesellerin açıklaması, nerelerde geçtikleri, usûlleri, farklı kabîle dil ve lehçelerdeki varlıkları ve beyitlerde kullanılma çabasını ele almıştır. Râdî’nin delil olarak getirdiği 957 beyiti, öncelikle şerh etme amacına binaen nahiv, sarf gibi dil meselelerini ve çalışmalarını da kapsayacak şekilde işlemiş bunun yanı sıra Arap ahbârına ve Eyyâmu’l-‘Arab’a da değinmiştir.[85] Bağdâdî, eserin mukaddimesinde şerh ve tahkik açısından güvendiği kitapların listesini vermiştir. Bu kitaplardan bazıları nahiv ilmine aitken bazıları Râdî’nin getirdiği delillerin şerhi içindir. Müşkil (kapalı) mânalı beyitlerin açıklanmasında dîvânlardan alınan Arap şiirleri, biyografi, ensâb, tabâkât, seyahatnameler ve dilcilerin hatalarını konu alan eserleri kaynak olarak almıştır. Aslında *Hizânetu’l-edeb* isimli eserin amacı Râdî’nin şâhid olarak getirdiği şiirlerdeki gramerle ilgili meselelerin izahıdır. Ancak Bağdâdî, konuyla ilgili diğer beyitlerde sadece bir mısrası ele alınmış örneklerin ait olduğu beyitleri bulup göstermiştir. Burada örnek beytin daha anlaşılır kılınması için beytin içinde yer aldığı manzûmenin tamamını veya birkaç beytini de ayrıca vermiştir.[86]

1.3.3. Nesir ve Şiir Yazımcılığı

İbn ‘Abdirabbih’in nesir yazım tarzını günümüze ulaştıran sadece *el-‘Ikdu’l-ferîd* adlı eseridir. Kitap, farklı yüzyıllarda telif edilmiş eserlerin nakillerini ele aldığından bir nevî onların yazınsal türlerini aktarmıştır. Müellif, bu eserde seçimleri ve anlatı kalitesi haricinde kendisinin de açıkladığı gibi Doğu Arap edebiyatçılarından alıntılar yapmıştır. Aslında onun nesir yazımcılığı kendisinden alıntılar yaptığı eserlerin üslûbunu hemen hemen

[84]el-Bağdâdî, ’Abdulkâdir b. ‘Umar, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-ʿArab*, thk.: ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu’l-Hâncî, Kâhire, 1997, I, 19.
[85] el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-ʿArab*, I, 19.
[86] Hoca, Nazif, “Hizânetu’l-edeb”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 180.

yansıtmaktadır. Müellifin *'Uyûnu'l-ahbâr*'dan çokça alıntı yapması kendine has üslûbun İbn Kuteybe'nin üslûbuna benzetilmesine sebep olmuştur. Ancak vecîz cümle seçkileri noktasında bu iki müellif de Câhız'dan etkilenmiştir. Eserler dikkatli incelendiğinde ibarelerin titizliği ve sürükleyiciliği açısından İbn Kuteybe (ö. 276/889)'ye kıyasla İbn 'Abdirabbih'in Câhız'ın üslûbuna daha yakın olduğu görülecektir.[87] Aslında bu iki yazarın Câhız'dan etkilenmiş olmaları normal bir durumdur. Çünkü her dönemin takip ettiği bazı akım, şahıs ve yazım geleneği olmuştur. Bu dönemin yazarlarında mevcut eğilime ilişkin yansımaların görülmesi ise oldukça doğal bir sonuçtur.

İbn 'Abdirabbih, kendi yazım üslûbuna dair mukaddimesinde şunları söylemektedir:

> "Benzer sözler, mâna çeşitleri, hükmün içerikleri, edebiyat misalleri ve nâdir örnekleri araştırdım. Sonra her türü kendi türüyle eşleştirdim. Eseri isteyen için kitabın ilgili konusuna ait örneklere yönlendirmesi açısından teker teker bâblar (bölümler) halinde düzenledim. Haber cümleleri ve bölümlerin sanatlarını, içerik olarak en ileri derecede, en açık güzellikte tuttum. Mânaların en zarifini, lafızların en doğrusunu seçtim. Önsözün en iyisini açıklık ve hoşluk bakımından en yüksek derecede yazdım."

Müellifin özellikle Endülüs tarihi hakkında bilgi veren ahbâr ve hikâyeleri bizzat Endülüs emirlerinden şifahî olarak toplaması nesir yazımcılığına da yansımıştır.[88] İbn 'Abdirabbih'in eserine yazdığı mukaddime ve bölümlerinin başında içeriğe ilişkin girizgâh sadedinde verdiği ferşler ise nesir türünde yazdığı ön bilgilerdir. Özellikle müellifin bazı eserlere kıyasla açık ifade form ve kalıpları kullanması şiirinde olduğu kadar nesir yazımında da sade, kolay ve anlaşılır bir dile sahip olduğunu göstermiştir. Eserin genelinde müellif, ardı ardına birbirine benzer ve birbirini daha açıklayıcı terkipler kullanmaya özen göstermeye çalışmıştır. Olay veya durum herhangi bir açıklama, delillendirme veya ayrıntılandırmayı gerektirdiği zaman ise İbn 'Abdirabbih'in ibareler arası uyuma dikkat ettiği de görülmektedir. Bu üslûp, kitabın geneline hâkim olup her bölüm başlığında ilgili örneklere rastlamak mümkündür. Yine söz konusu üslûp metni daha da açık kılmaktadır. Özetle müellif, nesir yazımında bol sanatlı ve girift (karışık) kelimelerden ziyade kolay kelime ve kalıplar kullanmıştır. Konuları vecîz şekilde anlatma yoluna gitmiştir.

İbn Sa'îd el-Mâğribî (ö. 685/1286), İbn 'Abdirabbih'in şairliği hakkında şunları dile getirmiştir. "O, dördüncü asrın edebiyatçılarının öncülerindendir ve Batı'daki şairlerin tamamının süvarisidir."[89] Aynı şekilde Mutenebbî, Buveyhî veziri Ebu'l-Velîd b. 'Abbâd (ö. 410/1019) ile Fustat'ta karşılaşmış ondan İbn 'Abdirabbih'i kastederek onun şiirlerini

[87] Cebbûr, *İbn 'Abdirabbih ve 'Ikduh*, s. 119.
[88] Cebbûr, *İbn 'Abdirabbih ve 'Ikduh*, s. 117.
[89] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I, 9.

okumasını istemiştir. Mutenebbî, İbn ‘Abdirabbih’in şiirlerini işittiğinde ona: “Ey İbn ‘Abdirabbih! Irak sana koşarak geliyor” diyerek şiirinin güzelliğine değinmiştir.[90]

İbn ‘Abdirabbih, eserde birçok şairin yanısıra kendi şiirlerine de yer vermiştir. Saray şairi olan İbn ‘Abdirabbih, devlet büyükleri ve ileri gelen kimseler için de birçok şiir yazmıştır. Bunlardan III. ‘Abdurrahmân için yazmış olduğu 445 beyitlik urcûzesi ise konu itibarıyla bir bakıma hamâset (kahramanlık) temalı bir şiirdir. Urcûze’de İbn ‘Abdirabbih’in şiir anlayışı genel kasîde anlayışından farklı olarak vezin ve uyak bağımsızlığının olması sebebiyle daha destansı bir şekilde anlatılmış ve konu bütünlüğü sağlanmıştır. Kaybolan şiirlerine gelince Halife II. Hakem’in emriyle şiirlerinin tamamı toplanıp bir dîvân olmuş fakat günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşmayan diğer bir şiiri ise menşei Arap şiiri veya İspanyol halk şiiri kabul edilen muvaşşah türündeki şiirleridir. Yazar; gazel, hiciv, medih, risâ, zühd ve tasvir temalı şiirler kaleme almıştır. İlgili şiirler daha çok gazel ve vasıf ağırlıklıdır. Sayıca en az olanı hiciv türü şiirlerdir. Zühd şiirlerini ise eğlence türü (lehviyyât) şiirlerinden pişmanlık duyup tevbe ettikten sonra yazmıştır.

Bu konuyu daha açık hale getirmek için İbn ‘Abdirabbih’in yukarıda zikrettiğimiz konularda inşâd ettiği şiirlerden örnek vermek uygun olacaktır. Şair kaleme aldığı şiirlerle hem şiir üslûbunu bize anlatmakta hem de konulara edebî bir hava katmaktadır. Şaire ait medih temalı şiirlerden örnek vermek gerekirse Halife ‘Abdurrahmân en-Nâsır’ın ordu komutanı Ebu’l-‘Abbâs’ı[91] övdüğü beyitlerde şunları söylemektedir:[92]

اللهُ جَرَّدَ للنَّدى والبأسِ سَيفًا فقَلَّدَه أبا العباسِ
ملكٌ إذا استقبلتَ غُرَّةَ وجهِهِ قبضِ الرَّجاءُ إليك رُوحَ الياسِ
وجهٌ عليه من الحياءِ سكينةٌ ومَحبَّةٌ تجري مع الأنفاسِ
وإذا أحبَّ اللهُ يوما عبدَهُ ألقَى عليه مَحَبَّةً للناسِ

Allah yiğitlik ve el açıklığı için bir kılıç çıkardı kınından da Ebu’l-‘Abbâs’ı kuşandırdı o kılıçla.
Yönünü mütebessim çehresine çevirdiğinde beklentilerin ye’si senden uzak tuttuğu bir hanedandır o.
Hayâdan bir sükûnet ve nefeslerle akıp giden bir muhabbet barındıran çehredir o.
Gün gelir de Allah kulunu severse insanların muhabbetini salar (sevdiği kulun) üzerine.

[90] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, I, 9; Necâh el-Attâr, *el-Endelus min Nefhi’t-tîb li’l-Makkarî*, nşr.: Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî, Vizâratu’s-Sekâfe, Dımaşk, 1990, s. 466; eş-Şek‘a, Mustafa Muhammed, *Menâhicu’t-te’lif ‘inde’l-ulemâi’l-‘Arab*, Dâru’l-‘İlm lî’l-Melâyîn, Beyrût, 1991, s. 297-298.
[91] ‘Abbâs, İhsan, *Târîhu’l-edebî’l-Endelusî,* Dâru’s-Sekâfe, Beyrût, 1969, s. 189.
[92] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, I, 268.

Hiciv temalı şiire ise borcunu ödeme taahhüdünde bulunduğu halde sözünde durmayan bir şahsı hicvettiği şu beyitleri örnek göstermek mümkündür:[93]

رَجاءٌ دونَ أقرَبِه السِّحابُ ... ووَعْدٌ مثلُ ما لَمَع السَّرابُ
وتَسويفٌ يَكِلُّ الصبرُ عنه ... ومَطْلٌ ما يقومُ له حسابُ
وأيامٌ خَلَتْ من كلِّ خَيْرٍ ... ودُنيا قد تَوزَّعها الكلابُ

En yakınındakinin önünde bulutlardan engel bir umut ve serap gibi parıldayan (yalancı) bir vaat
Sabrın dahi pes edeceği bir erteleme ve hesapta olmayan bir oyalama
Bereketsiz geçip giden günler ve köpeklerin bölüştüğü bir dünya

Yine hiciv temalı şiire sözünde durmayan bir emiri hicvettiği beyitleri örnek göstermek mümkündür. İbn ‘Abdirabbih geçmişte bahsi geçen emiri şiir yoluyla övmüş ve hapiste yatan bir tanıdığının serbest bırakılacağı yolunda emirden söz almıştır. Hal böyle iken emirin adamları hapisteki tanıdığı serbest bırakmamışlardır. Bu durum üzerine İbn ‘Abdirabbih beyitlerle emiri hicvetmiş ve şunları söylemiştir:[94]

حاشا لمِثْلك أن يَفُكَّ أسيرا ... أو أنْ يكونَ منَ الزمانِ مُجيرا
لَبسَتْ قوافِي الشعرِ فيكَ مَدارِعًا ... سودًا وصَكَّتْ أوجُهًا وصُدورا
هلاَّ عَطفْتَ برحمةٍ لمَّا دعتْ ... ويْلاً عليك مدائحي وثبورا؟
لو أنَّ لُؤمك عَادَ جُودًا عُشرهُ ... ما كان عندكَ حاتمٌ مَذكورا

Haşa! Senin gibisi serbest bırakır mı hiç esiri veya himaye altına alır mı düşkünü?
(Bir zamanlar senin hakkında övgüler dizdiğim) şiir kâfiyeleri (şimdi) karalar giydi de mısralar yüzlere ve gönüllere sertçe çarptı
Bir nebze olsun acıma hissetmez miydin sana dizdiğim övgü şiirlerim vahlar ve helak olman için beddualar okuduğunda?
Sendeki adiliğin onda biri cömertlik olaydı sözü bile edilmezdi Hâtim’in yanında.

Kimin hakkında söylediği yolunda kaynaklarda yeterli bilgiye rastlanmayan gazel içerikli beyitlerde ise şair şunları söylemektedir: [95]

أنتِ دائي و في يديك دوائي ... يا شفائي من الجوى و بلائي
إنَّ قلبي يحبُّ من لا أُسمِّي ... في عَناءٍ أعظِمْ بِه من عَنَاءِ
كيفَ لا، كيف أنْ ألَذَّ بعَيشٍ ... مات صَبْري به و مات عزائِي؟
أيها اللائمون ماذا عليكم ... أنْ تعيشوا و أنْ أموتَ بدائي؟
" ليس مَن ماتَ فاستراحَ بميتٍ ... إنما المَيْتُ ميِّتُ الأَحياءِ"

Sensin derdim hem devam da senin elinde behey sevdamın ve baş belamın şifası
Gerçek şu ki kalbim ismini zikretmediğim sevgiliye (aşırı) tutkundur. Meğer çektiğim ne büyük çileymiş!

---

[93] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, I, 254.
[94] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, I, 283; İbn ‘Abdirabbih, *Dîvân*, thk.: Rıdvân ed-Dâye, Muessesetu’r-Risâle, Beyrût, 1979, s. 80
[95] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, V, 444.

Nasıl büyük olmasın! Sabrımın tükendiği ve tesellimin bittiği (bölye) bir yaşamdan nasıl tat alabilirim!
Be hey (tutkum sebebiyle beni) ayıplayanlar! Ne kaybedersiniz ben derdimden ölsem de sağ kalsanız siz?
"Gerçek anlamda ölen kimse ölüp de rahata kavuşan değildir. Esas ölen canlılar arasında ölü (gibi) yaşayan kimsedir."

Şair arasının sevgili ile açılmasını tema olarak işlediği beyitlerde ise şunları söylemektedir: [96]

ما للبلى تبدَّلتْ بعدَنا وُدَّ غَيرِنا؟
أرهقَتْنا ملامَةً بعدَ إيضاحِ عُذْرِنا
فسَلَوْنا عن ذِكرِها وتسلَّت عن ذِكرِنا
لم نَقُلْ إذ تحرَّمَتْ واستهلتْ بهَجْرِنا:
"ليت شِعْري ماذا تَرى أمُّ عَمرٍو في أمرِنا"

Leylâ'ya ne oluyor? Yoksa bizden sonra başkasına mı kaptırdı gönlünü?
Özrümüzü beyan ettikten sonra (dahi) paylamakla perişan etti bizi
Sonunda ismini anmamak suretiyle teselli bulduk o da ismimizi anmamakla
Biz şunu da demedik bizden uzak durduğunda ve terk etmek suretiyle oyalandığında:
"Kim bilir Ummu 'Amr ne düşünüyordur bizim şu halimiz hususunda?"

Vasıf temalı şiire ise bahçe tasviri yaptığı şu beyitleri zikretmek mümkündür:[97]

وروضةٍ عقدتْ أيدي الرَّبيعِ بها نورًا بنورٍ وتزويجًا بتزويجِ
بمُلقِحٍ مِن سَواريها ومُلقحةٍ وناتجٍ من غَواديها ومنتوجِ
توشَّحتْ بمُلاءٍ غيرِ مُلحمةٍ من نَوْرِها ورداءٍ غيرِ مَنْسوجِ
فألبستْ حُلَلَ المَوشيِّ زهرتَها وجَلَّلتْها بأنماطِ الدِّيابِيجِ

Baharın elleriyle nuru nurla eşi eşle çiftleştirerek bir araya getirdiği nice bahçeler vardır!
Gece ve sabah vakti ortaya çıkan yağmur bulutlarının taşıdığı sularla aşılanan ve de üreten ve üretilen erkek ve dişi tohumlarla (hayat bulmuş nice bahçeler!)
Henüz çiçeği olgunlaşmamış bir çarşafa ve dokunmamış bir örtüye bürünmüş (bahçeler!)
Çiçeğine nakışçının ziynetlerini giydiren ve türlü türlü ipeklerle süslerini gözler önüne seren (nice bahçeler!)

Allah'a sığınma, yakarış ve dua kabilinden şiirlerine ise şu beyitleri örnek olarak zikretmek mümkündür: [98]

بُنَيَّ لئن أعيا الطبيبَ ابن مُسلمٍ ضَناك وأعْيا ذا البَيانِ المُسجَّعِ
لأبتَهِلَنَّ تحتَ الظَّلامِ بِدعوةٍ متى يَدْعُها داعٍ إلى الله يُسمعِ
يُقلقلُ ما بين الضلوعِ نَشيجُها لها شافعٌ من عَبرَةٍ وتضرُّعِ:
إلى فارجِ الكَربِ المُجيبِ لمَن دعا فَزَعتْ بكَربي إنه خيرُ مَفزعِ
فيا خيرَ مَدعُوٍّ دعوتُك فاستمعْ ومالي شفيعٌ غيرُ فَضلك فاشْفعِ

Yavrum! Senin bitap düşmüş bu halin Müslüman oğlu Müslüman tabibi çaresiz bırakırsa ve de ağzı iyi laf yapan belagat sahibini çaresiz bırakırsa

[96] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, V, 446.
[97] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, V, 399.
[98] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 168.

And olsun karanlıklarda senin için öyle bir dua haykıracağım ki kim böyle bir duayı Allah'a yaparsa (Allah katında) duyulur kesin.
Hıçkırıkları göğüs kafesinde kalpleri titreten ve gözyaşı ile yakarıştan şefaatçisi olan bir dua haykıracağım
Dua eden kulun duasını kabul eden ve kederi gideren (Yüce Allah'a)
O halde dua edilenlerin en hayırlısı olan Allah'ım! Bak işte sana dua ettim kulak ver artık şu duama! (Zira) senin ihsanından başka şefaatçım yok ki. O halde şefaat buyur Allah'ım.

Zühd konusunu ele aldığı şiirlerine aşağıdaki şiirleri örnek verebiliriz:[99]

ألا إنما الدنيا نضارةُ أيكةٍ — إذا اخضرَّ منها جانبٌ جفَّ جانبُ
هي الدار ما الآمالُ إلا فَجائعٌ — عليها ولا اللَّذَّاتُ إلا مصائبُ
فكَمْ سخِنتْ بالأمس عينٌ قَريرةٌ — وقَرَّت عُيُونٌ دمعُها اليومَ ساكبُ
فلا تكتحِلْ عَيناك فيها بعَبْرةٍ — على ذاهبٍ منها فإنَّك ذاهبُ

Bu dünya dalları sık ağacın körpeliği gibidir. Bir yanı yeşerdiğinde kurur diğer tarafı
Dünya öyle bir mesken ki orada ümitler fecaatlerden başka bir şey değildir. Lezzetler de musibetlerden başka bir şey değildir.
Nitekim daha düne kadar mutlu olan nice göz gözyaşı döktü de bu gün gözyaşı döken nice gözler mutlu oldu
O halde dünyadan giden bir şey için sürme çekme gözüne. Zira sen de göç edeceksin bu dünyadan sonunda.

Allah korkusu sebebiyle ağlama hususunda şu beyitleri örnek göstermek mümkündür:

مَدامعٌ قد خدَّدتْ في الخدودِ — وأعينٌ مَكحولةٌ بالهجودِ
ومعشَرٌ أوعدَهم رَبُّهم — فبادروا خشية ذاك الوعيدِ
فَهم عُكُوفٌ في محاريبِهم — يَبكون من خَوفِ عِقابِ المَجيدِ
قد كادَ أن يُعشبَ من دَمعِهم — ما قابلتْ أعيُنُهم في السجودِ[100]

Yanaklara hat çizen gözyaşları ve sabahlara kadar akıtılan yaşlarla sürmelenmiş gözler
(İlâhî buyruğa uyulmaması halinde) Rablerinin tehdit ettiği ve söz konusu tehdit sebebiyle buyruğu uygulamaya koyulan bir topluluk.
Nitekim onlar Rablerinin buyruğuna adamış kendilerini de Yüce Allah'ın cezalandırmasından korktukları için ağlaşmaktadırlar mihraplarında.
(O kadar çok gözyaşı döktüler ki) akıttıkları gözyaşı sebebiyle neredeyse yeşerecekti secdede gözlerinin buluştuğu nokta.

Sonuç olarak Doğu Arap edebiyatını taklit döneminden sonra genelde Endülüs edebiyatı özelde şiir, bulunduğu toplum ve coğrafi konum sebebiyle zamanla kendine has üslûp, biçim ve tema oluşturmuştur. İspanya'nın tabiat güzelliğinin yanı sıra yaşam tarzı da bu tür üslûbun oluşmasında etkili olmuştur. Doğu Arap edebiyatına kıyasla anlaşılır ve kolay bir dile sahip olan Endülüs şiiri, teşbih ve tasvirleri zarif, açık ve anlaşılır kelime ve kalıplar kullanarak dile getirmiştir. Bu bağlamda hafif vezinlerle kaleme alınmış muvaşşah ve zecel türünde yeni

[99] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 116.
[100] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 139.

şiirler yazılmıştır. Endülüs edebiyatının temsilcilerinden olan İbn ‘Abdirabbih ise her ne kadar Doğu edebiyatını taklit etmiş olsa da yukarıda bahsi geçen şiirlerinde üslûp açısından Endülüs edebiyatına bağlı kalmıştır. Medih, gazel, hiciv, vasıf ve zühd temalı şiirlerinde zor ve kapalı ifadelerden kaçınmış; kolay, akıcı, zarif ifadeler kullanmıştır. Genel olarak şiirlerindeki ifadeler akıcı ve tatlı, mânalar kolay ve okuyucunun anlayabileceği şekildedir.

1.4. Eserleri

İbn ‘Abdirabbih’in günümüze ulaşan tek eseri *el-‘lkdu’l-ferîd*’dir. Bu bölümde eserin kısa bir tanıtımı yapılmış ve Halife II. Hakem’in emriyle derlenmiş olan *Dîvân*’ı üzerinde durulmuştur.

1.4.1. el-‘Ikdu’l-Ferîd

Müellifin Endülüs tarihinin temel kaynakları arasında yer alan ve günümüze ulaşan en önemli eseri *el-‘lkdu’l-ferîd*’dir. Doğu Arap edebiyatını aktaran ve günümüze ulaşan kaynakların başında gelen İbn ‘Abdirabbih'in *el-‘lkdu’l-ferîd*’i siyaset, edebiyat, tarih, nevâdir, ahlâk, mizah, nükte, fıkra, mûsikî ve eğlence gibi çok değişik konular hakkında bilgi veren tarihî ve edebî içerikli bir ansiklopedidir. Müellif, yirmi beş bölümden meydana gelen eserini, yirmi beş mücevherden oluşan gerdanlığa benzeterek bölüm bölüm ele almıştır. Eser, daha çok Doğu Arap edebiyatını Endülüs’e aktarmak amacıyla yazılmakla birlikte Endülüs Emevîleri’nin tarihini de ele almaktadır. Araştırmaya konu olan bu eseri ikinci bölümde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Ayrıca *Keşfu’z-zunûn’*da İbn ‘Abdirabbih’e nisbet edilen *el-Lubâb fi ma‘rifeti’l-‘iIm ve’l-adâb* adlı eserin *el-‘Ikdu’I-ferîd*’in altıncı bölümünün bir parçası olduğu tahmin edilmektedir.[101]

1.4.2. Dîvânu İbn ‘Abdirabbih

İbn ‘Abdirabbih’in bir diğer eseri ise günümüze bütünüyle ulaşmayan Halife II. Hakem’in emriyle derlenmiş dîvânıdır.[102] İbn Hallikân (ö. 681/1282) ve İbnu’l-‘İmâd (ö. 1089/1679) iyi bir dîvân oluşu ve şiirlerinin zirvede olduğuna değinmişlerdir. Humeydî (ö. 488/1095), bir kısmı İbn ‘Abdirabbih’in kendi el yazısı ile yazılmış dîvânından yirmi cüzün üzerinde bir kısmını gördüğünü söylemişse de bu dîvân günümüze ulaşmamıştır.[103] İbn ‘Abdirabbih’in *el-‘lkdu’l-ferîd* ve çeşitli tarih ve terâcim kitaplarından derlenen şiirleri

[101] eş-Şek‘a, “ İbn ‘Abdirabbih”, *DİA*, XIX, 281.
[102] ed-Dabbî, *Buğyetu’l-multemis fî târîhi ricâli ehli’l-Endelus*, s. 137; İbn ‘Abdirabbih, *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, thk.: Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1987, s. 7.
[103] el-Humeydî, *Cezvetu’l-muktebis fî târîhi ‘ulemâi’l-Endelus*, s. 151; ed-Dabbî, *Buğyetu’l-multemis fî târîhi ricâli ehli’l-Endelus*, s. 137.

Dîvânu İbn ‘Abdirabbih adıyla Muhammed Altuncî ve Muhammed Rıdvân ed-Dâye tarafından neşredilmiştir. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, İbn ‘Abdirabbih’e ait birçok şiiri hicrî V. yüzyıl Endülüslü tarihçi İbn Hayyân (ö. 469/1076)’ın *el-Muktebes* eserinden bulduğunu dile getirir.[104] Dîvân’ın içeriğinde medih, hiciv, gazel, ihvâniyyât, risâ, zühd ve vasıf temalı şiirler vardır. İbn ‘Abdirabbih üçüncü asrın sonu dördüncü asrın başlarında birçok Emevî halifesi ile çağdaş olup onların döneminde yaşamıştır. Bunların arasında Muhammed b. ‘Abdurrahmân (h. 238-273), Munzîr b. Muhammed (h. 273-275) ve ‘Abdullah b. Muhammed (h. 275-300) gibi halifeler vardır. İbn ‘Abdirabbih, III. ‘Abdurrahmân en-Nâsır zamanında ise tanınmış ve saray şairliği yapmıştır. Dîvân’da bahsi geçen halifeler hakkında yazılmış birçok methiye de vardır.[105]

Ayrıca ‘musammât’ adı verilen Arap şiir türü veya İspanyol halk şiirinden esinlenerek doğmuş olan muvaşşah tarzındaki şiirlerinin de kaybolduğu düşünülmektedir. [106]

[104] İbn ‘Abdirabbih, *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, thk.: Muhammed Rıdvân ed-Dâye, s. 7.
[105] İbn ‘Abdirabbih, *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, thk.: Muhammed Rıdvân ed-Dâye, s. 11; İbn Dıhye el-Kelbî, Ebu’l-Hattâb ‘Umar b. Hasan b. Ali, *el-Mutrib min eş‘ari ehli’l-mağrib*, thk.: Hâmid ‘Abdulmecîd-İbrâhim el-Ebyârî, Vizâratu’t-terbiye ve’t-ta‘lim, Kâhire, 1954, s. 154.
[106] eş-Şek‘a, *Menâhicu’t-te’lif ‘inde’l-ulemâi’l-‘Arab*, s. 295.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-‘IKDU’L-FERÎD ADLI ESERİN İNCELENMESİ

İbn ‘Abdirabbih’e ait *el-‘Ikdu’l-ferîd* adlı eser merkezli ele alınan bölüm, eserin genel özellikleri, kaynakları, muhtevası, üslûbu, edebiyattaki yeri ve önemi dikkate alınarak oluşturulmuştur.

2.1. el-‘Ikdu’l-Ferîd’in Genel Özellikleri

Bir mukaddime ve 25 bölümden (kitâb) oluşan eserin son cildi fihristtir. Eser basım ve neşirlerinde ‘el-‘Ikdu’l-ferîd’ ismiyle tanınmıştır. Fakat *Matmahu’l-enfus, Buğyetu’l-multemis ve Cezvetu’l-muktEbis* gibi erken döneme ait eserlerde genellikle ‘ferîd’ sıfatı olmadan ‘‘Ikd’ ismiyle kullanılmıştır. Yahyâ ed-Dabbî (ö. 599/1203) *Buğyetu’l-multemis’*te: “Onun ahbâr hakkında ‘Ikd isimli bir kitabı vardır.” demiştir. Yine Feth b. Hâkân (ö. 529/1135) *Matmahu’l-enfus* isimli kitabında: “Onun ‘Ikd diye isimlendirdiği meşhur bir telifi vardır”[107] diyerek ‘ferîd’ sıfatını zikretmemişlerdir. Ancak daha sonraki dönemlerde Ziriklî (ö. 1976), Kehhâle (ö. 1987) ve Zekî Mubârek (ö. 1952) gibi müellifler ‘el-‘Ikdu’l-ferîd’ ismini kullanmayı tercih etmişlerdir. Efrâm el-Bustânî’nin Brockelmann (ö. 1956)’dan naklinde, ‘ferîd’ lafzının son dönem bazı müstensihler tarafından ilave edildiği geçmektedir.[108] el-‘Ikdu’l-ferîd ismini ilk olarak İbn ‘Abdirabbih’den etkilenen İbşîhî’nin dile getirdiği *el-Mustatraf* eserinde: “İbn ‘Abdirabbih’in *el-‘Ikdu’l-ferîd* kitabında naklettiği birçok şeyi naklettim.” ibaresine yer vermesiyle anlaşılmaktadır.[109] Bu bağlamda yazarın kitabın bölümlerini kıymetli mücevher isimleriyle adlandırması eserin ismine ferîd (eşsiz) sıfatının verilmesine de yardımcı olmuştur.

Müellif, yirmi beş bölümden oluşan eseri bir gerdanlığa benzeterek her bölüme bir mücevher ismi koymuştur. İlk on iki mücevher isminden sonra kitabın ortası ve gerdanlığın en kıymetli taşı olan on üçüncü bölüme ‘el-vâsıta’ ismini vermiştir. Kalan on iki bölümü ise ilk on iki bölüme verilen mücevherlerin ikincisi olarak adlandırmıştır.

Bölümlerin isimleri ve işlenen konular şunlardır:

1. Kitâb: “el-Lu’lue” (Hükümdarlık)
2. Kitâb: “el-Ferîde” (Savaşlar)

---

[107] Feth b. Hâkân, *Matbahu’l-enfus*, Dâru ‘Ammâr, Beyrût, 1983, s. 142.
[108] Hıdır, *el-‘Ikdu’l-ferîd beyne’l-meşrik ve’l-Endelus*, s. 355.
[109] Hıdır, *el-‘Ikdu’l-ferîd beyne’l-meşrik ve’l-Endelus*, s. 356.

3. Kitâb: “ez-Zebercede” (Cömertlik)

4. Kitâb: “el-Cumâne” (Elçiler)

5. Kitâb: “el-Mercâne” (Hükümdarlarla sohbet)

6. Kitâb: “el-Yâkûte” (İlim ve edebiyat)

7. Kitâb: “el-Cevhere” (Atasözleri)

8. Kitâb: “ez-Zumurrude” (Mev’iza ve zühd)

9. Kitâb: “ed-Durre” (Tâziye ve mersiyeler)

10. Kitâb: “el-Yetîme” (Araplar’ın soy kütüğü)

11. Kitâb: “el-Ascede” (Bedevî Araplar’ın sözleri)

12. Kitâb: “el-Mucennebe” (Güzel cevaplar)

13. Kitâb: “el-Vâsıta” (Hutbeler)

14. Kitâb: “el-Mucennebetu’s-sâniye” (Yazışmalar ve yazı malzemesi)

15. Kitâb: “el-‘Ascedetu’s-sâniye” (Halifeler)

16. Kitâb: “el-Yetîmetu’s-sâniye” (Ziyâd b. Ebih, Haccâc, Tâlibîler ve Bermekîler’le ilgili bilgiler)

17. Kitâb: “ed-Durretu’s-sâniye” (Eyyâmu’l-‘Arab)

18. Kitâb: “ez-Zumurrudetu’s-sâniye” (Şiir)

19. Kitâb: “el-Cevheretu’s-sâniye” (Arûz ve kâfiye)

20. Kitâb: “el-Yâkûtetu’s-sâniye” (Mûsikî ve mûsikî hakkındaki ihtilaflar)

21. Kitâb: “el-Mercânetu’s-sâniye” (Kadınlar ve özellikleri)

22. Kitâb: “el-Cumânetu’s-sâniye” (Yalancı peygamberler, Tufeylîler)

23. Kitâb: “ez-Zebercedetu’s-sâniye” (İnsan ve hayvan karakterleri)

24. Kitâb: “el-Ferîdetu’s-sâniye” (Yiyecek ve içecekler)

25. Kitâb: “el-Lu’Iuetu’s-sâniye” (Hediyeler, şakalar ve nükteler)[110]

İbn ‘Abdirabbih’in *el-‘Ikdu’l-ferîd* adlı eseri genel itibarıyla Doğu Arap edebiyatını Endülüs’e taşıyan nesir türünde yazılmış en meşhur eseridir. Siyaset, edebiyat, tarih, nevâdir, ahlâk, mizah, nükte, fıkra, mûsikî ve eğlence gibi çok değişik konular hakkında bilgi veren eser, bir edebiyat ve tarih ansiklopedisidir. Daha çok Doğu’ya ait bilgileri Endülüslüler’e aktarmak amacıyla yazılmakla birlikte I. ‘Abdurrahmân'dan (750-788) III. ‘Abdurrahmân'a (912-961) kadar Endülüs Emevîleri’nin tarihini de yansıtmaktadır.[111]

[110] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, I, 29-30.
[111] eş-Şek‘a, “ İbn ‘Abdirabbih”, *DİA*, XIX, 282.

Emirlerin saray şairlerinden olan İbn ‘Abdirabbih, onları öven çok sayıda şiir söylemiş gözde şairlerdendir. Bunlardan biri de İbn ‘Abdirabbih’in Halife III. ‘Abdurrahmân’ın (300-322) yılları arasında yaptığı savaşları konu aldığı 445 beyitlik urcûzesidir.[112] Tarihî bir kaynak da olan bu urcûze bazı şarkiyatçılara göre destan türünün en eski örneklerindendir.

Recez türü şiir, Câhiliye döneminde başlayan ve vezinli şiirin oluşumuna kadar hâkim olan şiir türüdür. İbn ‘Abdirabbih’in ise urcûze tarzında şiir söylemeyi Doğu Arap edebiyatından aldığı düşünülmektedir. Ancak İbn ‘Abdirabbih’in tarihî urcûzesinin beslendiği kaynağın doğudaki urcûzeler değil de İspanya’nın olduğu kanaatinde olan İspanyollu tarihçi J. Ribera, Vizigotlara ait destansı şiirlerin Endülüs’te ortaya çıkan urcûzelerin kaynağını oluşturduğunu ve İbn ‘Abdirabbih’in bu şiirinin de doğudaki urcûzelerin tesiriyle değil, İspanyollar’ın destansı şiirinin etkisiyle oluştuğunu düşünmektedir. Bu konuda İbn ‘Abdirabbih’in urcûzesinin kaynağı hakkında Ribera’nın ortaya attığı tezi, araştırmacı James T. Monroe tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.[113] Ayrıca eser James T. Monroe tarafından İngilizce’ye tercüme de edilmiştir.

Genel yargı ise Doğu’yu referans alan İbn ‘Abdirabbih’in Endülüs edebiyatının urcûze türünde de kaynak olarak aldığıdır. Eserinde Doğu edebiyatını kaynak alan ve onlardan nakillerde bulunan İbn ‘Abdirabbih’in urcûzesinin yerli şiir türüne ait olmadığının da göstergelerinden biridir. Zira Doğu’daki örneklerine Bişr b. el-Mu‘temir (ö. 210/825)’in *Dîvân*’ı ve İbnu’l-Mu‘tez (ö. 295/907)’in Halife el-Mu‘tad’ın hayatıyla ilgili yazdığı urcûze verilebilir. İbn ‘Abdirabbih’in şiirinin, bu şiire hem konu hem de üslûp olarak benzemekte olduğu söylenebilir.[114]

el-‘Ikdu’l-ferîd ilki Bulak’ta 1263/1847 yılında olmak üzere birçok defa basılmıştır. İlmî neşirleri Muhammed Sa‘îd Aryân, Ahmed Emîn, Ahmed ez-Zeyn-İbrâhîm el-Ebyârî, Mufîd Muhammed Kumeyha-‘Abdulmecît et-Terhînî ve Muhammed Altuncî tarafından yapılmıştır. Eser, Ebû İshâk İbrâhîm b. ‘Abdurrahmân el-Vâdîâşî ve İbn Manzûr tarafından ihtisar edilmiş, Mısır Millî Eğitim ve Kültür ve İrşâd bakanlıkları vâsıtasıyla birer muhtasarı yayımlanmıştır.

İbn ‘Abdirabbih’in hayatı ve eseri *el-‘Ikdu’l-ferîd* hakkında yapılan çalışmalara ise Cebrâîl Süleymân Cebbûr’un *İbn ‘Abdirabbih ve ‘Ikduh*, Ali İbrâhîm Ebû Zeyd’in *el-Mumahhısât fî şi‘ri İbn ‘Abdirabbih el-Endelusî*, A. Wormhoudt-W. Penn-College *al-‘Ikd al-*

[112] Ferrûh, *Târihu’l-edebî’l-‘Arabî*, s. 211; eş-Şek‘a, “ İbn ‘Abdirabbih”, *DİA*, XIX, 281.
[113] Çiftçi, Faruk, *Urcûzeler ve İbn ‘Abdirabbih’in Tarihî Urcûzesi: Bir İslâm Tarih Yazım Türü Örneği*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16 (2010), s. 9-10
[114] Çiftçi, *Urcûzeler ve İbn ‘Abdirabbih’in Tarihî Urcûzesi: Bir İslâm Tarih Yazım Türü Örneği*, s. 10.

farîd: Selections, English & Arabic, W. Werkmeister *Qellenuntersuchungen zum Kitâb al-'Iqd al-farîd des Andalusiers Ibn 'Abdrabbih* örnek verilebilir. Ayrıca eserde kadınlarla ilgili haberler 'Abdumuhennâ ve Semîr Câbir tarafından derlenerek *Ahbâru'n-nisâ fi'l-'ıkdi'l-ferîd* adıyla yayımlanmıştır. Yine Muhammed İbrâhîm Sâlim, *Te'dibu'n-nâşi'in bi edebî'd-dunyâ ve'd-dîn* adıyla eserden seçmeler yayımlamıştır.

2.2. Eserin Hazırlanmasında Esas Alınan Kaynaklar

el-'Ikdu'l-ferîd'in kaynakları arasında temel kitapların yanı sıra âyet, hadis, şiir, fıkra, atasözü vb. gibi birçok kaynağın istişhâdından yararlanılmıştır. Müellif, eserinde konuları, metinleri ve hikâyeleri bu kaynaklara başvurarak izah etmeye çalışmıştır.

İbn 'Abdirabbih eserinde haber ve rivâyetlerin senetlerini ve kaynaklarını zikretmemiştir. Hicrî IV. asrın başlarına kadar Doğu edebiyatının meşhur eserlerinden nakillerde bulunmuştur. İbn Kuteybe'nin *'Uyûnu'l-ahbâr*'ı, Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-ʿArûd*'u, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ'nın *en-Nakâid ve el-Eyyâm*'ı, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbu'l-emsâl*'i, Câhız'ın *el-Beyân ve't-tebyîn*'i, Muberred'in *el-Kâmil*'i, İbnu'l-Mukaffa''ın *Kelîle ve Dimne*'si ile *el-Edebu'l-kebir* ve *el-Edebû's-sağîr*'i, Taberî'nin *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*'u, İbn Sellâm el-Cumahî'nin *Tabakâtu'ş-şuʿarâ*'sı gibi eserler İbn 'Abdirabbih'in *el-'Ikdu'l-ferîd*'i oluştururken kullandığı ana kaynaklardır.[115]

1. İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin *'Uyûnu'l-Ahbâr*'ı

Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) Bağdat'ta doğmuştur. Kûfe'de doğduğu da söylenir. İlim tahsilini Bağdat'ta almıştır. Dil, edebiyat, muhâdarât, tarih alanlarındaki bilgi birikimiyle *'Uyûnu'l-ahbâr*'ı telif etmiştir. Kitap bir mukaddime ve on bölümden (kitâb) oluşmaktadır. Bu bölümler; Kitâbu's-sultân, Kitâbu'l-harb, Kitâbu's-su'dûd, Kitâbu't-tabâi' ve'l-ahlâk, Kitâbu'l-'ilm, Kitâbu'z-zuhd, Kitâbu'l-ihvân, Kitâbu'l-havâic, Kitâbu't-ta'âm, Kitâbu'n-nisa olup bu başlıklar altında konular ele alınmıştır. Müellif, mukaddimede ise eserin amacı, yazılış sebebi, tasnif tarzı, bölümlerin içeriğine dair izahlarda bulunmuştur. İbn Kuteybe eserinin tüm okuyucu kitlesinin edebî zevkine hitap etmesi düşünülerek hazırlandığını da mukaddimesinde dile getirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'den başlamak suretiyle İslâm'ın ilk dönemindeki meşhur şahıslardan eserin muhtevasına yönelik gelen rivâyetlere de yer vermiştir.[116]

---

[115] Hıdır, *el-'Ikdu'l-ferîd beyne'l-meşrik ve'l-Endelus*, s. 359.
[116] Varol, M. Bahaüddin, *İbn Kuteybe ve Tarihçiliği*, İslâmi İlimler Dergisi, S. 2, Yıl. 3, 2008, s. 198-199.

'Uyûnu'l-ahbâr kendisinden sonra edep ve muhâdarâta dair yazılan birçok eserin ana kaynağı olmuştur. Etkilediği eserler arasında İbn 'Abdirabbih'in *el-'Ikdu'l ferid*'i, Ebu'l-Ferec el-İsfehânî (ö. 356/967)'nin *el-Ağânî*'si, Muberred (ö. 286/900)'in *el-Kâmil*'i, Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023)'nin *el-Besâir ve'z- Zehâir*'i, 'İzzuddîn İbnu'l-Esîr (ö. 630/1233)'in *el-Kâmil*'i vardır.[117]

İbn 'Abdirabbih'in *el-'Ikdu'l-ferid*'de referans olarak kullandığı ana kaynak İbn Kuteybe'nin *'Uyûnu'l-ahbâr* adlı eseridir. İbn Kuteybe ve İbn 'Abdirabbih eserlerini aranan konuya kolayca ulaşılabilmesi için bölümlerin altında ilgili malzemeyi kendi bilgi birikimleri ve bakış açılarıyla ele almışlardır. Müellifler, her bölümün içeriğini ilgili haber, hikmetli söz, fıkra ve şiirlerle izah etmişlerdir. Yani İbn Kuteybe ve İbn 'Abdirabbih eserlerinde işledikleri konularla ilgili, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen bir hadis varsa önce onu zikretmiş, akabinde ashâbın büyükleri ve bilge kişilerin sözleriyle konuları izah etmeye çalışmışlardır. İki eserin de hükümdarlar, savaş ve özellikleri, kadınların tabiatları, hutbeler, yeme-içme âdâbı ve günlük hayata dair birçok meselede ortak konuları vardır. İbn 'Abdirabbih'in 'Kitâbu'l-vâsıtâ'da yer verdiği hutbelerin çoğu *'Uyûnu'l-ahbâr*'ın 'Kitâbu'l-'ilm' bölümünde ele alınmıştır. İbn 'Abdirabbih özellikle 'Kitâbu't-ta'âm ve'l-eşribe' bölümünde İbn Kuteybe'den birçok nakilde bulunmuştur. İbn Kuteybe, bazı haberleri muttasıl senetle "Bir Hint kitabında okudum ki ..." şeklinde iktibaslar ile verirken İbn 'Abdirabbih kaynağını zikretmeden "Bir Hint kitabında..." demekle yetinmiştir. İbn 'Abdirabbih, bazen de kaynağı olan İbn Kuteybe'yi zikredip kitabının ismini zikretmemiştir. Diğer yandan müellif, İbn Kuteybe'nin Şuûbiyye'ye reddiyesi bahsinde İbn Kuteybe hakkındaki görüşünü beyân etmiştir. İki eser de İbnu'l-Mukaffa' (ö. 142/759), Asma'î, Medâinî (ö. 228/843) ve Câhız gibi âlimlerin eserlerinden yararlanmıştır. Özetle, bu iki kitabı peş peşe okuyan kimse aynı kitabı okuduğu hissine kapılabilmektedir. Fakat *el-'Ikdu'l-ferîd* çoğu senet ve kaynağını düşürülmesine rağmen daha hacimli ve kapsamlı bir eserdir. Yani İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*'inde ana ve alt bölümlerle içerik bakımından *'Uyûnu'l-ahbâr*'ı taklit etmiş, bölümler altına bazı ilâvelerle eserini oluşturmuştur.[118] Dolayısıyla bazı araştırmacılara göre *el-'Ikdu'l-ferîd*, İbn Kuteybe'nin *'Uyûnu'l-ahbâr* adlı eserinin bir tekrarı mahiyetindedir. *el-'Ikdu'l-ferîd*'e *'Uyûnu'l-ahbâr*'dan nakillerde bulunulmasının yanı sıra birçok eser ve yabancı kaynaktan da yazılı ve sözlü aktarımlarda bulunulmuştur. Ayrıca İbn 'Abdirabbih'in her bölümün baş tarafına 'ferş' adıyla yaptığı girizgâh sadedinde ki değerlendirmeler, Şuûbiyye konusunda İbn Kuteybe'ye yönelttiği eleştiriler ve İbn Kuteybe'nin naklettiği rivâyetleri,

[117] Durmuş, İsmail, "Uyûnü'l-Ahbâr", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 248.
[118] Durmuş, "Uyûnü'l-Ahbâr", *DİA*, XLII, 248; Brockelmann, *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, II, 147.

muhtelif konularda dönüştürerek kullanmış olması gibi nedenlerden ötürü müellifin eserine *'Uyûnu'l-ahbâr*'ın tekrarı olduğu söylenemez.[119]

2. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'in *Kitâbu'l-'Arûd*'u

Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö. 175/791) Umman'da doğmuş ve Basra'da yetişmiştir. Halîl b. Ahmed, şairlerin duyma ve tekrarlama metoduyla öğrendikleri eski Arap şiirindeki nazım kurallarını ve şiir esaslarını 'arûd' ismiyle nitelediği sistemli bir yapı içerisinde bir ilim olarak ilk defa ortaya koymuştur. Arûz ilmi alanında kaleme aldığı en önemli teliflerinden biri de *Kitâbû'l-ʿArûd*'dur. Fakat eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Müellif, bu eserinde ilk defa Arap nazmının ritim bakımından iç yapısını incelemiş ve farklı vezinler arasındaki bağlantıları belirleyip sınıflandırmıştır.[120] Henüz hece ve vurgu kavramlarının olmadığı bir dönemde beyitteki harekeli ve sâkin harflerin dizilişinden yola çıkarak, şiirin sıhhatinin belirlenmesinde bir ölçü sistemi oluşturmaya çalışmıştır.[121] Halîl b. Ahmed, arûz ve kâfiye terimlerini birlikte işlerken halefleri bu iki bahsi ayrı ayrı konu edinmişlerdir. *Kitâbu'l-'Arûd* dışında edebiyat ve ansiklopedik eserlerde de arûz ilmi konularına tahsis edilmiş bölümler oluşturulmuştur. Bunlar arasında İbn 'Abdirabbih, eseri *el-'Ikdu'l-ferîd*'de Halîl b. Ahmed'in eserine bütünüyle sadık kalmış, mütedârik bahrini almamış, hatta muhtelif vezinler için Halîl b. Ahmed'in örnek olarak ele aldığı beyitlere de dokunmamıştır.[122]

3. Ma'mer b. Musennâ (ö. 209/824)'nın *Nakâidu Cerîr ve'l-Farazdak ve Kitâbu Eyyâmi'l-'Arab kable'l-İslâm'*ı

Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824) Basra'da doğmuştur. Basra'nın önde gelen âlimleri kendisinden ders almıştır. Müellif, Şuûbiyye hareketinin taraftarlarındandır. Arapların kusurlarıyla neseplerine yönelik kaleme aldığı eserler, Şuûbiyye'nin düşüncelerine dair yazılı kaynaklarını oluşturmaktadır. *Nakâidu Cerîr ve'l-Farazdak*, Ma'mer b. Musennâ'nın Emevî dönemi şairleri olan Cerîr ile Farazdak'ın karşılıklı irticâlen söylediği, temelinde hicvin yer aldığı atışmaları konu alan eseridir.[123]

Ma'mer b. Musennâ'nın *Kitâbu Eyyâmi'l-ʿArab* isimli eserine gelince Araplar'ın savaşlarıyla ilgili menkıbe ve rivâyetler II. yüzyıldan itibaren tedvîn edilmeye başlanmıştır. Ne var ki bu eserler günümüze kadar ulaşmamıştır. Bazı kaynaklarda eyyâm konusuna ilişkin

[119] eş-Şek'a, " İbn 'Abdirabbih", *DİA*, XIX, 282.
[120] Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 311.
[121] Çetin, M. Nihad, "Arûz", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 427.
[122] Çetin, M. Nihad, "Arûz", *DİA*, III, 427.
[123] Tülücü, Süleymân, "Ma'mer b. Müsennâ", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 552.

rivâyetlerin İslâm'ın gelişinden yaklaşık yüz elli yıl öncesine ait olaylar olduğu tespit edilmiştir. Ebû 'Ubeyde'nin biri 75, diğeri 1200 savaşı konu aldığı iki eser telif ettiği aktarılmıştır. Müellifin *Nakâidu Cerîr ve'l-Farazdak* adlı eserinde rivâyet ettiği konuları esas alan Âdil Câsim el-Beyyâtî, aralarında *el-'Ikdu'l-ferîd*'in de olduğu birçok kaynaktan faydalanarak seksen dokuz savaşa ait rivâyeti *Kitâbu Eyyâmi'l-ʿArab* adıyla bir araya getirmiş ve Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ'nın eseri olarak yayımlamıştır.[124] İbn 'Abdirabbih ise eserinde çoğu Arap vakıâlarını ve Eyyâmu'l-'Arab bölümündeki hâdise ve haberleri Ebû 'Ubeyde'ye isnat etmiştir.

4. Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) 'ın *Kitâbu'l-Emsâl'*i

Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838) Herat'ta doğduğu düşünülmektedir. Kûfe ve Basralı âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Ebû 'Ubeyd eserinde mesel olarak kabul görmüş on yedi hadisi zikredip açıkladıktan sonra derlediği 1386 meseli, 19 bölüm ve 270 bâb altında ele almıştır.[125] Bu bölümlerin içeriğinde ilim, dil ve konuşma, insanın vasıfları, güzel ahlâk, kötü huylar, dostluk ve kardeşlik, gibi konulara ilişkin meselleri ele almıştır. Bu mesellerin izahında kimlerden istifade ettiğini de vurgulamıştır. Bu kitap, meseller konusunda diğer eserlerin telifinde başvurulan orjinal kaynaklardan biri olarak kabul görmüştür. İbn 'Abdirabbih, birçok konuda *Kitâbu'l-emsâl'*den eserin ismini zikretmeden nakilde bulunmuştur. Müellifin bu nakilleri doğrudan *Kitâbû'l-emsâl*'den ya da bu eserden yararlanan edebiyatçılardan mı aldığı bilinmemektedir. Ayrıca İbn 'Abdirabbih'in *el-'Ikdu'l-ferîd* kitabında özet mahiyetinde yer verdiği (III, 5-45) eserin tamamı son olarak 'Abdulmecîd Katâmiş tarafından yayımlanmıştır[126]

5. Câhız (ö. 255/869) 'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i

Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî (ö. 255/869) Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Şiir, edebiyat, tarih ve gramer gibi dersleri Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi ve Ma'mer b. Musennâ gibi birçok âlimden almıştır. Câhız'ın *el-Beyân ve't-tebyîn* kitabı Arap dilinin özelliklerini ve Araplar'ın şiir ve hitâbetteki yeteneklerini ortaya çıkaran en önemli eserlerdendir. İçerdiği konular itibarıyla Şuûbîler ve seçkin tabakaya Araplar'ın hitâbet, nesir ve şiirde nasıl geliştiklerini aktaran eser, bir bakıma Araplar'ın hitâbet ve belâgattaki üstünlüklerini sergilemek amacıyla kaleme alınmıştır. Ayrıca Câhız'ın eserine birçok vesikayı ve kaydı alması, tasniflerinin gelişi güzel yapılması ve günümüze kadar

[124] Kapar, Mehmet Ali, "Eyyâmü'l-'Arab", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 15.
[125] Tüccar, Zülfikar, "Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 245.
[126] Tüccar, "Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm", *DİA*, X, 245.

ulaşmış olması da eserin diğer önemli özelliklerindendir. O dönem bu eser, birçok müellifin telif ettiği eserler için de birincil başvuru kaynağı olmuştur. Fakat eser tasnifinin plansız ve dağınık olması hasebiyle tenkit de edilmiştir. Eserin telifinde başlıca hutbe, şiir, vasiyet ve mektupların yanı sıra zâhidlerin ve vâizlerin sözleri, vecîzeleri ve belâgatla ilgili metinlere yer verilmiştir. Bu eser tam anlamıyla Abbasî dönemi İslâm kültür ve toplumsal yapısını çeşitli yönleriyle ele alan, birçok eserin de referans olarak aldığı ve İbn Haldûn'un dört temel kaynak arasında zikrettiği en önemli ve en eski eserlerden biri olarak kabul görmüştür.[127]

6. Muberred (ö. 286/900)'in *el-Kâmil fi'l-Luga ve'l-Edeb*'i

Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber b. 'Umeyr el-Muberred el-Ezdî es-Sumâlî (ö. 286/900) Basra'da doğmuştur. Câhız'ın en seçkin öğrencilerindendir. Ondan şiir, hikem ve bedevîlere dair birçok haber rivâyet etmiştir. *el-Kâmil* Muberred'in en meşhur eseri olup hicrî III. asrın en meşhur edebiyat kitaplarındandır. İçerisinde *el-Emâli*, *Edebu'l-kâtib* ve *el-Beyân ve't-tebyîn*'in de bulunduğu Arap edebiyatının dört temel kaynağından biridir.[128] Câhız'ın eserlerinde olduğu üzere talebeleri İbn Kuteybe ve Muberred'in eserlerinde de Arap dilinin inceliklerine vukûfiyet söz konusudur. Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928)'ın ilâve, düzenleme ve şerhiyle beraber günümüze ulaşan eser elli dokuz (veya altmış bir) bölüm olup âyet, hadis, hutbe, hikemiyyât, mesel, mev'iza ve kıssa ile şiirlerden seçmeler, lugat ve tarihî bilgi açısından önemli değerlendirme ve açıklamaları ihtiva eder. Muberred de ilk dönem edebiyatçılarında olduğu gibi okuyucuyu sıkmamak adına meseleler arasında hikâye ve fıkralara yer vermiştir.[129] Aynı zamanda eserde şiir ve nesir örnekleri de çokça ele alınmıştır. Edebiyat konuları açısından zengin bir eser olup konular, açıklayıcı ve detaylı bir şekilde incelenmiştir.

7. İbnu'l-Mukaffa' (ö. 142/759)'nın *Kelîle ve Dimne*, *el-Edebu'l-Kebir* ve *el-Edebu's-Sağir*'i

Ebû Muhammed b. 'Abdullah b. el-Mukaffa'(ö. 142/759) İran'ın Cûr kasabasında doğmuştur. İlmi tahsiline Basra'da başlamıştır. Aslı Sanskritçe olan *Kelîle ve Dimne*, Hint Hükümdarı Debşelim'in emriyle veziri Beydebâ tarafından telif edilmiştir. Hindistan'ın sözlü kültürünün ürünü olan masalların derlenerek Pança-tantra adı ile toplanan Sanskritçe eserin bir versiyonudur. Fabl türünde hikâyelerden oluşan eser, ismini biri Kelîle diğeri Dimne olan iki çakal kardeşten alır. Eser; Arapça, Farsça, Süryânîce, Almanca, İngilizce, Fransızca ve

[127] Şeşen, Ramazan, "el-Beyân ve't-Tebyîn", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 31.
[128] el-Muberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, thk.: Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1986, s. 17.
[129] Durmuş, İsmail, "Müberred", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 433.

İtalyanca gibi farklı dillere tercüme edilmiştir. Eserin, Süryanice'den Arapça'ya tercümesi İbnu'l-Mukaffa' tarafından gerçekleştirilmiştir. İbnu'l-Mukaffa' kendisine ait altı bölüm daha ekleyerek *Kelîle ve Dimne*'yi yirmi bir bölüme tamamlamıştır.[130] Eser, hayvanlar üzerinden hükümdarların oğullarına ailevî ve siyasî terbiye kazandırmak için masallar yoluyla aktarıldığı fabl türünde bir kaynak niteliğindedir.

İbnu'l-Mukaffa''nın *el-Edebu'l-kebir* adlı eseri ise bir mukaddime ile iki bölümden oluşmuştur. Eserin mukaddimesinde eskileri takip etmenin, onların ilmî tecrübeleri ve teliflerinden istifade etmenin önemine değinildikten sonra birinci bölümde hükümdar ve diğer makam yöneticilerinin idarî ve siyasî tutumlarından, ikinci bölümde ise insan ilişkileri, görgü kuralları ve gerçek dostun özelliklerinden bahsedilmiştir. Müellifin *el-'Ikdu'l-ferîd*'e kaynaklık eden diğer eseri olan *el-Edebu's-sağir* ise bir mukaddime ve bir bölümden oluşmuştur. Kitabın mukaddimesinde, aklın gelişmesinde edebin etkisine temas edildikten sonra akıllı insanın nefsini eğitmesinin gereğinden, nefsini kötülüklerden korumasının ancak nefis muhasebesiyle olacağından, Allah'ın varlığına din ve akıl gibi delillerle ulaşılacağından bahsedilmiştir. Yöneticilere ilişkin âdâbın yanında özellikle avâma dair ahlâkî öğütler ve eserdeki bazı kaviller müellifin diğer bir eseri olan *Kelîle ve Dimne*'de de yer almaktadır. Yazarın iki eserde de yer verdiği "edeb" kavramından kastı nefis ve ahlâk terbiyesidir. İbnu'l-Mukaffa''nın bu konudaki açıklamaları akla dayanmakla birlikte İslâm'ın ruhuna aykırı düşmemektedir. Çünkü ona göre ahlâk önce akılla ilişkilidir. Din, iyi ve kötü konusunda herhangi bir yol göstermese de akıl doğası gereği bu sıfatları birbirinden ayırt edebilir.[131]

8. Taberî (ö. 310/923)'nin *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*'u

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) Taberistan'ın merkezi Âmul'de doğmuştur. *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk* adlı eserinde insanlık tarihi ile başlayıp kendi dönemine kadar meydana gelen olayları ele almıştır. Akabinde mukaddimesinde peygamberlerin, Halifelerin ve yöneticilerin tarihini, her birinin yaşadığı dönemde meydana gelen olayları muhtasar bir şekilde ele alacağını dile getirerek eserin muhtevasına yönelik izahlarda bulunmuştur. Müellif, bu kişi ve olaylar hakkında sadece bilgi vermiş fakat değerlendirmelerde bulunmamıştır. Yani bir görüş beyân etmeden okuyucuya kendi değerlendirmesini yapacağı bilgiyi nakletmiştir. Fakat İbn'Abdirabbih'in aksine isnat zinciri konusunda titiz davranmıştır. Taberî, eserde âyetlerin nüzûl sebeplerine dair bilgiler verdiğinden eser tefsir çalışmaları açısından da ayrı bir kaynaklık değerine sahip olmuştur.

[130] Durmuş, İsmail, "İbnü'l Mukaffa'", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 132.
[131] Durmuş, "İbnü'l Mukaffa'", *DİA*, XXI, 133.

Ayrıca olayların anlatımında İncil ve Tevrat gibi semâvî dinlerin kitaplarından, Suriye hristiyanlarının tercümelerinden ve İsrâiliyyât'tan da istifade etmiştir. Yine eserde Taberî, muâhede ve ahidnâme metinleri gibi resmî belgelere, yazışmalara, ilmî ve siyasî içerikli mektuplara, karşılıklı konuşmalara, münazaralara, hutbelere ve şiirlere yer vermiştir. İbn Haldûn, İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), 'Izzuddîn İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ve Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi tarihçiler ise eserlerini kaleme alırken ilgili eseri referans olarak almışlardır.[132] Sonuç olarak eser, muhteva bakımından içerisinde *el-'Ikdu'l-ferîd*'in de bulunduğu kendinden sonra telif edilen eserler için önemli bir tarihî kaynak olma özelliğine sahiptir.

9. İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846)'nin *Tabakâtu'ş-Şuʿarâʾ*'sı

Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. 'Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî (ö. 231/846) Basra'da doğmuştur. Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, Asma'î, Yunûs b. Habîb (ö. 182/798) gibi birçok âlimden ders almıştır. *Tabakâtu'ş-şuʿarâʾ* günümüze kadar ulaşmış tek eseridir. Câhiliye'den Emevî hilâfetinin sonlarına kadar Arap şairlerini tabakalarla sınıflandırmış, şiir ve şiir tenkidi gibi meseleleri de ele almıştır. Özellikle şiir ve edebî zevk konusunda kendi tespitleri ve derlediği bilgiler esere ayrı bir özellik kazandırmıştır. Her ne kadar eserde Muhadramûn tabakası yer almasa da müellif, Cahiliyyûn ve İslâmiyyûn tabakalarında bu şairlere yer vermiştir. 114 şairin yer aldığı eser kendi içerisinde de bölümlere ayrılan beş kısımdan oluşmaktadır.[133] İbn Sellâm el-Cumahî edebiyat ve şiir konularında yaptığı tenkit, tahlil ve değerlendirmelerle bu alanda önemli yenilikler gerçekleştirmiştir. Câhiliye devri ve İslâm dönemi şiiri hakkında dağınık bilgileri derlemiş, onlara yeni bilgi ve görüşler ilâve etmiş, şiir tenkidinde esas alınacak ölçüler belirlemiştir.

Ayrıca İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*'de Tevrat ve İncil gibi kutsal kitapların yanı sıra İran, Yunan, Hint eserleri ve Aristo'nun kitapları dâhil birçok yabancı kaynaktan yararlanmıştır. Corci Zeydan (ö. 1914) *Târihu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* kitabında İbn 'Abdirabbih'in bu kaynakları Farsça, Yunanca ve Hintçe'den Arapça'ya tercüme edilen kitaplardan aktardığını dile getirir. Yabancı kaynakların asıllarından doğrudan nakilde bulunduğunu düşünmemektedir.[134] O, rivâyetlerinin çoğunu İbn Kuteybe ve Câhız'dan almıştır. İbn Kuteybe ve Câhız ise nakilleri için daha çok İbnu'l-Mukaffa''nın kitaplarına ek olarak Hintçe ve Yunanca'dan nakledilen bazı kitaplardan yararlanmışlardır. İbn Kuteybe

[132] Fayda, Mustafa, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 92.
[133] Tüccar, Zülfikar, "İbn Sellâm el-Cumahî", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 313.
[134] Cebbûr, *İbn 'Abdirabbih ve 'Ikduh*, s. 46.

yabancı kaynaklarını "Bir Hint kitabında okudum ki ..."[135] şeklinde verirken İbn 'Abdirabbih; Câhız gibi yazarlar aracılığıyla nakilde bulunduğu için aynı alıntı söz konusu olduğunda dolaylı olarak "Bir Hint kitabında..." ibaresini kullanmıştır. Tevrat ve İncil'den nakledilen haberlere gelince İbn 'Abdirabbih bu kaynaklara mev'iza ve zühd[136] bölümünde yer vermiştir. Bu bölümde de çoğunlukla *'Uyûnu'l-ahbâr*'ın zühd bölümünden nakillerde bulunmuştur.

2.2.1. Arap Şiirinden Yapılan İstişhâdlar

Edebiyat alanında kaleme alınmış kaynak eserlerin en çok başvurduğu istişhâd yöntemlerinden biri de Arap şiiridir. Genellikle şiirlerden beyitler aktarılarak konuya açıklık getirilir. *el-'Ikdu'l-ferîd*'in de birçok yerinde müellif, kendi şiirlerinin yanı sıra çeşitli konularda 200'den fazla şaire ait yaklaşık 10.000 beyite yer vermiştir.[137] Bu şiirler arasında Câhiliye, Emevî ve Abbasî döneminden birçok şaire ait şiirler yer almaktadır. en-Nâbiğa ez-Zubyânî, İmru'l-Kays, Dureyd b. es-Sımma, Tarafe, 'Amr b. Kulsûm, Lebîd, Hâris b. Hıllize, A'şâ, Hassân b. Sâbit, Ebû Dıhbel, Velîd, Hâtim et-Tâî, Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve 'Antera gibi Câhiliye dönemi şairleri, Cerîr, el-Ahtal, Farazdak, er-Râ'î, İbn Ebî Rebî'a, Nâbiğa, Cemîl, Kuseyyir, Zu'r-rumme, Adiyy b. er-Rikâ', el-Ahvas, Nasîb ve el-Kutâmî gibi Emevî dönemi şairleri ve Beşşâr, Mervân b. Ebî Hafsa, Ebû Nuvâs, Buhturî, Asma'î, Ebû Temmâm, Ebân b. 'Abdulhamid el-Lâhikî, Ebu'l-Atâhiye, Muslim b. el-Velîd gibi Abbasî dönemi şairlerinin şiirlerinden istişhâdlar yapmıştır. Kuşkusuz istişhâd bağlamında sözü edilen şairlere ait *el-'Ikdu'l-ferîd*'de yer alan beyitlerin hepsine burada değinmek çalışma formatının dışına çıkmayı gerektirdiğinden birkaç örnekle yetinilecektir. Söz gelimi müellif, el açıklığına teşvik etmek amacıyla cömertliliğiyle meşhur Câhiliye şairi Hâtim et-Tâî'ye ait şu beyitleri istişhâd bağlamında *el-'Ikdu'l-ferîd*'de yer vermektedir: [138]

مَهلاً نوارُ أقلِّي اللومَ والعذَلا ولا تقولي لشيء فات: ما فعلاَ؟
لا تقولي لمالٍ كنتُ مُهلِكَهُ: مهلاً وإن كنتُ أعطي الإنسَ والخَبلا[139]
يرى البخيلُ سبيلَ المالِ واحدةً إنَّ الجوادَ يرى في مالِهِ سُبُلا

> Nevvâr! Hele yavaş ol! Azalt şu paylamayı ve azarlamayı. (Sakın ola) mâzide kalan bir şey için de "Ne yaptı ki?" deme!
> Sakın ha insanlara ve cinlere veriyor olsam bile bir zamanlar harcamakta olduğum mal için de "Yavaş ol!" deme!
> Cimri kimse para elde etmenin bütün yollarını aynı görür. Eli açık kimse ise malında harcanacak (çok) yollar görür.

---

[135] Cebbûr, *İbn 'Abdirabbih ve 'Ikduh*, s. 47.
[136] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 85-167.
[137] eş-Şek'a, " İbn 'Abdirabbih", *DİA,* XIX, 282.
[138] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I, 285.
[139] Beyitte yer alan الخبل lafzı ile 'cinler' kastedilmektedir. Bkz. et-Tâî, Hâtim b. 'Abdullah b. Sa'd b. el-Haşrec, *Dîvân*, şrh. Sâlih b. Yahya b. Mudrik et-Tâî, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1994, s. 56.

Yine müellif, bazı beyitlerin şarkı sözlerine dönüştürüldüğüne istişhâd bağlamında Emevî şairi Cerîr'e ait şu beyitlere de yer vermektedir:[140]

أتذكُرُ إذ تودِّعنا سليمي بعودِ بشامةٍ سُقيَ البشامُ[141]
بنفسي من تَجَنُّبُهُ عزيزٌ عليَّ، ومن زِيارتُه لمامُ
ومن أمْسِي وأُصْبِحُ لا أراه ويطرُقُني إذا هجعَ النِّيامُ
متى كان الخِيامُ بذي طلوحٍ؟ سُقيتِ الغَيثَ أيتها الخِيامُ

Hatırlar mısın Suleymâ'nın (etrafta bizi gören olur endişesiyle) misvak parçası (sallayarak) bize veda ettiği anı? Ah suyu bol olası misvak ağacı.
Kendi adıma uzak durması şahsıma ağır gelen kimsedir o. Ziyareti de seyrek olan.
Akşam sabah göremediğim ama gece yarısı insanlar uykuya daldıklarında kapımı çalandır o.
(Ah) çadırlar ne zaman kurulmuştu Zî Tulûh isimli bölgede? Hay yağmur sularının rahmetine kanasıca çadırlar.

Müellif, Hz. Yunus'un balık karnındaki hikâyesine de istişhâd bağlamında Farazdak'a ait beyitlere yer vermektedir. Şöyle ki Irak valisi Halid b. 'Abdullah b. el-Kasrî, 'Amr b. Hubeyre'yi bir eve hapseder. 'Amr b. Hubeyre'nin sahip olduğu köleler yerin altına gizlice tünel kazarlar ve 'Amr b. Hubeyre'yi bulunduğu evden kaçırırlar. 'Amr b. Hubeyre yağız bir at sırtında Şam'a gider ve Şam'da Mesleme b. 'Abdilmelik'e sığınır. Mesleme b. 'Abdilmelik durumu Halife Hişâm b. 'Abdilmelik'e bildirir. Halife Hişâm 'Amr b. Hubeyre'ye güvence verir. Bir gün Irak valisi Halid b. 'Abdullah 'Amr b. Hubeyre ile Halife'nin sarayında karşılaşır. Vali 'Amr b. Hubeyre'ye "Efendisine karşı gelen köle gibi kaçtın" der. 'Amr b. Hubeyre de valiye "Sen cariye gibi uyuyunca" karşılığını verir. Farazdak yaşanan bu hadiseyi beyitlere yansıtır ve şöyle der: [142]

لَمَّا رأيتَ الأرضَ قد سُدَّ ظَهرُها فَلَمْ يَبقَ إلا بطنُها لك مخرجا
دعوتَ الذي ناداهُ يُونُسُ بعد ما ثَوى في ثلاثٍ مُظلماتٍ فَفَرَّجا
فأصبحتَ تحتَ الأرض قد سرتَ ليلةً وما سارَ سارٍ مثلَها حينَ أدلجا
خَرَجْتَ ولم تَمْنُنْ عليكَ شفاعةٌ سِوَى حثُّك التَّقريبَ من آلِ أعوَجا[143]

Kapıların yeryüzünün sırtında suratına kapandığını ve senin için toprak altından başka çıkış yolu kalmadığını gördüğünde
Üç gün üç gece karanlıklarda kaldıktan sonra yakararak dua etmesinin ardından Hz. Yunus'u kurtaran Yüce Allah'a dua ettin de
Toprağın altında kaldın da karanlık çöktüğü vakit gece yürüyüşüne çıkan hiç kimsenin kat etmediği bir biçimde yol aldın bir gece.

---

[140] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, VI, 83.

[141] Beyitte yer alan تودعنا سليمى بعود بشامة ifadesinin anlamı 'Suleymâ etraftakilerin fark etmesinden korktuğu için elindeki misvak dalını sallamak suretiyle bize veda etti' şeklindedir. Bkz. el-Kazvînî, 'Abdulkerîm b. Muhammed er-Râfi'î, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, thk. 'Azîzullah el-'Utâridî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1987, II, 217.

[142] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, II, 153; Hemmâm b. Gâlib b. Sa'sa'ah el-Farazdak, *Dîvân*, şrh. 'Ali Fâ'ûr, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1987, s. 110.

[143] Beyitte yer alan أعوج lafzı ile meşhur kısrak kastedilmektedir. Bkz. el-Farazdak, *Dîvân*, s. 110.

(Böylece hapsedildiğin evden) çıktın da kısrak sahiplerine yakınlaştıracak teşvikten başka kimse sana aracı olmaya yanaşmadı.

Müellif, şiir meclislerinde şairlere ait beyitlerin inşâd edildiğine dair yine istişhâd bağlamında Abbasî döneminin seçkin şairlerinden Ebû Nuvâs'ın şu beyitlerine yer vermektedir:[144]

لا تَبْكِ هندًا ولا تَطرَبْ إلى دعْدِ — واشرب على الورَدِ من حمراءَ كالوردِ
كأسا إذا انحدرتْ في حلقِ شاربِها — وجدتَ حُمرَتَها في العينِ والخدِّ
فالخمرُ ياقوتةٌ والكأسُ لُؤلُؤةٌ — في كفِّ جاريةٍ ممشوقةِ القدِّ
تَسقيكَ من عَينِها خمرا ومن يدها — خمرًا، فما لكَ من سكرَينِ مِن بُدِّ
لي نَشْوتانِ وللنُّدْمان واحدةٌ — شيءٌ خصِصْتُ به من بينهم وَحْدي

(Bırak) Hinde'e ağlamayı! Da'd'a coşmayı da. Gül gibi kırmızı şarap iç gül üzerinde
Bir kadeh ki şarabı içenin boğazından aşağı süzüldüğünde görürsün kızıllığını gözde ve yanakta.
Zira şarap selvi boylu endamlı câriyenin elinde yâkûttur kadeh de inci
Cariye şarap sunar gözlerinden ve ellerinden. Sarhoş olmaktan başka çaren kalmamıştır artık.
Beni mest eden iki şey var içki dostlarının da bir şey. Aralarında sadece şahsıma özel kıldığım bir şey.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki müellif, *el-'Ikdu'l-ferîd*'de sadece eski Arap şairlerine ait beyitlere yer vermemiş aynı zamanda bizzat kendisinin kaleme aldığı bazı beyitleri de istişhâd olarak zikretmiştir. Sözgelimi müellif, arûz urcûzesine istişhâd bağlamında şunları söylemektedir:[145]

ما أقربَ اليأسَ من رَجائي — وأبعَدَ الصبْرَ من بُكائي
يا مُذكيَ النَّارِ في فؤادي — أنتَ دَوائي وأنتَ دائي
مَن لي بمخلفةٍ في وعدِها — تخلطُ لي اليأس بالرجَاء؟
سألْتُها حاجةً فلم تَفُهْ — فيها بنعمٍ ولا بلاءِ
"قلتُ: استجيبي فلما لم تجبْ — سالتْ دُموعي على ردائي"

Ne yakınmış umutsuzluğum beklentime! Sabrım da ne uzakmış ağlamama!
Ey gönlümdeki ateşi söndüren dilber! Dermanım sensin derdim de sen.
Kimdir sözünde durmayıp umutsuzluğu beklentiyle karıştıran (elinden) çektiğim dilber?
Ondan bir şey istedim de tek kelime söz etmedi ne "evet" ne de "hayır"
"Cevap ver" dedim. Karşılık vermeyince döküldü kıyafetime gözyaşlarım.

2.2.2. Âyet ve Hadislerden Yapılan İstişhâdlar

Arap edebiyatında istişhâd olarak Kur'ân âyetleri en güvenilir söz kabul edilir. Bütün âlimler arasında ittifakla istişhâd edilebilecek birincil kaynaktır. İbn 'Abdirabbih de *el-'Ikdu'l-ferîd*'in genellikle bütün mevzûlarına âyetle başlamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ve diğer tabakalardan vârid olan hadislere yer vermiştir. Fakat genellikle hadislerin senetlerini düşürmüş ve hangi kitaplardan alındığına dair bilgi vermemiştir. Eserde geçen

[144] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, V, 348.
[145] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, V, 425.

ilgili âyet ve hadislere dair çalışma yapan araştırmacılara kaynak oluşturması için eserin son cildinde fihrist bölümü yer almaktadır. İlgilenen kimseler gerekli âyet ve hadislerin hangi bölümlerde yer aldığı bilgisine kolaylıkla erişebilmektedir. Genellikle bu âyet ve hadislerden sonra şiir, atasözü, hikmetli söz vb. istişhâdlarla devam eden İbn ‘Abdirabbih, bu yöntemle okuyucuya ilgili âyet ve hadislere ilişkin literatür sağlamaktadır.

2.3. Eserde Takip Edilen Üslûp

İbn ‘Abdirabbih’in kitabında takip ettiği yönteme gelince o konuşma çeşitlerini, anlam biçimlerini, atasözlerinin özünü, edebiyat örneklerini, mesellerin nâdirlerini açıklamaya ihtiyaç duymuştur. Bunların her birini kendi türüyle eşleştirmiştir. Okuyucunun kitabın bölümlerindeki haberlere delil getirmesi için onları bir bâb altında toplamaya çalışmıştır. Bu müellifin takip ettiği yöntemin bir kısmıdır. Sağlam ilmî bir yöntemdir.

Konuların mantıksal sırasını temel alan müellif, bu yöntemde bazı literatürde görülen tekrarlama kusuruna düşmekten kaçınmıştır. İbn ‘Abdirabbih’in kitabının yazıldığı dönemdeki alıcının durumunu dikkate alması bu yöntemi seçmesinin nedenlerinden biridir. Aynı zamanda okuyucuyu istediği şeyi arama çabasından kurtarmak amacıyla kitabın bölümlerini indeks olarak da vermiştir. Böylece metedolojisinde sistemli bir uygulamayı takip ettiği söylenebilir. Bu sırada dikkat çekmemiz gereken bir nokta ise uzatmadan kaçındığı için vecîz bir şekilde haberlerin çoğunun senetlerini hazfetmiştir. Eserinde, verilen rivâyetlerin senetlerini zikretmenin bir faydası olmayacağını, bunu okuyucuyu sıkmamak adına yaptığını da dile getirmiştir. Ancak; bunun sonucunda okuyucunun bilgiye erişimini kolaylaştırmasına rağmen ihtiyaç anında haberin kaynağının bilinmesi ve orjinaline dönerek kaynak gösterilmesi gibi durumlarda esere başvurulması senetlerin hazfedilmesinden dolayı artık mümkün değildir. Müellifin isnatları hazif yoluna gitmesinin sebeplerinden bir tanesi de selefin, hadislerin senetlerini düşürüp dinî konulara göre tertip ettiği düşüncesinden hareketle olmuştur. Nitekim eser, tarih ve edebiyat kitabı olduğu için rivâyetin sıhhati konusunda bir iddia taşımamaktadır. Buna mukabil, okuyucuyu sıkmamak adına düşürdüğü isnatları bazen verdiği de olmuştur. Örnek olarak; Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hastalandığında Hz. Ebûbekir’e namazı kıldırmasını emrettiği hadiste bütün senedi vermiştir. Yine Hz. Osman’ın Kûfe’nin beytu’l-malinden para kaybolduğunda ‘Abdullah b. Mes‘ûd’u görevden alması olayında da İbn ‘Abdirabbih, isnadın tamamını vermiştir.

Gelenekte senetleri hazfedilmiş olarak verilen hadislerin kaynak bilgilerinin verilmesi gerekmektedir. İbn ‘Abdirabbih bu konuda mütesâhil davranmış ve kitabında bu kaynaklara

yer vermemiştir. Hadis kaynak bilgilerinin verilmemesi akılda mevzû hadislere yer verip vermediği konusunda bir tereddüt oluşturmuştur. Bu hadislerin yanı sıra İbn ‘Abdirabbih, eserde yer alan sayısız haber, kıssa ve rivâyetin kaynaklarını da düşürmüştür. Örnek verecek olursak müellif; Cemel olayından sonra Kûfe’ye yönelen Hz. Ali, Cerîr b. ‘Abdullah’ı Muâviye’ye elçi olarak gönderip kendisine biât etmesini istemesi ve Muâviye ile yazışmalarını ele alan rivâyetlerde kaynaklarını zikretmemiştir.

Diğer yandan bazı tarihî olaylara, tarih sıralamasına göre tüm konuları ayrıntılı bir şekilde incelemek suretiyle objektif yaklaştığı da görülmektedir. Örneğin; Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673) ve Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) hakkındaki rivâyetlerle birlikte doğumlarından vefâtlarına kadar tarafsız bir tutumla ele almıştır. Ayrıca bu bilgilerin akabinde yazarın meseleleri ele alırken bazen bilgi eksikliğini umursamaksızın rivâyet aktarmasına mukabil olarak bazen tam tersi detaya girmesi; bizi eserde belli başlı bir üslûp kullanmadığı fikrine götürmüştür.

Hikâyeleri açıklama, sebeplendirme ve bir görüş belirtmeden sadece haber formatında vermiştir. Hz. Ebûbekir’in hilâfetinde Sakîfe hadisleri ve Muâviye’nin Yezîd’e biat istemesi meselelerinde olayların nasıl tamamlandığı konusunda bir açıklama ve görüş belirtmeden ele almıştır.

Son olarak müellif, eserin edebî bir kaynak olmasını önceliyerek tarihî önemi olan birçok olay ve hâdisede tarih verme gereksinimi duymamıştır. Abbasî devleti ile ilgili rivâyetlerde kuruluşuna, Mervân b. Hakem’in halifeliğine ve ne zaman biat edildiğine dair birçok meselede tarih vermekten kaçınmıştır.

2.4. Eserin Muhteva Yönünden Tahlîli

İbn ‘Abdirabbih, genellikle şiirlerini, bölümler altında işlediği konulara istişhâd niteliğinde getirmiştir. Örnek olarak verdiği şiirlerde sanatsal zevkini de ortaya koymuş ve ona göre bir tercihte bulunmuştur. Bu konuda otorite olduğunu kitabın çoğu bölümünde hissettirmiştir. Eser dikkatlice incelendiğinde, bu eserin oluşmasında en temel unsurlardan birinin şiir olduğu kanaatine varılır. Savaşlara tahsis ettiği ikinci bölüm, hamâset (kahramanlık) şiirlerinin örnek olarak verildiği geniş bir alandır. İbn ‘Abdirabbih, diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de diğer şairlerden verilen örneklerle yetinmeyip, kendi şiirlerinden de gazel, hiciv, medih, zühd ve vasıf gibi temalardan yararlanarak örnekler vermiştir. Şiir konusunu özel olarak ele aldığı on sekizinci bölümde ise şiirin faziletlerini, bölümlerini ve çıkış yerlerini başlıklar altında zikretmiştir. Yine bir diğer bölüm olan on

dokuzuncu bölümde adeta şiirin detaylarına inerek arûz, illetleri ve kâfiyeleri gibi konuları birçok örneğiyle birlikte ele almıştır. Yani şiir bu eserde, sadece meselelerin delili hüviyetinde olmamış, münferit olarak da üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Müellif, eserin bu bölümüne arûz urcûzesini de ilave etmiş ve bu urcûzede şiir bahirlerinden her bahri örneklendirmiştir.

Kitabın, bölümlerinin ve konularının oluşmasında nesir türlerinden biri olan hitâbetin de üzerinde durulmuştur. İbn 'Abdirabbih'e göre eserin en kıymetli bölümü olan on üçüncü bölüm kitâbu'l-vâsıta'yı hutbeler konusuna tahsis etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in veda hutbesiyle başlayıp daha sonra dört halifenin hutbelerine yer vermiştir. Sonra Emevîler'in yönetici ve komutanlarının her birinin hutbesini; Abbasî halifeleri, hâricîler ve bedevîlerden gelen birçok hutbeyi nakletmiştir. Hz. Aişe, 'Abdullah b. Zubeyr ve Musâb b. Zubeyr gibi fesâhatiyle bilinen kişilerin hutbeleriyle[146] konuya son vermiştir.

Müellif, *el-'Ikdu'l-ferîd*'in genelinde İslâm Arap tarihini yansıtmaya çalışmıştır. Eser bu yönüyle İslâm tarihi hakkında da bilgi veren bir kitap olmuştur. Kitabın bölümlerinden olan hükümdarlar, elçiler, halifeler, Eyyâmu'l-'Arab, Ziyâd b. Ebîh, Haccâc b. Yûsuf ve Bermekî haberleri gibi İslâm tarihini aktaran birçok rivâyet; kitabın tarihsel yönünü yansıtmıştır. Dolayısıyla eserin bu bölümlerinde tarihte yaşanan olayların kayıt altına alındığı söylenebilir. İslâm tarihi kitaplarından farklı olarak edebiyat literatürü içerisinde ve toplumsal olaylar etrafında tarih ele alınmıştır. Eserde genellikle Doğu edebiyatını ve kültür tarihini ele alan müellif, Endülüs Emevîleri'nin edebî ve toplumsal hayatını tamamıyla yansıtan bir eser telif ettiği söylenemez. Fakat I. 'Abdurrahmân (750-788)' dan III. 'Abdurrahmân en-Nâsır (912- 961)'a kadar Endülüs Emevîleri'nin tarihini ve III. 'Abdurrahmân'ın hicrî 300-322 yılları arasında yaptığı savaşları anlatan urcûzesinde dönemin kargaşası, ayaklanmaları ve Halifenin bu durumlar karşısındaki tutumunu ele alarak Endülüs tarihi hakkında genel bir bilgi çerçevesinin oluşmasına katkı sağlamıştır. İbn 'Abdirabbih'in Endülüs'ten bahsettiği bölümlerde, İslâm düşmanları ve Hristiyanlar'a karşı sert bir tutum içerisinde olduğu da açıkça görülmektedir. Bu yargıyı örneklendirecek olursak; onları ehl-i şirk, ehl-i küfür, şeytan, domuz ve köpek gibi sıfatlarla nitelendirmiştir.[147] Özellikle Endülüs halifelerinin biyografilerinde ve tarihî urcûzesinde düşmanlara karşı bu sıfatlar ile ağır teşbihler yapması oldukça dikkat çekmektedir.

---

[146] eş-Şek'a, *Menâhicu't-te'lif 'inde'l-ulemâi'l-'Arab*, s. 309.
[147] Cebbûr, *İbn 'Abdirabbih ve 'Ikduh*, s. 75; bkz. İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, IV, 469-494.

Diğer yandan, okuyucusunu sıkmamak adına onun ruhuna dokunan konuları da ele almıştır. Mûsikîye tahsis ettiği bölümde mûsikî ve ihtilafları üzerinde durmuş, mûsikînin önemini birçok ilâhi, şiir ve şarkı sözleriyle anlatmıştır. Çalışmanın seyri içerisinde de değinildiği üzere gençlik döneminin eğlence şuuruyla yakınlaştığı mûsikîyi hayatından çıkaramamış ve kitabında da önemini vurgulamıştır. Yine *el-'Ikdu'l-ferîd*'in son bölümü olan nükteler ve mizahî öyküler faslında da birçok nükte, şaka, güldüren haber ve fıkraya yer vererek okuyucuya tebessüm ettirmiştir.

İbn 'Abdirabbih, toplumu oluşturan unsurların özellikleri ve toplumsal kültürün birçok yönünü de ele almıştır. İçinde bulunduğu toplumu objektif bir tutumla yansıtmaya çalışmıştır. Toplumun farklı tabakalarında merak uyandıran tıp, hacamat, rukye, sihir, büyü ve nazar gibi konuları başlıklar altında incelemiştir. Yeme içme âdâbını anlatırken genel sıhhat konusunda önerilerde bulunmuştur. İnsanın tabiatını, hayvanları, coğrafî açıdan yerleşim yerlerini, müslümanların kutsal mekânlarını tanıtması gibi insanların önem verdiği konulara kayıtsız kalmamıştır.

Çalışmanın bu aşamasında *el-'Ikdu'l-ferîd*'de yer alan yirmi beş bölümün muhteva açısından değerlendirilmesi ve konuları hakkında genel bilgiler verilecektir.

1. Kitâb: "el-Lu'lue" (Hükümdarlık): Bu bölümde genel olarak otorite üstlenen kişilerin özellikleri, tebaasıyla olan ilişkisi ve adaletin önemi gibi konulara vurgu yapılmıştır. İbn 'Abdirabbih'e göre tebaanın iyiliği hükümdarın iyiliğine bağlıdır. Bu görüşünü Ömer b. el-Hattâb'a Kisrâ'nın tâcı ve bilezikleri götürüldüğünde gerçekleşen konuşmayı örnek vererek delillendirmiştir. Ömer b. Hattâb "Bunları getiren kimse güvenilir biridir" şeklinde söyleyince -orada bulunan- bir adam ona "Ey müminlerin emiri, sen Allah'ın güvenilir kulusun. Sen Allah'a karşı görevini yaptığın için sana görev yapanlar da güvenilir oluyor. Sen böyle olmasaydın onlarda böyle olmazdı" şeklinde karşılık vermiştir.[148]

Allah (c.c) ve Peygamber (s.a.v)'den sonra yeryüzünde düzeni sağlayan yöneticilere, itaat etmenin gerekliliğine yer yer değinilmiştir. Yönetime yakın olan kişilerin kendilerini terbiye ettikten sonra sultana itaat etmelerinin otorite açısından daha sağlıklı olacağı düşünülmüştür. İbn 'Abdirabbih bu görüşlerini "Sultan, işlerin yuları gibidir. O hukukun terazisidir, sınır (kanun) ların temelidir. Din ve dünyanın etrafında döndüğü eksendir. O (sultan), ülkesinin koruyucusudur. Allah'ın kulları üzerine uzanan gölgesidir. Mazlum

[148] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I, 55.

kimseler onunla güç bulur. Yenilenler onun sayesinde zafer kazanır. Zâlimler onun sayesinde engellenir. Korkanlar onun sayesinde güvende olur"[149] çıkarımlarıyla delillendirmiştir.

İyi bir siyasetin sağlanabilmesi ve devam etmesi için yöneticilere itaat ederken onları uyarmak, küçük ya da büyük meselelerde nasihat vermek halkın sorumluluğuna verilmiştir. Bu konuda farklı âlimlerin görüşlerine yer veren müellif, "İnsanlar imam (lider) larının hayırda da şerde de takipçileridir." şeklindeki klasik İslâm geleneğine tâbi olmuş ve bunu bizzat eserinde dillendirmiştir.

İbn 'Abdirabbih'e göre gerektiğinde yöneticiye karşı durma ve ona cevap vermede hoş bir üslûp ile yaklaşılmalı, güzel konuşmaya dikkat edilmelidir. Bölümde, adaleti sağlama ve haksızlıkları gidermede adil bir yöneticide bulunması gereken özelliklere Halife Ömer b. 'Abdulazîz (ö. 101/721)'in hilâfete geldiğinde Hasan b. el-Basrî (ö. 110/728)'den adil bir hükümdarda olması gereken vasıfları kendisine yazmasını istemesi üzerinden açıklık getirilmiştir. Özellikle iyi bir siyasetin oluşması için adaletin yanı sıra yöneticilerin heybetli, alçak gönüllü, kararlı ve tecrübeli olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca hükümdarların yüksek memurları nasıl seçtiği, memurların yönetimde görev alma ve azledilmeleri, yöneticilerin özel hizmetine bakan memurların halkla ilişkisi ve tebaanın hükümdarın huzuruna çıkarken izin istemesi gibi birçok konudan bahsedilmiştir. Burada son olarak istişârenin önemi, sır saklama, sadâkat ve ihanet konuları ele alınmıştır.

2. Kitâb: "el-Ferîde" (Savaşlar): Bu bölümde müellif savaşın tanımı, özellikleri, savaşta çalışma, sebat göstermeyenlerin savaştan korkup kaçması neticesinde sabır ve cesaret kavramlarının önemine değinmiştir. "Harp, hileden ibarettir'' hadis-i şerifi üzerinden savaşta bir bilgiyi gizlemek, bir gerçeği olduğundan farklı göstermek ve uyanıklık gibi hilelerin savaş esnasında yapılabileceğine dair konular üzerinde durulmuştur. Hükümdarların ordu komutanlarına savaşta nasıl davranmaları konusunda emir vermeleri, düşmanlara hoşgörü gibi konulara değinmiştir. Akabinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in atlar hakkındaki düşünceleri, hoşlandığı at türleri, atların vasıfları, faziletleri, yarış atları, Câhiliye dönemi ve İslâmiyette meşhur at süvarileri, silahlanma, kılıcın tanımı, ok atma ve ünlü okçular hakkında bahislere geçilmiştir. Yazarın pek fazla yerde görmediğimiz bu tür rivâyetleri ele alması onun da bu konuya dikkat ettiğini göstermektedir. Örnek olarak bir sahabînin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e "Allah yolunda eyerlenmiş bir at satın almak istiyorum" şeklindeki sorusuna karşılık Hz.

[149] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I, 31.

Peygamber'in (s.a.v.) ona verdiği cevap şu şekildedir: "Siyah veya kırmızıya meyilli, alnında küçük bir sakarı olan, üst dudağında beyaz beneği ve sağ ayağı sekisiz olanı al."[150]

Atların özellikleri ile ilgili yine Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu hadisi şerifi de örnek teşkil etmektedir: "(Atların) Yeleleri ısıtır, kuyrukları sinekleri kovalar. Atın alnına kıyamet gününe kadar hayır bağlanmıştır."[151] Bölümün sonunda Abbasî halifelerinden Mehdî'nin Horasan savaşı hakkında tebaası ile istişâre etmesi ve Hâricî fırkalardan Ezârika ile ilgili rivâyetlere değinilmiştir.

3. Kitâb: "ez-Zebercede" (Cömertlik): Bu bölümde iyilik yapma ve övmede zarafete teşvik etme, istemeden önce maldan teberrû etme, yoksunluğa rağmen verme, infak etmede bazı insanların bazılarına üstünlüğü, cömertliği övme ve cimriliği yerme, cimrilerin çokluğuna nazaran cömertlerin azlığı, önce cömert sonra cimri olan kimse ve önce cimri sonra cömert olan kimsenin durumu gibi başlıklar altında cimrilik ve cömertlik konuları ele alınmıştır. Yazar konuyu örneklendirirken tarihî isimlerin bahsettiği cömert kimselere de bizzat o kişilerin sözleriyle yer vermiştir. Örnek olarak müellif, Ömer b. el-Hattâb'ın fakirlerden bahsettiği şu konuşmasını iktibas etmiştir: "Sa'îd b. Hızyem onlardandır. Ona bin dirhem verdi. Ve şöyle dedi: Ben Rasûlullah (s.a.v.)'ın şöyle dediğini işittim. "Eğer verirsen zengin olursun.*"*[152]

İbn 'Abdirabbih'in bu kısımda Hâkim b. 'Abdilmelik b. Sa'd et-Tâî, Herem b. Sinân el-Murrî ve Ka'b b. Mâme el-İyâdî gibi Câhiliye ehli ve 'Ubeydullah b. 'Abbâs, 'Abdullah b. Ca'fer, Sa'îd b. el-'As'ın, 'Ubeydullah b. Ebî Bekre, 'Ubeydullah b. Ma'mer el-Kureşî et-Temimî gibi İslâm ehlinin en cömert isimlerinin cömertliklerini ele almıştır.

İbn 'Abdirabbih eserinde cömertlik vasfını, insanların bu konudaki seviyelerine binaen -bir nevi- kademelere bölmüştür. Bu sıralandırmada üçüncü tabaka olarak Hakem b. Hantab, Yezîd b. Muhelleb, Ebû Dulef, Ma'n b. Zâide, Yezîd b. Hâtim, Hâlid b. 'Abdillah ve 'Adiyy b. Hâtim gibi şahısların cömertliğini ayrıca zikretmiştir.[153] Burada yazarın görüşünü net bir şekilde aktaran, Süleymân et-Temimî'den aldığı örnektir: "Muhakkak Allah kullarını kudretleri ölçüsünde nimetlendirir. Onları güçleri ölçüsüyle şükürden sorumlu kılar. Tevrat'ta

[150] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I, 164.
[151] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferî*d, I, 164.
[152] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I, 164.
[153] Detaylı bilgi için bkz.: İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, I, 228-318.

şöyle der: Seni nimetlendirene şükret, sana teşekkür edene ikram et.” Nimetin küfrü nimetin yokluğunu, şükrü ise artmasını gerektirir.”[154]

Yazarın başka bir istişhâd tarzı olan mektuplaşma ile bu konuyu örneklendirecek olursak ‘Adiyy b. Erta Ömer b. ‘Abdulazîz’e bir mektup yazmıştır. Mektubunda: “Ben bereketli, nimetlerle dolu bir yerdeyim. Ancak, benden önce burada bulunan müslümanların, Allah’ın nimetlerine karşılık az şükür etmiş olmalarından endişeliyim” dedi. Ömer b. ‘Abdulazîz de ona cevap olarak “Şüphesiz ki Yüce Allah bir topluluğa bir nimet ihsân eder, onlar da o nimetden dolayı Allah’a hamd ederlerse, onlara elde ettiklerinden daha fazlası verilir. Allah’ın, şu kavline itibar et:[155] “Gerçekten biz, Dâvûd’a ve Süleymân’a bir ilim verdik de o ikisi şöyle dediler: Hamd olsun o Allah’a ki, bizi çoğu mümin kullarından üstün kıldı.”[156]

İbn ‘Abdirabbih bu bölümü hükümdarlara methiye söyleyenlerin mükâfatlandırılması bahsiyle sona erdirmiştir.

4. Kitâb: “el-Cumâne” (Elçiler): Hz. Peygamber (s.a.v.) ile başlayan elçilik vazifesi daha sonra yönetici ve devletler arasında diplomatik bir ilişkiye dönüşmüştür. Bu bölümde başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere çeşitli Halife, kral ve yöneticilere ziyaretler ele alınmıştır.

Bölüm, Araplar’ın Kisrâ’ya elçiliği, Hâcib b. Zürâre’nin Kisrâ’ya elçiliği, Hassân b. Sâbit’in Nu‘mân b. el-Munzir’e elçiliği, Ebû Süfyân’ın Kisrâ’ya elçiliği, ‘Abdulmesîh b. ‘Amr’ın Rebi‘ b. Rebî‘a’ya elçiliği, Hemdan’ın Hz. Peygamber’e elçiliği, Nehâî’nin Hz. Peygamber’e elçiliği, Sekîf’in Hz. Peygamber’e elçiliği, Mezhic’in Hz. Peygamber’e elçiliği, Lâkît b. ‘Amîr b. el-Muntefik’in Hz. Peygamber’e elçiliği, Kayle bt. Mahreme et-Temîmiyye’nin Hz. Peygamber’e elçiliği, Hz. Peygamber’in Ukeydir b. ‘Abdilmelik el-Kindî'ye mektubu, Hz. Peygamber’in Vâil b. Hucr el-Hadrâmî’ye mektubu, Cerîr b. ‘Abdillah el-Becelî‘nin hadisi, ‘Ayyâş b. Ebî Rebî‘a’nın hadisi, Râşid b. ‘Abdirabbih es-Sulemî’nin hadisi, Nâbiğa 'nın Hz. Peygamber'e elçiliği, Tuhfe b. Ebî Zuheyr’in Hz. Peygamber'e elçiliği, Ceble b. el-E‘tum’un Ömer b. el-Hattâb’a elçiliği, Ahnef b. Kays ‘ın Ömer b. el-Hattâb’ a elçiliği, Ahnef b. ‘Amr b. Sinân’ın Ömer b. el-Hattâb’a elçiliği, Sa‘d b. Ebî Vakkâs’ın görevlendirmesiyle ‘Amr b. Ma‘dîkerib’in Ömer b. el-Hattâb’ a elçiliği, Yemâme halkının Ebû Bekir’e elçiliği, ‘Amr b. Ma‘dîkerib’in Mücâşi‘ b. Mes‘ûd’a elçiliği, Hasan b. Ali’nin

[154] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd,* I, 275.
[155] Neml Suresi 27/15.
[156] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, I, 276.

Muâviye'ye elçiliği, Zeyd b. Munye'nin Muâviye'ye elçiliği, 'Abdulazîz b. Zurâre'nin Muâviye'ye elçiliği, 'Abdullah b. Ca'fer'in Yezîd b. Muâviye'ye elçiliği, 'Abdullah b. Ca'fer'in 'Abdulmelik b. Mervân'a elçiliği, Şa'bî'nin 'Abdulmelik b. Mervân'a elçiliği, Haccâc'ın İbrahim b. Muhammed b. Talha ile 'Abdulmelik b. Mervân'a elçiliği, Ezârika'nın katliyle el-Muhelleb'in elçilerinin Haccâc'ı ziyareti, Cerîr b. el-Hatafâ'nın 'Abdulmelik b. Mervân'a elçiliği, Cerîr b. el-Hatafâ'nın Ömer b. 'Abdulaziz'e elçiliği, Dukeyn b. Râciz'in Ömer b. 'Abdulazîz'e elçiliği, Kuseyyir el-Ahvâs'ın Ömer b. 'Abdulazîz'e elçiliği, şairlerin Ömer b. 'Abdulazîz'e ziyareti, Nâbiğa'nın İbnu'z-Zubeyr'e elçiliği, Kûfe halkının İbnu'z-Zubeyr'e elçiliği, Ru'be b. el-'Accâc'ın Ebû Muslim'e elçiliği, 'Attâbî'nin Me'mun'a elçiliği, Ebû 'Usman el-Mâzinî'nin Vâsık'a elçiliği, Muâviye'ye gelen kadın elçiler: Sevde bt. 'Umâre, Bekkâre el-Hilâlîye, Zerkâ' bt. 'Adiyy, Ummu Sinân bt. Hayseme, İkrise bt. el-Atraş, Ummu'l-Hayr bt. el-Hurayş, Erva' bt. 'Abdulmuttâlib ve Ummu'l-Berâ' bt. Safvân'ın elçilikleri, Dârimiyye el-Hacûniyye ile Muâviye kıssası gibi birçok şahısın elçiliklerini konu edinmiştir.

5. Kitâb: "el-Mercâne" (Hükümdarlarla sohbet): Bu bölümün konusu genel olarak birinci bölüm olan hükümdarlar bahsinde geçmiştir. Yöneticilerle konuşma ve sohbet etme âdâbı, hükümdarlara hürmet ve yüceltme, ellerini öpme, ellerinin öpülmesinden emirlerin hoşlanmaması, yöneticileri övme ve yağ çekme gibi konular ele alınmıştır. Söz gelimi müellif, konuyla ilgili olarak 'Utbî'nin şu rivâyetine yer vermektedir:[157] "Bir adam Hişâm b. 'Abdilmelik'e geldi ve elini öptü. O da ona şöyle dedi: Bedevî korkusundan el öper, acem ise itaatinden el öper."

6. Kitâb: "el-Yâkûte" (İlim ve edebiyat): Bu bölüm konuların en karışık ve dağınık işlenen bölümlerindendir. İlim, edebiyat, toplumsal ahlâk ve âdâblar karışık bir şekilde ele alınmıştır.

Bilgelerin sözlerini aktaran İbn 'Abdirabbih aşağıdaki sözü ilim bâbına delil getirerek okuyucuları teşvik etme gayretindedir: "Öğrendiğin ilmi, bilmeyen kişiye öğret. Bilen kişiden de ilim öğren. Böyle yaparsan bildiğini çok iyi korumuş ve bilmediğini de öğrenmiş olursun."[158]

İlim ve fazileti, ilim talep etmeye teşvik, ilmi kayıt altına alma ve tespit etme, ilmin intihâli, ilmi koruma ve onu kullanma, ilmin ortadan kalkması durumu ve bu konu hakkında söylenenler, câhilin âlime peşin hükümlü olması, âlimlere hürmet ve onları yüceltme, ilimde

[157] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, II, 107.
[158] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, II, 180.

tahrif ve yazım hataları, Allah dışındaki ilmi talep etmek, âlimler ve edebiyatçılar, Kur'ân okumaya teşvik, aklın tanımı ve akıllı kimsenin özellikleri gibi birçok başlık altında ilimle ilgili meseleler irdelenmiştir.

Kardeş edinme ve ihvân, ihvânın sınıfları, kişinin dostunu tanıması, insanlara sevgi gösterme, hilm ve iyilikle kötülüğü defetme, hilmin özellikleri, nimete hoşgörü ve sıkıntıya boyun eğme, tevâzû, hoşgörü ve tahammül, kötü söz işitmekten kaçınma, kardeşlerin arasını bozma, haset ve kıskançlık, akrabaların karşılıklı çekişmeleri, iftira ve zulüm, gıybet ve koğuculuk, zamanı yerme, kibr, efendilik ve hükmetme, mertlik-yiğitlik hakkında, avâm gürûh, malın fazileti ve çeşitleri, yaşlanma, ihtiyarlığın fazileti, gençlik ve sıhhat, kına ile boyanma, isimlerin anlamları, uğursuz kabul edilen şeyler, hayâ, hapşırana "yerhamukellah " deme, öpmek için izin isteme, hasta ziyareti ve yeme içme âdâbı gibi temalar ele alınmıştır. Bu konulara genel itibarıyla göz atıldığında, yazarın burada seçici davranmadığı ve herhangi bir sınıflandırmaya tâbi tutmadığı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu konuların ortak özellikleri, büyük oranda günlük hayatın içinden seçilmiş olmalarıdır.

Bu bölümün meselelerine devam edecek olursak; Cenâb-ı Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e üslûbu, Nebî'nin ümmetine yönelik edebî üslûbu, hâkim ve âlimlerin edebîliği, edebiyatın inceliği, konuşma ve dinleme âdâbı, küçükleri terbiye etme, çocuğu sevme, çocuğa yardımcı olma ve destekleme, tecrübelerle ve zamanla terbiye etme, batıl da olsa çirkin söylemden kaçınma, krallara karşı edepli olma, tartışma ve münâzarayı terk etme, belâgat ve özellikleri, belâgatın vecihleri ve anlamları, güzel konuşmanın sıkıntıları, kinâye ve ta'rîz, yalanı medihle imâ etme, şaka yoluyla kinâye ve ta'rîz, susma ve konuşma, irâb ve lahn, tashif ve lahn, konuşmada nâdir kullanılan kelimeler, nahivde nevâdir gibi edebî üslûp ve edebiyat kavramlarına değinilmiştir.

Son olarak dinde aşırıya gitme, Me'mûn' un dinsizlere ve ehl-i hevâ'ya cevabı, dinden sapanlar, Hâricîler, Râfizîler ve Şia hakkında rivâyetlere yer verilmiştir.

7. Kitâb: "el-Cevhere" (Atasözleri): Bu bölümde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in örnekleri, âlimlerin rivâyet ettiği meseller, Ebû 'Ubeyde, Eksem b. Sayfî ve Buzurcumhur el-Farisî'nin mesellerinin yanı sıra insan, kadın, hayvan, cansız varlıklar, rüya, akrabalık ve güzel ahlâk gibi soyut kavram temalı mesellere de yer verilmiştir.

8. Kitâb: "ez-Zumurrude" (Mev'iza ve zühd): Nebîler'in öğütleri, Cenâb-ı Allah'ın nebîlerine vahiyleri, bilgelerin öğütleri, bilgeler arasında geçen yazışmalar, babanın oğluna öğüdü, Halifeler nezdinde âbidlerin makamları, zâhidlerin kelâmı, âbidlerin haberleri, zühdün

tanımı, dünyanın vasıfları, korku, ümit ve tevbe hakkında gelen kaviller, sâlih amel işlemede acele etme, çalışmaktan aciz olma, ölüm, ölümden hoşlanan ve hoşlanmayan kişi, tâun hastalığı, Allah korkusundan ağlamak, çok gülmenin kerihliği, dünyada müminin imtihanı, sıkıntı geldiğinde sabredip açığa vurmama, kanaat, Allah'ın emrine rıza gösterme, kendine cimrilik edenin malının varisine kalması, hayrın eksikliği şerrin fazlalığı, inzivâya çekilme, kişinin ilmiyle kendini beğenmesi, riya (gösteriş) konularının yanı sıra dua etme ve duanın keyfiyeti, Hz. Peygamber (s.a.v)'in Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e duası, üzüntü anında yapılacak dua, Hz. Âdem'e Rabbinden öğretilen kelimeler, gece namazı, istiğfâr, yolcunun duası, hükümdarın huzuruna çıkıldığında yapılacak dua, yemek ve ezan duası, duanın kabul edildiği zaman ve muska takma gibi konulara temas edilmiştir.

Nebîler'in öğütleri hakkında İbn 'Abdirabbih'in yaptığı alıntılardan bir tanesi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öğütlerindendir: [159]

> "Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Nebî (s.a.v.)'den merfu olarak rivâyet ederek şöyle dedi: Sizden birine dünyalık olarak bir yolcunun azığı kadarı yeter. Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: Ey Âdemoğlu, beş şey gelmeden, bu beş şeyi ganimet bil. Yaşlanmadan önce gençliğini, hastalanmadan önce sağlığını, fakirliğinden önce zenginliğini, meşgul zamanlarından önce boş vaktini ve ölümünden önce hayatını." Ebû Bekr b. Ebî Şeybe devamında şunları eklemiştir: "Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde onu görmeye gittim. Yüzünü gördüğümde onun yalancı bir kimse olmadığını anladım. Onu şöyle derken işittim. "Ey insanlar! Yemek yedirin, selâmı yayın ve insanlar uyurken namaz kılın."

Yukarıda da zikredildiği üzere bu bölümde zühd, eser için ayrı bir önem taşımaktadır. Müellif, bu konunun öneminin farkında olacak ki örneklerini çok titiz bir şekilde seçmiştir. İbn 'Abdirabbih'in hayatını başlangıcından sonuna kadar gözden geçirecek olursak kendisi de gençlik zamanında eğlence ve mûsikîye düşkündür. Hayatının belirli bir zaman diliminden sonra bazı kötü olarak addettiği alışkanlıklarına tevbe etmiş ve zühd hayatına yönelmiştir. Burada dikkatimizi çeken kendisi de zühd hayatını dünyadan el etek çekmek olarak anlamamış ama dine daha çok yönelmiştir. Buradaki görüşlerinden okuyucusuna kendi yaşamına uygun bir tarzda ne düşündüğünü aktarmaya çalışmış ve rivâyetleri bu şekilde seçmiştir. 'Utbî konuya dair hadisi merfu olarak rivâyet etmekte ve şöyle demektedir: [160]

> "Rasûlullah (s.a.v.)'a şöyle soruldu: Dünyadaki zühd nedir? Rasûlullah da (s.a.v.) cevabında şöyle buyurdu: Dünyada zahidlik, ne helâli haram bilmek ne de malı mülkü terk etmektir. Ancak zühd Allah'ın mülkünde olana kendinde bulunandan daha çok güvenmendir. Yine bu minvalde bir başka hadiste Rasûlullah (s.a.v.)'a şöyle soruldu. Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanların en zâhidi kimdir? Şöyle buyurdu: "Kabri ve çürüyüp toprak olmayı unutmayan, bâkî olanı fânî olana tercih eden, yarını kendinin saymayan ve nefsini ölmüş bilen kişidir."

---

[159] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 87.
[160] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 112.

9. Kitâb: "ed-Durre" (Tâ'ziye ve mersiyeler): Bu bölümde ölümden korkma, ölüye ağlama, mezarlıkta söylenecek söz, mezarda bekleme ve ölüleri anma, oğula, çocuğa, kız kardeşe, kocaya ve câriyeye ağıt yakan kimsenin durumu ve soyluların mersiyelerine yer verilmiştir. Ayrıca bölümün sonunda tâ'ziye bahsine ve hükümdarlara baş sağlığı dileme âdâbına değinilmiştir. Nesir ve şiir türlerinde ele alınan mersiye ve tâ'ziye konularının genel kaygısı dünyanın fânîliği, her canlının ölümü tadacağı ve ölüme karşı metânet gibi mesajları okuyucuya vermektir. İbn 'Abdirabbih de edebî literatür içerisinde bölümdeki rivâyetlerini bu mesaj kaygısını taşıyarak okuyucuya sunmuştur.

10. Kitâb: "el-Yetîme" (Araplar'ın soy kütüğü): Bu bölüm küçük bir ensâp kitapçığı niteliğindedir. Neseplerin aslı, Kureyş kabîlesinin aslı ve fazileti, Kureyşli Araplar'ın konumu, Benî Hişâm ve Benî Umeyye'nin fazileti ve âlimlerin nesepleri ile bölüme başlanmıştır. Burada Kureyş kabîlesinin fazileti kısmına Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu konudaki hadisi delil olarak gösterilmiştir: "İmamlar Kureyştendir. Kureyş kabîlesine öncülük ediniz. Onları geriye atmayınız."[161] Konuyla ilgili olarak eserden daha birçok örnek verilEbilir. Akabinde Mudar, Esed, Kinâne, Huzeyl, Temîm, Kays ve Hevâzin gibi kabîlelerin yanı sıra Rebî'a b. Nizâr, Nemîr b. Kâsıt, Tağleb b. Vâil, Bekr b. Vâil ve İyâd b. Nizâr gibi şahısların nesep ve soyları incelenmiştir. İbn 'Abdirabbih özelde bu bölümde genelde eserin tamamında Araplar hakkında detaylı bilgi vermektedir. Nesepleri aldığı bu bölüm konuyu detaylandırması için ona ayrıca imkân sağlamıştır. Bu kısımda dikkat çeken bir başka husus yazar meseleyi örneklendirirken, İbnu'l-Kelbî vâsıtasıyla başka milletlerde bulunmayan şeklinde nitelendirdiği Araplar'a has on özellikten bahsetmektedir. "Araplarda başka milletlerde bulunmayan on özellik vardır. Bunlardan beşi başta beşi de bedendedir. Baştakilere gelince; saç ayırma, misvaklanma, mazmaza, burna su çekme ve bıyıkları kısaltma. Bedendekiler ise; tırnakları kesme, koltuk altı temizleme, kasık traşı, sünnet ve tahâretlenmedir."[162]

Ayrıca Emevîler'in son dönemlerinde Araplar'ın üstünlük iddialarına karşı çıkan ve eşitliği savunan Şuûbiyye hareketine yer vermiş ve bu akımın İbn Kuteybe ile karşılıklı reddiyelerini sunmuştur. Bölümde son olarak Mevâlî'ye karşı Arap taraftarlarının fikirleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Şuûbiyye'nin Araplar'a karşı özel bir fırka anlamında kullanılması Abbasîler döneminde olmuş ve İbn 'Abdirabbih'de eserinde bu anlamda konuya

[161] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 267.
[162] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 271.

yer vermiştir. Mevâli hakkındaki rivâyetlerde ise onların görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

> "Biz adalete, eşitliğe ve beşeriyetin tek bir soydan geldiğine inanıyoruz. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuştur: 'İnsanlar kardeştir, kanları da birbirlerine denktir.' Yine Veda hutbesindeki: 'Ey insanlar Allah sizden Câhiliye kibrini ve atalarla övünmeyi kaldırmıştır. Hepiniz Âdem'den Âdem de topraktandır. Takva dışında Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü yoktur." sözü bizim için delildir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu sözü Allah'ın katında en üstününüz ondan en çok sakınanınızdır.' sözüne de uygundur. Fakat siz övünmekten ve kibirlenmekten başka bir şey kabul etmediniz. İslâm'ı kabul etmede bizi geçmiş, eğe kemiği olana kadar namaz kılmış, yay gibi olana kadar oruç tutmuş olsalar bile Arap olmayan(mevâlî)lar bize eşit olamaz dediniz. Bu davranışınızı hoş karşılıyoruz. Ama bizim ve sizin peygamberinizin yasakladığı atalarla övünmenize cevap veriyoruz. Çünkü sizler Peygamberinizin emrinin aksini yapmada ısrar ediyorsunuz."[163]

Öte yandan Abbasî döneminin ilerleyen zamanlarında Mevâlî, yukarıda zikrettiğimiz naif görüşlerin aksine Araplar'ı ciddi boyutta eleştirmiş, etiğe uymayacak şekilde hakaretlerde bulunmuştur. Fırkanın şu sözleri bu görüşe delil niteliğindedir: "Araplar sadece uluyan kurtlar, sinsice gezinip birbirlerine saldıran, hırsla birbirini yiyen hayvanlardır. Erkekleri esaret halkalarına bağlı, kadınları ise develerin üzerinde sıra sıra dizilmiş esir (köle) taifeleridir. Câhiliye dönemi Arapları'nın bazıları yağma sırasında bazılarının kadınlarına tecavüz ediyorlardı. Bu durumda onların nesepleri nasıl bilinebilirdi."[164] Mevâlî, bu görüşleriyle birlikte eleştirdikleri Arap taassubiyetinin temelinde yatan ırk kibrini kendi bünyelerine taşımış, benimsedikleri adalet ve eşitlik ilkelerinin dışına çıkmışlardır. Öyle ki siyasî ve ilmî alandaki bu etnik çatışmalar sebebiyle devlet merkezî otoritesini kaybetmiş, bağımsız devletlerin kurulmasına zemin hazırlanmıştır.

11. Kitâb: "el-'Ascede" (Bedevî Araplar'ın sözleri): Bu başlık altında Arap literatürünün oluşmasında ilk kaynak kabul edilen Bedevî Araplar'ın duaları, yakarışları, öğütleri, sıkıntı ve üzüntüyü karşılama biçimleri, aşk ve kadınlar üzerine söyledikleri, at sevgileri, mizahî yönleri, güzel konuşma, konuşmada medih, hicv ve teşbih sanatlarını ustaca kullanmaları ve yemek kültürleri gibi temalar üzerinde durulmuştur. Ayrıca Ebû Mehdiye, Ebu'z-Zehrâ ve diğer bedevîlerden gelen özdeyişler nakledilmiştir.

Üzüntü, yakarış ve dua bahsini anlatırken yazar ilk İslâm dönemi eleştirmeni Asma'î'nin anlatımıyla bedevî bir kadının duasına yer vermiştir: [165]

> "Asma'î nakille şöyle dedi: Bedevî bir kadın Minâ'ya doğru yola koyuldu. Epeyce yol aldı ve şöyle dedi: "Ya Rabbi! Sen aldın, sen verdin, sen nimetlendirdin ve

[163] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 346.
[164] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 348.
[165] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 365.

> sen çekip aldın. Bunların hepsi senin adaletin ve faziletindendir. Bunlar yarattıklarına karşı yüceliğindendir. Ağzımı senin dışındaki bir şeyden istemek için açmadım. Ancak isteklerimi senden istedim. Ey isteyenlerin gözünü aydın kılan! Beni lütfunla zenginleştir. Bana Firdevs bahçesinde nimetini bahşet. Bana büyüleneceğim bir hayat ver. Beni yaya olmaktan koru. Beni fakirlikten kurtar. Bana okların delik deşik etmediği rüzgârların uçurmayacağı örtünü nasip et. Şüphesiz ki sen duaları işitensin."

Görüleceği üzere bu dua bir bedevînin hayat tarzını ve düşünce yapısını yansıtması açısından hem döneme ışık tutmakta hem de edebî bir örnek oluşturmaktadır.

Bedevîler yaşam tarzı sebebiyle sert mizaçlı, aceleci ve meselelere üstün körü bakan yapıları ile bilinmektedir. Yazar bir bedevînin bu yapısını bedevîye yöneltilen şu soru ile kısaca açıklamaktadır: "İnsanların en güzel konuşanı kimdir? Bedevî şu şekilde cevap verir: Sözü güzel ve hazır cevap olandır."[166] İbn 'Abdirabbih verdiği bu örneklerle aslında insanların kafasındaki birçok soruya birden cevap vermiştir.

12. Kitâb: "el-Mucennebe" (Güzel cevaplar): Bu bölümde güzel cevaplar kişiler üzerinden aktarılmıştır. 'Âkil b. Ebî Tâlib ve İbn 'Abbâs'ın Muâviye ve arkadaşlarına cevapları, Benî Hâşim ve Benî 'Abdişems'in İbnu'z-Zubeyr ile karşılıklı cevaplaşmaları, Hasan b. Ali'nin Muâviye ve arkadaşları ile karşılıklı cevaplaşmaları, Benî Umeyye arasında karşılıklı cevaplaşmalar, emirlerle cevaplaşmalar, Muâviye ve arkadaşlarının karşılıklı cevaplaşmaları, İbn Ebî Dâvûd'un cevabı, çirkin sözlerle cevap verme gibi başlıklar altında güzel cevaplar diyaloglar halinde verilmiştir.

13. Kitâb: "el-Vâsıta" (Hutbeler): Hutbe sanatı Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra dinî fonksiyonu yanında siyasî otoritenin argümanlarından olmuştur. Halifeler göreve geldikleri zaman temel prensiplerini hutbeler üzerinden tebaalarına ulaştırmışlardır. Bu bölümde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Veda Haccı hutbesinden başlayıp Sakîfe günü Hz. Ebûbekir'in hutbesine daha sonra sırayla, Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Afvân, Ali b. Ebî Tâlip, Muâviye, Hâricî ve Bedevîler'in hutbelerinin yanı sıra Kûfe halkını Cemel savaşına davet eden ve nikâh hakkındaki hutbelere de yer verilmiştir.

Burada yazarın verdiği birçok hutbeden alıntı yapmamız mümkündür. Bir belâgat örneği olarak ve ilk dönemi yansıtması açısından Hz. Ebûbekir'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtının akabinde yaptığı konuşma oldukça dikkat çekicidir.[167]

> "Ey İnsanlar! Biz muhacirler, insanların İslâmiyet'i ilk kabul edenleri, nesepçe en şereflileri, yurtça en üstünleri, yüz bakımından en güzelleri, sayıca insanların en kalabalığı ve akrabalık bakımından da Hz. Peygamber'e en yakın olanlarıyız. Biz sizden önce müslüman olmuşuzdur. Kur'an'da sizden önce anılmışızdır. Yüce Allah

[166] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, III, 409.
[167] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, IV, 56.

> şöyle buyurdu: "İslâm'da birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olan yok mu?" Biz muhacirleriz! Sizler de dinde bizim kardeşlerimiz, ganimetlerde bizim ortaklarımız, düşmanlara karşı da bizim yardımcılarımızsınız. Bizi sizler barındırdınız, bize iyilikler ettiniz. Allah sizleri hayırla mükâfatlandırsın! Biz emirleriz sizler de vezirlersiniz."

Bu hutbe bir edebî kullanım ve üslup örneği olmasının yanı sıra bize tarîhi bir vakıâ hakkında da geniş bir bilgi sağlamaktadır.

Yazarın ele aldıkları arasında dikkat çeken bir diğer örnek; Haccâc'ın Basra halkına yaptığı hutbedir: Allah'a hamdu senada bulunduktan sonra söze başladı ve şöyle dedi:[168]

> "Dünya sıkıntıları için Allah bize yeter. Bize ahireti istemeyi emrediyor. Keşke Allah ahiretteki sıkıntılar için de bize yeterli olsa ve dünyayı istemeyi bize emretse. Ne var ki âlimlerimizin kaybolduğunu, cahillerimizin öğrenmediklerini ve günahkâr olanlarımızın tevbe etmediklerini görüyorum. Size ne oluyor ki size yeten şeylere hırslanıyor ve emrolunduğunuz şeyleri boşluyorsunuz! İlim yüceltilmek üzeredir ve onun yüceltilmesi âlimlerin görüşüdür. Dikkat edin! Sizlerden at baytarı olan şerlilerinizi biliyorum. Onlar Kur'an'ı gaflet içerisinde okumaktadırlar. Namazı da son vaktinde kılmaktadırlar. Dikkat edin! Dünya iyinin de kötünün de nimetlendirildiği bir yerdir. Ahiret ise Kâdir olan Allah'ın hükmedeceği ertelenmiş bir zamandır. Sizi Allah uyarmışken salih ameller işleyin. Sonunda kötülük yapanları cezalandıracak, iyilik yapanları da daha güzeliyle mükâfatlandıracaktır. İyi işler son zerresine kadar cennette, kötü işler de son zerresine kadar cehennemde karşınıza çıkacaktır. Dikkat edin! Şüphesiz her kim zerre miktarı bir hayır işlerse onun karşılığını görecek, her kim zerre miktarı bir kötülük işlerse onun karşılığını alacaktır. Allah'tan bana ve size bağışlanma diliyorum."

Görüleceği üzere hutbenin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra mesajı iletme aracı olarak kullanılması bu hutbe örneği ile net açıklanmıştır. Hutbenin içeriği ne olursa olsun öncelikle Allahu Teâlâ'ya hamd ve senâ hutbenin âdâbı haline gelmiştir. Metinde görüleceği üzere Haccâc, mesajını dinî bir kisveye büründürerek vermiştir. Bu da yine dönemin olayları ve kişilikleri hakkında bilgi vermektedir.

14. Kitâb: "el-Mucennebetu's-sâniye" (Yazışmalar ve yazı malzemesi): Bu bölümde yazıyı ilk bulan kişi, yazıya nasıl başlanacağı, kitabın mührü ve başlığı, kitabın yazım tarihinin belirlenmesinin önemi, ümmî kavramının açıklanması, kâtiplerin saygınlığı ve faziletleri, dört Halife, Emevî ve Abbasî dönemi kâtipleri, halife dışında kimselere kâtiplik yapanlar, tanınmayan birinin kâtiplikle meşhur olması, hakkı olmadığı halde yazıya kendinden bir şeyler katan kimse, yazı yazmada câiz olan ve olmayan şeyler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vahiy kâtipleri, kâtiplerin özellikleri, yazı yazmanın faziletleri, kitapların sırlar içermesi, yazı malzemeleri olan kalem, sayfa, mürekkep hakkında söylenilenler, halife, acem, emir ve saygınların tevkî'âtları, yazı yazma çeşitleri ve üslûpları gibi birçok konuya değinilmiştir. Bu bölümde dikkat çeken en önemli konulardan biri halife, yönetici ve vâlilerin

[168] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, IV, 113.

resmî yazışmalarında âyet, hadis, hikmetli söz ve şiir beyitleriyle etkileyici notlar düşmeleridir. Bir binâ yapımı konusunda Hz. Ömer'e yazı gönderen Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yazısının altına Hz. Ömer şöyle: "Seni öğlenin sıcağından ve yağmurdan koruyacak bir şey yap" yazmıştır. Yine 'Amr b. el-'Âs'a "Tebaana karşı emirinin sana karşı nasıl olmasını (davranmasını) istiyorsan öyle ol" şeklinde yazdığı tevkîsi de vardır. Aynı şekilde Hz. Osman'a Mervân b. el-Hakem hakkında gelen şikâyet dilekçesine "Eğer sana isyan ederlerse, ben sizin yaptığınızdan berîyim de" yazarak Mervân b. Hakem'e göndermiştir. Bir diğer Halife Hz. Ali, oğlu Hasan b. Ali'ye yazdığı tevkîsinde şöyle der: "Yaşlının görüşü (fikri) gencin görmesinden daha iyidir." Kıyamet günü insanların nasıl hesaba çekileceğini soran Selmân el-Fârisî'nin yazısına ise "Rızıklandırıldıkları gibi hesaba çekilirler" diyerek tevkî yazmıştır.[169] Eserde halifelerin tevkîlerinin yanı sıra Sadru'l-İslâm dönemi devlet adamları ve yöneticilerinin tevkî'âtlarına da yer verilmiştir.

15. Kitâb: "el-Ascedetu's-sâniye" (Halifeler): Bu bölümde halifelerin nesepleri, faziletleri, yönetime nasıl geldikleri, dönemlerinin siyasî anlayışları ve önemli hâdiseleri tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bölüm, İslâm tarihî açısından zengin bir kaynaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in doğumu, nesebi, hicreti, şemâili, hanımları ve vefâtı gibi hususlara değinildikten sonra sırasıyla dört halife, Hasan b. Ali, Muâviye ve oğlu Yezîd b. Muâviye'nin nesep ve hilâfetlerine yer vermektedir. Emevî halifeleri 'Abdulmelik b. Mervân, Velîd b. 'Abdilmelik, Süleymân b. 'Abdilmelik, Ömer b. 'Abdulâzîz, Yezîd b. 'Abdilmelik, Hişâm b. 'Abdilmelik b. Mervân, Velîd b. Yezîd b. 'Abdilmelik, Ebû Hâlid en-Nâkıs Yezîd b. Velîd, İbrâhîm b. Velîd ve Mervân b. Muhammed b. Mervân'ın hilâfet ve yönetimini tek tek ele almaktadır. Abbasî devleti ve Endülüs Emevî halifelerine değindikten sonra târihî urcûzesine yer vermiştir.

16. Kitâb: "el-Yetîmetu's-sâniye" (Ziyâd b. Ebîh, Haccâc b. Yûsuf, Tâlibîler ve Bermekîler'le ilgili bilgiler): Bu başlık altında; Ziyâd b. Ebîh, Haccâc b. Yûsuf, Tâlibîler ve Bermekîler hakkında gelen rivâyetler ele alınmıştır. Hz. Ali'nin faziletleri, Me'mûn'un Hz. Ali sayesinde fukâhaya delil getirmesi, Ebu'l-'Abbâs es-Seffâh, el-Mânsûr, el-Mehdî, el-Hâdî ve Hârun er-Reşîd gibi Abbasî halifelerinin biyografilerine yer verilmiş, özellikleri ve vezirleri hakkında gelen rivâyetlere değinilmiştir.

17. Kitâb: "ed-Durretu's-sâniye" (Eyyâmu'l-'Arab): Eyyâmu'l-'Arab genellikle şahıslar ve kabîleler arasında çıkan tartışmaların savaşa dönüşmüş halidir. Bu bölümde Câhiliye döneminde Kays savaşları, Kays ve Kinâne savaşı, Kays ve Temîm savaşı,

[169] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, IV, 198.

Yerbu‘’nun Bekr Kabîlesine savaşı, Bekr’in Temîm üzerine savaşı, Besûs ve Ficâr savaşları gibi eyyâm menkıbeleri düzenli bir şekilde anlatılmıştır. İbn ‘Abdirabbih bu bölümde Ebû ‘Ubeyde’nin *Nakâidu Cerîr ve’l-Farazdak* eserinden de nakillerde bulunmuştur.

18. Kitâb: “ez-Zumurrudetu’s-sâniye” (Şiir): Müellif, bu bölüme Mu‘allakât ile başlamış, şiirlerin sahipleri hakkında ihtilafa düşülmüş olması, şiirin faziletleri, sahabe, tâbiin ve meşhur âlimlerden şiir okuyan kimseler, gazel, hiciv, medih hakkında kavil ve örnekler, şairlere höşgörü ile yaklaşılması ve şairlerin korunması, şiir râvileri, şairlere karşı kışkırtma, şiir eşliğinde söylenilenin en güzel şey olması, medihi ortadan kaldıran ve hiciv yazan kimse, ayıp olmadığı halde şiirde ayıplanan şey, şiirde güzeli çirkileştirme çirkini güzelleştirme, istiâre, şairlerin tek bir mâna ihtilafı, konuşmada câiz olmayıp şiirde câiz olan şey, şairlerin diğer zümrelerce anlaşılması, şiirde nevâdir konusu, mânanın medih ve hiciv olup olmadığı şiirden çıkması, teşbihin inceliği, şairlerin şiirlerde hataları gibi konular işlenmiştir.

19. Kitâb: “el-Cevheretu’s-sâniye” (Arûz ve kâfiye): Bu bölümde genel olarak arûz ilmi üzerinde durulmuştur. Hece terimleri sebep ve veted ile başlamış, arûz kusurlarından zihaf ve müzdevic zihaf çeşitleri ele alınmıştır. Arûz illetleri ve örnekleri, arûz kusurları, arûz bahirlerinin tanımı ve örneklendirmesi, kâfiye kusurları ve İbn ‘Abdirabbih’in arûz urcûzesine yer verilmiştir.

20. Kitâb: “el-Yâkûtetu’s-sâniye” (Mûsikî ve mûsikî hakkındaki ihtilaflar): Gençliğinden bu yana mûsikî ile ilgilenen İbn ‘Abdirabbih, bu bölüme güzel sese dair bir fasıl açarak başlamıştır. Bu başlık altında müellifin görüşleri açıkça görülmektedir. Genel olarak mûsikî konusunu kendi görüşlerini destekleme adına Hz. Peygamber (s.a.v.), tıpçılar, fakîhler ve felsefecilerin olumlu kanaatlerini deliller getirerek açıklamıştır. Önce bir âyet verip daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadislerini nakletmiştir. Daha sonra güzel sesin beden sağlığına olumlu etkilerini, tıp ilminden örnekler vererek mûsikîyi destekleyen birçok argümanı tek tek sıralamıştır. Mûsikîyi kerih görenlerin delillerine, cevâz verenlerin delillerinde olduğu gibi ilk önce bir âyet ile başlamıştır. Daha sonra, sahabe, tâbîin ve fakîhlerin görüşlerini vermiştir. Câizliği veya mekruhluğu konularını fıkhî açıdan ele almamış bir hukukçu perspektifinden tenkite tâbi tutmamıştır. Müellif, akabinde başlıklar altında, mûsikî veya mûsikî severlerin rivâyetlerini nakletmiştir. Bazı anekdotlarda şiir ve mûsikî coşkusuyla kendinden geçen insanların davranışlarından bahsetmiştir. Mûsikînin insan üzerinde yarattığı tesirlerle ilgili beyitlere yer vermiş ve konuyu mûsikînin inceliği bahsiyle kapatmıştır.

21. Kitâb: "el-Mercânetu's-sâniye" (Kadınlar ve özellikleri): Kadınlar hakkında söylenenler, kadınların özellikleri ve mizaçları, kötü kadının özellikleri, câriye, çocuk doğuran kadınlar, talâk (boşanma), evlatlıklar, cinsel birliktelik, bir erkekle nikâhsız yaşayan kadınların durumu, kadınların kandırma ve aldatması, acem-melez kadınlar gibi başlıklar altında kadınların tabiatları ele alınmıştır.

22. Kitâb: "el-Cumânetu's-sâniye" (Yalancı peygamberler, Tufeylîler): Peygamberlik iddiasında bulunan şarlatanlar, meczuplar yoluyla gelen kaviller, kıssa uyduran meczuplar, soylu ahmaklar, deliye benzeyenler, soylu ahmak kadınlar, meczup şairler, cimrilerden kaviller, cimrilerin yemeği, cimrilerin yemekleri hakkında söylenen şiirler, Sehl b. Hârûn'un cimrilik hakkındaki risâlesi, davetsiz misafirler gibi başlıklar altında konu irdelenmiştir. Peygamberlik iddiasında bulunanları anlatırken aktardığı şu tarihî hâdise edebî konuşmalara değer veren Arap kişiliğini örneklendirmesi açısından önemlidir:[170]

> "Ebu't-Tayyib el-Yezîdî şöyle demiştir: Nebîlik iddiasında bulunan bir adam Halife Mehdî'ye getirildi. Halife adama "sen Nebî misin?" diye sordu. Adam evet dedi. Halife: Kime gönderildin? Bıraktınız mı ki birine gideyim tam gönderildiğim zaman hapse attınız. Bu cevap üzerine halife güldü ve onu serbest bıraktı."

Müellifin yer verdikleri arasında burada zikre değer bir diğer kişilik Mervezî'dir. Müellif Mervezî ile ilgili olarak Asma'î'den şu rivâyeti aktarmaktadır:[171]

> "Mervezî kendisine gelen ziyaretçilere "Bugün öğle yemeği yediniz mi? diye sorardı. Evet dediklerinde; "Yemek yememiş olsaydınız size bir şeyler ikram ederdim." diye cevap verirdi. Şâyet hayır derlerse; "eğer öğle yemeği yemiş olsaydınız size şarap ikram ederdim" derdi. Ziyaretçiler her iki durumda da bir şey elde edemiyorlardı.

23. Kitâb: "ez-Zebercedetu's-sâniye" (İnsan ve hayvan karakterleri): Mizaçlar, elbise, yün giyme, süslenme ve koku sürünme, binekler, at, deve, eşek, insanın tabiatı ve diğer canlılar, hayvanların yaratılışında noksan şeyler, hayvanların ortak isimleri, deve kuşu, yırtıcı kuşlar, kuş avlama, yırtıcı hayvan avlama, şehirlerin faziletleri, Mısır, Şam, Irak, Horasan gibi şehirlerin tanıtımı, Mescid-i Haram, Kâbe ve Mescid-i Nebevî'nin özellikleri, Nebîler'in eserleri, Beytu'l-makdis ve faziletleri, muska ve büyü, hacamat, nazar, Ferec b. Selâm'ın tıp hakkındaki beyitleri gibi konular işlenmiştir.

24. Kitâb: "el-Ferîdetu's-sâniye" (Yiyecek ve içecekler): Arap yemekleri, isimleri, yemeğin özelliği ve fazileti, yemek yeme âdâbı, oburluk, diyet ve beslenme düzeni, bedenleri iyileştirmenin yolları, sağlık tedbirleri, besinlerin önemi, yemekten önce hareket sonra uyku,

---

[170] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, VI, 149.
[171] İbn 'Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, VI, 85.

yemek vakitleri, hoş yemekler, sert-yumuşak ve ortası yiyecekler, sıcak ve soğuk yemekler, gıdası çok ve az olan yemekler, hızlı ve yavaş hazmettiren yemekler, mideye zarar veren, mideyi bozan yiyecekler, yemeğe üfleme, İshâk b. ‘İmrân’ın bazı kardeşlerine mektubu ve mektubun içeriğinde içkinin haram olması, içki içmenin sıkıntıları ve cezaları, saygınlara içki konusunda had uygulaması ve itibarlarının zedelenmesi, hamr ve nebiz arasındaki fark, içkiler konusunda İbn Kuteybe’nin tezat görüşleri, içki içmenin azı ve çoğunun haramlığına deliller, Ömer b. ‘Abdulazîz’in Mısır halkına nebizler hakkında risâlesi, nebizin helalliğine dair deliller gibi konular etrafında yeme-içme âdâbına temas edilmiştir.

25. Kitâb: “el-Lu’Iuetu’s-sâniye” (hediyeler, şakalar ve nükteler): Bu bölümde **‘**Abbâs b. Ahnef’in hadisi, çıplağın hikâyesi, Dâretu culcul hatırası, Di‘bil ve Sarî‘u’l-gavâni haberi, Hasan b. Hânî’nin zenciyle münakaşası, Zu’r-rumme olayı, Eş‘ab’dan fıkralar, bilmeceler bâbı, câriyeler üzerinden yazılanlar gibi başlıklar altında birçok nükte, fıkra ve bilmeceye yer verilmiştir.

Bugün hem nükte hem de fıkra tarzında kabul edilebilecek bir örnek yazarın seçim yöntemindeki üslûbu hakkında kanaat oluşturacak mahiyettedir: [172]

> Eş‘ab’a şöyle denildi: Sen böyle fıkra ezberlemeye verdiğin önemi hadis ezberlemeye verseydin, senin için daha iyi olurdu. Eş‘ab da hadis ezberlemekle meşgul olduğunu söyledi. Onlarda: Hangi hadisleri ezberlediğini sordular. Bunun üzerine Eş‘ab şu cevabı verdi. Nâfi‘ bana İbn Ömer’den rivâyetle Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu söylemişti. “Her kimde şu iki özellik varsa o kimse Allah katında ihlâslı bir kul olarak yazılır.” Eş‘ab’a “Okuduğun hadis güzelmiş. Peki o iki özellik nedir? diye soru yönelttiler. Bu soru karşısında Eş‘ab şu cevabı verir: “O iki özelliğe gelince, birini Nâfi‘, diğerini ben unuttum.”

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere yazarın üslûbu bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yazar nüktelerden bahsedecekken sadece şaka yollu hâdiseleri ele almamış aynı zamanda tarihî veya ciddî bir hâdisenin içerisinde dahi böyle şeylerin olabileceğini bizlere göstermek istemiştir. Bakıldığı zaman hadis rivâyeti özellikle o zaman diliminde çokça ciddiye alınan bir meseledir. Aslında İbn ‘Abdirabbih hayatın -tam olarak- olduğu bir diğer ifade ile nasıl ise o şekilde birçok şeyi harmanlayarak kitabına almıştır.

2.5. Eserin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yeri

İbn ‘Abdirabbih’in günümüze ulaşan tek eseri niteliğindeki *el-‘Ikdu’l-ferîd*, Doğu Arap edebiyatının Endülüs edebiyatına aktarımı açısından önemli bir yere sahiptir. Nesir ve ansiklopedik türde yazılmış eserler arasında ele alınan bu eser, kendinden önceki eserlerden

[172] İbn ‘Abdirabbih, *el-‘Ikdu’l-ferîd*, VI, 426.

farklı olarak konularının çeşitliliği ile ön plana çıkmaktadır. Eserde ele alınan rivâyetlerin, senet ve kaynakların genel itibarıyle hazfedilmesine rağmen kendi sahasındaki diğer eserlere kıyasla daha büyük bir hacme sahiptir. Bu bağlamda İbn ‘Abdirabbih, eserin tasnif, tertip ve konu başlıklarını oluşturmada İbn Kuteybe’nin *‘Uyûnu’l-ahbâr*’ını dikkate almıştır. Ancak bu eserden farklı olarak İbn ‘Abdirabbih, her bölümün baş tarafına ‘ferş’ adıyla girizgâh sadedinde değerlendirmeler yapmıştır. Ek olarak İbn Kuteybe’yi Şuûbiyye hareketi konusunda eleştirmiş ve İbn Kuteybe’nin naklettiği rivâyetleri, muhtelif konularda dönüştürerek kullanmış olması yazarın özgünlüğünü ortaya koymuştur. Müellifin bizzat kendisi mukaddimesinde kitabın üslûbuna dair şunları ifade etmektedir:

> “Telif edilmiş kitaplara baktım. Onların az sayıda konu ihtiva ettiklerini gördüm. Bu kitabı daha çok konuyu ihtivâ edecek şekilde yazdım. Bu kitapta anlatılanlar, büyük-küçük, yöneticiler ve halkın konuşup anlata geldikleri haberleri içerecek şekilde hazırladım.”

İbn ‘Abdirabbih’in, *‘Uyûnu’l-ahbâr*’ın yanı sıra eserinin hacimli olmasına katkı sağlayan birçok kaynaktan da istifade ettiği aşikârdır. Araplar ve Mevâlî hakkındaki haberler için Câhız’ın *el-Beyân ve’t-tebyîn* adlı eserinin yanı sıra *Kitâbu’l-Câhız* ve *Kitâbu’l-edeb*’inden de alıntılar yapmıştır. Özellikle İbn Kuteybe’nin Câhız’dan nakletmediği kınama, tavsiye, ahde vefa ve tâ‘ziye gibi konuları doğrudan nakletmiştir. Câhız’ın talebesi Muberred’in *el-Kâmil* isimli eserinden de doğrudan ya da dolaylı olarak nakillerde bulunmuştur. Yine bir Hâricî fırkası olan Ezârika ile ilgili haberleri *el-Kâmil*’den almıştır. Muberred’in bir diğer kitabı olan *Kitâbu’r-ravdâ*’da bulunan nakilleri de yer yer tenkit etmiştir. Ayrıca meseller bölümünde de Ebû ‘Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın *Kitâbu’l-emsâl* isimli eserinden bu kitabın ismini zikretmeden birçok rivâyet alındığı bilinmektedir. Aynı zamanda müellif çoğu Arap vakıâları ve Eyyâmu’l-‘Arab bölümündeki hâdise ve haberleri Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. Musennâ’ya isnat etmiştir. Bu örnekleri çoğaltabileceğimiz gibi burada temas etmek istediğimiz nokta *el-‘Ikdu’l-ferîd*’in tek bir kaynak taklidi olduğu düşüncesinin önüne geçmektir. Dolayısıyla *el-‘Ikdu’l-ferîd*, Arap edebiyatında hem İbn ‘Abdirabbih’i hem de referans aldığı kaynakları tanıtması açısından önemli bir yere sahiptir.

Eserin edebiyattaki yeri ve önemini belirleyen bir diğer etken ise daha sonraki dönemlerde kabul görüp görmemesi meselesidir. Özellikle kendinden sonraki eserlerin *el-‘Ikdu’l-ferîd*’e atıfta bulunmaları, kendi türünde referans kaynak olma özelliğini yakalamasına sebep olmuştur. *el-‘Ikdu’l-ferîd*, İbşihî’nin *el-Mustetraf*’ı, Kalkaşandî’nin *Subhu’l-a‘şâ*’sı, İbn Haldûn’un *Mukaddime*’si ve ‘Abdulkâdir el-Bağdâdî’nin *Hizânetu’l-edeb*’i gibi birçok ansiklopedi türünde yazılmış telife kaynaklık etmiştir. Bu eserlerin birçok kaynağının

olmasının yanı sıra *el-'Ikdu'l-ferîd*'den tasnif ve rivâyet nakletmede önemli ölçüde istifade ettiği görülmektedir. Eser, özellikle edebiyat ve tarih içerikli teliflerin birincil başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Ansiklopedik türde eser olarak da kabul edilen *el-'Ikdu'l-ferîd*'in bölümlerinin oluşmasında genel itibarıyla siyaset, edebiyat, nevâdir, ahlâk, mûsikî ve tarih gibi konular eserin içerik temasını oluşturmuştur. Eserin muhteva açısından edebiyattaki yeri ve önemi bu konular çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Siyasal iletişim açısından siyasetin konu edinildiği eserde, otorite üstlenen kişilerin yöneticiliği, elçiliğin yönetici ve hilâfet otoritesini sağlamada etkinliği, savaşların siyasetteki fonksiyonu, hutbelerin dinî fonksiyonunun yanı sıra siyasî arenada iletişim aracı olarak kullanılması gibi meseleler üzerinden İbn 'Abdirabbih, dinî, ahlâkî ve toplumsal içerikli siyasetname niteliğinde literatür oluşturmuştur.

Diğer yandan eserin tamamında şiir ve nesir gibi yazınsal türler yardımıyla edebî bir üslûp oluşturulmasının yanı sıra zamanla ortaya çıkan Arap dili ve edebiyatı konuları müstakil olarak ele alınmıştır. Yine Arap örf ve kültürünü yansıtan mersiye-tâ'ziye ve mesel (atasözü)ler manzum ve mensûr türde İbn 'Abdirabbih'in çeşitli ifade formlarıyla edebî üslûpla esere konu olmuştur.

Arap edebiyatında genellikle tuhaf ve mizahî olayların ele alındığı nevâdir türü ise eserde kendisine tahsis edilen bölüm altında müstakil olarak da değerlendirilmiştir. Ahlâkçılığının yanı sıra mizah sanatını eserinde ustaca kullanan İbn 'Abdirabbih, ciddiyet kaygısı taşımadan ilgili eserde birçok konu ve şahıs ile ilgili mizahî anekdotlara yer vermiştir. Eserin okuyucusunu güldürürken düşündüren bu tür, müellifin muhalefet ettiği ya da dokundurma yaptığı durumlara tenkit niteliğinde aracı kılınmıştır. Bir nevî İbn 'Abdirabbih toplumla olan ilişkisini mizahî nükteleriyle yansıtmıştır.

Toplumsal âdâb ve ahlâk kurallarını ele alan eser, günlük hayata dair okuyucuya ahlâkî muhtevaya yönelik birçok argüman sunmuştur. Halk nezdinde merak uyandıran konular üzerinden genel ahlâk ve âdâb kültüründen bahsedilmiştir. Özellikle konulara İslâm ahlâk anlayışı üzerinden âyet, hadis ve şiir aracılığıyla örnekler verilmiştir. Kişinin takdire değer davranış biçimlerine ve diğer insanlarla olan sosyal ilişkilerine yönelik öğüt niteliğinde verilen hikmetli sözlere de değinilmiştir. Bu bağlamda İbn 'Abdirabbih, ahlâk literatürünü dinî özelliğini koruyarak edebî üslûp çerçevesinde okuyucuya sunmuştur.

Endülüs edebiyatçılarının genelinde olduğu gibi İbn 'Abdirabbih için de mûsikî bahsi oldukça önemlidir. Müellif, bu konudaki olumlu kanaatini birçok defa eserinde zikretmiştir. Konuyu objektif olarak ele alan İbn 'Abdirabbih görüşünü zikretmekten kaçınmadığı gibi

delillendirme yoluna da gitmiştir. Ona göre mûsikî kerih ise en çok Kur'ân ve ezânın korunması gerektiği şâyet kerih değilse de ona en çok şiirin ihtiyacı olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca mûsikî konusunda eserde birçok şarkı sözü ve ilahîye de yer verilerek ilgililere hitap edilmiştir.

el-'Ikdu'l-ferîd'in genelinde İslâm Arap tarihini yukarıda zikretmiş olduğumuz konular üzerinden görmekteyiz. Eser bu yönüyle Arap edebiyatı tarihinin yanı sıra İslâm tarihi hakkında da bilgi veren bir kitap olma özelliğine sahiptir. Eserin bölümlerinden olan hükümdarlar, elçiler, halifeler, Eyyâmu'l-'Arab, Ziyâd b. Ebîh, Haccâc b. Yûsuf ve Bermekî haberleri gibi İslâm tarihini aktaran birçok rivâyet; kitabın tarihsel yönünü yansıtmıştır. Dolayısıyla eserin bu bölümlerinde tarihte yaşanan olayların kayıt altına alındığı söylenebilir. Eserde İslâm tarihi kitaplarından farklı olarak tarihî ve toplumsal olaylar edebiyat literatürü içerisinde aksi yönden de bakılacak olursa edebiyat literatürü tarihî olaylara mezcedilerek ele alınmıştır. Bu iki alan birbirine uyumlu şekilde bir bütün oluşturmuştur. Kitap, okuyucuya edebî zevkin eşlik ettiği tarih okuması veya bilgi içeriği derin bir edebiyat dersi niteliğinde sunulmuştur.

Sonuç olarak *el-'Ikdu'l-ferîd*'in Doğu Arap edebiyatı ve Endülüs edebiyatındaki önemini referans aldığı kaynaklar, kendinden sonraki dönemlere nasıl yansıdığı, eserin muhteva ve biçimi, İbn 'Abdirabbih'in üslûp ve edebiyatçılığı gibi özellikler belirlemiştir. Bu bağlamda eser kaynakları sağlam, etkilediklerine referans kaynak, muhtevası çeşitli, üslûbu akıcı ve anlaşılır olma açısından Arap edebiyatında köklü bir yere sahip olacak ki çalışmanın belirlenmesi ve oluşmasında üzerinde merak uyandırmıştır.

SONUÇ

Endülüs dönemi edebiyatı Târık b. Ziyâd'ın yediyüz on bir yılında Endülüs'ü fethetmesiyle başlamış 1069'da Araplar'ın ülkeyi tamamen terk etmesiyle son bulmuştur. Halkın adaptasyon süreci olarak kabul edebileceğimiz Valiler döneminde sanatsal bir zemin oluşturulamamıştır. Alışma süreci ilk olarak dil çalışmaları ile sürdürülmüş, başlangıçta Endülüslü Araplar'ın konuşma dili olan Arapça, daha sonraları toplumun diğer kesimleri tarafından da yaygın biçimde kullanılmıştır. Zamanla dinin öğretim ve öğrenim aracı haline gelen dil, yerli halk ve farklı uluslar arasında gerçekleşen evlenmelerle geniş bir yayılım alanı bulmuştur. İspanya'nın ilk olarak fethiyle belirmeye başlayan *concivencia* terimi (bir arada yaşam) tedrîciyyen tebaada karşılığını bulmuştur. Üç medeniyetin bir arada yaşadığı Endülüs farklı şehirleriyle birlikte, muhtelif kültürlerin mezcedildiği bir ilim havzası haline gelmiştir. II. Hakem dönemine kadar süregelen ilmî faaliyetler bu dönemde doruğa ulaşmıştır. İslâm dini ve yapılan seyahatler ile kültürler arasındaki etkileşimde Endülüs'e taşınan Doğu kültürü yerli kültürün üzerinde bir hâkimiyet kurmuştur. Her ne kadar Arapça'nın üstünlüğü fark edilse de Araplar ve müslüman Berberîler de yerli unsur ve halkın dilinden etkilenip Latince öğrenmişlerdir. Arapça'nın yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte bir edebiyat ve kültür oluşturmaya çalışan Endülüslüler, Doğu'yu referans alıp gerek dil gerekse diğer ilimlerde eser vermeye çalışmışlardır. Özellikle X. yüzyıldan itibaren Doğu'da yazılan birçok önemli esere şerhler yazılmış, onların çizgisinde hatta tenkit etme seviyesine ulaşan eserler telif edilmiştir.

Çalışmanın özelinde daha detaya girecek olursak klasik şiir, edebiyatın Endülüs'te önemli bir kolu olmuş ve benimsenmiştir. Bu türün ilk temsilcileri yine Endülüs'e göç etmiş Doğu'yu kendisine kaynak alan Doğulu şairlerdir. Önceleri şiirlerin temasını Doğu'ya duyulan hasret ve muhabbet oluştururken, IX. yüzyılda artık yönetime karşı yapılan isyanlar ve iç karışıklılıklar bu temaya hâkim olmuştur. Endülüs'te şiir temaları zaman zaman değişen durumlara ayak uydurmuştur. Toplumun refah seviyesine ulaşmış olması şiire, muhdes (yenilikçi) ekol tarafından Hubbu'ş-şâz, hamriyyât ve mucûn gibi temaları getirmiştir. Klasik şiirin içerisinde bir bölüm olarak ele alınan bu temalar, zamanla müstakil yapılar olarak klasik şiir anlayışının dışına çıkmıştır. Her dönem bir akımın karşısında onun etkilerine binaen tepki mahiyetinde yeni akım/akımlar çıkması olağan bir durumdur. Muhdes ekole mukabil olarak yenilikçi bir tavır takınan, klasik şiir tarzına geri dönmeyi amaçlayan ve üslûbunu koruyan Neo-Klasik ekol bu tepkinin sonucunda ortaya çıkmış, anlam ve şekil açısından yeniliklere başvurmuştur. Tezin temel odak noktası olan İbn 'Abdirabbih'in eseri *el-'Ikdu'l-ferîd*'de Neo-

Klasik ekolün şiirlere yansımasını görmek mümkündür. Önceleri muhdes ekolün hamriyyât teması ile şiirlerini inşâd eden İbn ‘Abdirabbih zamanla zühd şiirlerine yönelmiştir.

Taklit döneminden kurtulup yenilikçi döneme ulaşan Endülüs edebiyatçıları muvaşşah ve zecel türü şiirlerle birlikte bu yeni dönemi aksettirmişlerdir. Kadınların omuzdan bele doğru attığı ve incilerle süslenmiş bir kuşak olan -vişah- kelimesinden türeyen muvaşşah türü şiir ilk başlarda fasih Arapça söylenmiş, daha sonra halk tabanına inerek müzikal bir havaya bürünmüştür. Klasik şiirin konuları olan medih, gazel, tasvir, hamriyyât, zühd ve hiciv gibi temalara da değinen muvaşşah türü şiirler; anlatı, ağıt, yakınma ve merhamet dileme, yardım talebi gibi temalarda da kendini göstermiştir. Ayrıca kolay ezberlenmesi için nazım halinde yazılmış birçok eser verilmiştir. Bu türde esere İbn ‘Abdirabih’in hem arûz hem de urcûzesi örnek verilebilir. Yine döneminde İbn ‘Abdirabbih’in de muvaşşah türünde şiirler yazdığı bilinmektedir. Fakat muvaşşahları günümüze ulaşmamıştır.

Endülüs’te Valiler döneminden itibaren nesir türü farklı sebeplere binaen sürekli gelişimini sürdürmüştür. Bilimsel nesrin yanı sıra kendini daha çok hitâbet ve mensûr başlıklarla gösteren edebî nesir; cuma vaazları, asker nutukları ve sefirleri selamlama gibi amaçlarla şekillenmiş, diplomatik ilişkilerde aracı olan resmî yazılar bunları takip etmiştir. İbn ‘Abdirabbih’in *el-‘Ikdu’l-ferid*’i bu alanda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Eser hem üslûp olarak nesire girerken hem de barındırdığı tarihî olayları konu alan nadir nesir örnekleri geniş bir kaynak sağlamaktadır.

IV. yüzyıl İslâm kültürünün yetiştirdiği Endülüs Emevî dönemi edebiyatçılarından olan İbn ‘Abdirabbih, Doğu Arap edebiyatı kaynaklarının Endülüs edebiyatına aktarımına oldukça önem vermiştir. Bu çalışmada, İbn ‘Abdirabbih’in hayatı, ilmî kimliği, etkilendikleri ve etkiledikleri ekseninde dönemdeki etkisi imkân dahilinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Şu noktaya değinmek gerekir ki hem şair hem de nesir yazımcılığı ile doruk noktasına ulaştığı Endülüs’ten ziyade Doğu’ya taassubiyeti bulunan yazar, birçok Doğulu soydaşından etkilenmiş ve yazınsal edebî türlerini onları referans alarak kaleme almıştır.

İbn ‘Abdirabbih’in edebî kimliğine dair günümüze ulaşan *el-‘Ikdu’l-ferîd* adlı eserinden daha çok veri elde edildiğinden, kendisini etkileyen edebiyatçılara ve kaynaklara bu eser üzerinden ulaşılmıştır. Buna göre müellifin eserinde nakillerde bulunduğu kaynak ve kişiler İbn ‘Abdirabbih’in edebiyat anlayışına yansımış, onların üslûp ve metotlarını geliştirerek sunmaya çalışmıştır. Bazı tenkitçiler İbn ‘Abdirabbih’in taklidi abartıp eserinin esas kaynağı olan İbn Kuteybe’ye ait *‘Uyûnu’l-ahbâr*’ın kopyasını telif ettiğini düşünmüşlerse

de müellif, daha hacimli, konulara detaylı izah yapması ve bölüm çeşitliliğinin fazla olması gibi açılardan kendi üslûp farkıyla özgünlüğünü ortaya koymuştur. Çalışmamızın sonucunda ortaya çıkmıştır ki İbn ‘Abdirabbih’in kitabın bölüm başlıkları ve tasnifi konusunda farklı kültür ve ortamlarda yetişen edebiyatçılardan etkilenmesinin ardında ilmî bir disiplin ve metodolojisi vardır. Nitekim yazarın telifinin tek bir kaynağın taklidi olarak görülmesi hem onun edebiyatçılığına hem de referans aldığı diğer kaynaklara yapılan haksızlıktan öteye gidememiştir.

Son olarak İbn ‘Abdirabbih’in eserini çalışmamızın yol gösterdiği ölçüde tanıtacak olursak nesir türünde ve içerisinde şiirin de bulunduğu edebî ve tarih içerikli ansiklopedi mahiyetinde okuyucusunun edebî zevkine uygun oldukça önemli bir eserdir. Eser muhteva yönünden dönemin edebî anlayışı, tarihi ve toplumsal kültürünü yansıtan değerli bir kaynak olarak kabul görmüştür. Doğu ve Endülüs edebiyatında köprü vazifesi gören müellif, kullandığı üslûp ve metot farkıyla siyaset, edebiyat, ahlâk, zühd, nevâdir ve tarihe dayalı birçok meseleyi eseri *el-‘Ikdu’l-ferîd*’de bölümler altında ele almıştır. Eser, özellikle edebî bir değer taşımasının yanı sıra tarihî bir değer de taşımaktadır. Kitabı oluşturan bölümler edebiyat yoluyla tarihi nakletmiştir. Burada zikre değer bir konu, İbn ‘Abdirabbih’in eserinde okuyucuyu sıkmamak adına rivâyetlerin senetlerini ve kaynaklarını hazfetmesinin onun bir tarihçi titizliğiyle konuya yaklaşmadığını göstermesidir. Zira müellif, eserini edebî nesir olarak kaleme alması sebebiyle kitabı için tarihî kaynak iddiasını da taşımamıştır. Bunun yanı sıra İbn ‘Abdirabbih, eserini oluştururken birçok istişhâd yöntemine başvurmuş, konulara bu yöntemlerle açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Eser içerisinde âyet, hadis, şiir, atasözü ve fıkra gibi yazınsal türler kullanılarak meseleler tek tek izah edilmeye gayret edilmiştir.

KAYNAKÇA

‘Abbâs, İhsân, *Târihu’n-nakdi’l-edebî ‘inde’l-‘Arab,* Dâru’ş-Şurûk li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Ürdün, 1986.

_____ *Târîhu’l-edebî’l-Endelusî,* Dâru’s-Sekâfe, Beyrût, 1969.

Aka, İsmail v.dğr., *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988.

Arslan Fazlı-Fatih Erkoçoğlu, “Ziryâb”, *DİA*, TDV, İstanbul, 2013.

el-Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. ‘Umar, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-ʿArab*, thk.: ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu’l-Hâncî, Kâhire, 1997.

Brockelmann, Carl, *Târihu’l-edebî’l-‘Arabî*, trc.: ‘Abdulhalîm en-Neccâr v.dğr., el-Hey’etu’l-Mısrıyyetu’l-‘Âmme li’l-kitâb, Kâhire, 1993.

Cebbûr, Cebrâîl Süleymân, *İbn ‘Abdirabbih ve ‘Ikduh*, el-Matba‘atu’l-Katûlîkiyye, Beyrût, 1933.

Çetin, M. Nihad, “Arûz”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1991.

Çiftçi, Faruk, *Urcûzeler ve İbn ‘Abdirabbih’in Tarihî Urcûzesi: Bir İslâm Tarih Yazım Türü Örneği*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.16, 2010.

ed-Dabbî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed ‘Amîre, *Buğyetu’l-multemis fî târihi ricâli ehli’l-Endelüs,* Mecrît, 1884.

Dâgır, Yûsuf Es‘ad, *Masâdiru’d-dirâseti’l-edebîyye*, el-Mektebetu’ş-şarkıyye, Beyrût, 1983.

Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi I: Câhiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Kayseri, 2014.

_____ *Arap Edebiyatı Tarihi III: Emevîler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Kayseri, 2017.

Durmuş, İsmail, “Müberred”, *DİA*, TDV, İstanbul, 2006.

_____ “İbnü’l-Mukaffa’”, *DİA*, TDV, İstanbul, 2000.

_____ “İnşâ”, *DİA*, TDV, İstanbul, 2000.

_____ “‘Uyûnu’l-ahbâr”, *DİA*, TDV, İstanbul, 2012.

Ebû Naîm, Muhammed Reîsuddîn, *Bakî İbn Mahled el-Kurtûbî ve Müslüman İspanya’daki Hadis Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı*, çev.; Ahmet Uyar, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 11, 2001.

el-Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî*, el-Mektebetu’l-Bûlusiyye, Beyrût, 1953.

Fayda, Mustafa, “Târîhu’l-Umem ve’l-Mulûk”, *DİA*, TDV, İstanbul, 2011.

Ferrûh, ‘Umar, *Târihu’l-edebî’l-‘Arabî*, Dâru’l-‘İlm lî’l-Melâyîn, Beyrût, 1984.

Feth b. Hâkân, *Matmahu’l-enfus*, Dâru ‘Ammâr, Beyrût, 1983.

Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.

el-Hamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. ‘Abdullah el-Hamevî er-Rûmî , *Mu‘cemu’l-udebâ irşâdu’l-erîb ilâ ma‘rifeti’l-edîb*, thk.: ‘Umar Fârûk et-Tabba‘, Muessesetu’l-Ma‘ârif, Beyrût, 1999.

Hemmâm b. Gâlib b. Sa‘sa‘ah el-Farazdak, *Dîvân*, şrh. ‘Ali Fâ‘ûr, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 1987.

Hıdır, Hâzım ‘Abdullah, *el-‘Ikdu’l-ferîd beyne’l-meşrik ve’l-Endelus*, Âdâbu’r-Râfıdeyn, Mısır, ts.

Hoca, Nazif, “Hizânetü’l-edeb”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1998.

el-Humeydî, Muhammed b. Fütûh, *Cezvetu’l-muktEbis fî târihi ‘ulemâi’l-Endelus*, thk.: Beşşâr b. ‘Avvâd Ma‘rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Tûnus, 2008.

İbn ‘Abdirabbih, Ebû ‘Umar Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn ‘Abdirabbih*, thk.: Muhammed Altuncî, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrût, 1993.

_____ *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, thk.: Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1987.

_____ *el-‘Ikdu’l-ferîd*, thk.: Muhammed Altuncî, Dâru Sâdır, Beyrût, 2001.

İbn Dıhye el-Kelbî, Ebu’l-Hattâb ‘Umar b. Hasan b. Ali, *el-Mutrib min eş‘ari ehli’l-mağrib*, thk.: Hamid ‘Abdulmecîd-İbrâhim el-Ebyârî, Vizâratu’t-terbiye ve’t-ta‘lim, Kâhire, 1954.

İbnu’l Faradî, Ebu’l-Velîd ‘Abdullah b. Muhammed, *Târîhu ‘ulemâi’l-Endelus*, thk.: İbrâhim el-Ebyâri, Dâru’l-Kitâbi’l-Mısrî-Dâru’l-Kitâbi’l-Lübnânî, Kâhire-Beyrût, 1989.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyuddîn ‘Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, haz.: Süleymân Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982.

İbn Hallikân, Ebu’l-‘Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu’l-a‘yân ve enbâi ebnâi’z-zaman*, thk.: İhsân ‘Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût, 1968-72.

el-İbşîhî, Ebu’l-Feth Bahâuddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mustatraf fî külli fennin mustazraf*, thk.: Muhammed Hayr Tu‘me el-Halebi, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrût, 2008.

İskenderî, Ahmed v.dğr., *el-Mufassal fî târîhi’l-edebî’l-‘Arabî*, Dâru İhyâi’l-ulûm, Beyrût, 1994.

el-Kalkaşandî, Ebu’l ‘Abbâs Ahmed b. Ali, *Subhu’l-a‘şâ fî sınâa‘ti’l-inşâ*, thk.: Muhammed Huseyn Şemseddîn, Beyrût, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1987.

Kandemir, M. Yaşar, “İbn Vaddâh”, *DİA*, TDV, Ankara, 1999.

Kapar, Mehmet Ali, “Eyyâmü’l-Arab”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1995.

el-Kazvînî, ‘Abdulkerîm b. Muhammed er-Râfi‘î, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, thk. ‘Azîzullah el-‘Utâridî, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 1987.

Kılıç, Hulusi, “İbşîhî”, *DİA*, TDV, İstanbul, 2000.

el-Muberred, Ebu’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî’l-edeb*, thk.: Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Müessesetu’r-Risâle, Beyrût, 1986.

Necâh el-Attâr, el-Endelus min Nefhi’t-tîb li’l-Makkarî, nşr.: Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî, Vizâratu’s-Sekâfe, Dımaşk, 1990.

Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013.

Özünlü, İlker, *Endülüs*, H2O Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Şeşen, Ramazan, “el-Beyân ve’t- Tebyîn”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1992.

eş-Şek‘a, Mustafa Muhammed, *EdEbu’l-Endulus*, Dâru’l-‘İlm lî’l-Melâyîn, Beyrût, 1983.

_____ “ İbn ‘Abdirabbih”, *DİA*, TDV, Ankara, 1999.

_____ *Menâhicu’t-te’lîf ‘inde’l-‘ulemâi’l-‘Arab*, Dâru’l-‘İlm lî’l-Melâyîn, Beyrût, 1991.

et-Tâî, Hâtim b. ‘Abdullah b. Sa‘d b. el-Haşrec, *Dîvân*, şrh. Sâlih b. Yahya b. Mudrik et-Tâî, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrût, 1994.

Topaloğlu, Nuri, “Huşenî, Muhammed b. Abdüsselâm”, *DİA*, TDV, Ankara, 1998.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Halil b. Ahmed”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1997.

Tüccar, Zülfikar, “Ebû '‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1994.

_____ “İbn Sellâm el-Cumahî”, *DİA*, TDV, İstanbul, 1999.

Tülücü, Süleymân, “Ma‘mer b. Müsennâ”, *DİA*, TDV, Ankara, 2003.

Varol, M. Bahaüddin, *İbn Kuteybe ve Tarihçiliği*, İslâmi İlimler Dergisi, S. 2, Yıl. 3, 2008.

Ya‘kûb, Emîl Bedî‘-Mîşâl Âsî, *el-Mu‘cemu’l-mufassal fi’l-luga ve’l-edeb*, Dâru’l-‘İlm lî’l-Melâyîn, Beyrût, 1987.

Yalar, Mehmet, “Arap Şiiri”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed.: İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul, 2015.